

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**NEOREALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE
AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI**

Alim MAMMADOV

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Emin GÜRSES

ARALIK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEOREALİZM KURAMI ÇERÇEVESİNDE
AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

DOKTORA TEZİ

Alim MAMMADOV

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

**“Bu tez 14/12/2022 tarihinde hibrit (karma) olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Emin GÜRSES	Başarılı
Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU	Başarılı
Prof. Dr. Poyraz GÜRSON	Başarılı
Doç. Dr. Çengiz MUTLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Alim MAMMADOV

14/12/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bana yardımcı olan kişiler bulunmaktadır. Doktora tez yazma sürecinde akademik çalışma motivasyonumu artıran, tez çalışmamın araştırılmasında, planlanmasında, yürütülmesinde desteğini esirgemeyen, tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Prof.Dr. Emin GÜRSES hocama sonsuz teşekkür ederim. Bu süreçte bana rehberlik eden, bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temellere oturtan, değerli tavsiyelerini belirten Dr.Öğr.Üyesi Yıldırım TURAN hocama çalışmamda emeklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Eleştiri ve katkılarıyla bana yol gösteren mütevazı tavrıyla çalışma hırsımı artıran Prof.Dr. Ebubekir SOFUOĞLU hocama teşekkür ederim. Doktora tezimi yazma sürecinde bana destek olan babam Arif MAMMADOV'a, kardeşim Agil MAMMADOV'a ve aileme teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Alim MAMMADOV

14/12/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜÇ VE GÜVENLİK

KAVRAMININ NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ 6

1.1. Doğu Düşünürlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplininde Rolü.....	6
1.1.1. İbn Haldun ve Düşünceleri.....	6
1.1.1.1. İbn Haldun'un Toplum Anlayışı	7
1.2. Realizm ve İbn Haldun	9
1.3. Farabi ve Düşünceleri.....	10
1.4. Maverdi ve Düşünceleri.....	11
1.5. Realist Perspektif Açısından Dış Politikada Güç Kavramı	13
1.5.1. Realizmin Kökenleri.....	15
1.5.2. Realizmin Temel Varsayımları.....	16
1.5.2.1. Realizm ve Hans Morgenthau.....	17
1.6. Maddi Unsur Olarak Güç Kavramı	18
1.6.1. Ulusal Gücün Unsurları.....	20
1.6.1.1. Coğrafya ve Nüfus	22
1.6.1.2. Ekonomik ve Teknolojik Faktörler	22
1.6.1.3. Askeri Güç	22
1.6.1.4. Psikolojik - Kültürel Güç ve Etki Araçları	23
1.6.1.5. Siyasal Kapasite ve Diplomatik Güç Unsuru.....	23
1.7. Realist Perspektif Açısından Dış Politikada Güvenlik Kavramı	24
1.8. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Neo-Realizm	26
1.8.1. Neo-Realizm ve Anarşi Kavramı	29
1.8.2. Neo-Realist Kuram ve Kenneth Waltz	30
1.8.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Waltz Düşünceleri	35
1.9. John Mearsheimer ve Neo-Realizm	37

1.10. Charles Glaser: Pozitif Bakış ve Neo-realizm.....	40
1.11. Barry Buzan ve Neo-realizm	41
1.12. Neo-klasik Realizm	42
2. BÖLÜM: AZERBAJCAN'IN DIŞ POLİTİKA ÖNCELİKLERİ, KARAR ALMA SÜRECİ VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİNİN NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ	47
2.1. Azerbaycan`ın Bağımsızlık Süreci	47
2.2. Azerbaycan Dış Politika Öncelikleri: Fırsatlar ve Tehditler	48
2.3. Dış Politika`da Farklı Yaklaşımlar ve Karar Alma Süreci	52
2.3.1. Elçibey Dönemi	52
2.3.2. Haydar Aliyev Dönemi.....	55
2.3.2.1. Dengeli Dış Politika	57
2.4. İlham Aliyev Dönemi	58
2.5. Azerbaycan Dış Politikasında Bağlantısızlar Harekâtı.....	60
2.6. Azerbaycan-BM ilişkileri	63
2.6.1. Kalkınma için Ulusal Öncelikler Azerbaycan-BM İlişkileri 2030.....	68
2.7. AB-Azerbaycan İlişkileri.....	70
2.8. Azerbaycan – AGİT İlişkileri	72
2.9. Azerbaycan-NATO İlişkileri	75
3. BÖLÜM: AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASINDA EKONOMİK İLİŞKİLERİN PERSPEKTİFİ, BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLER İLE İLİŞKİLERİNİN NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ	83
3.1. Azerbaycan Dış Politikasında Ekonomik İlişkilerin Önemi ve Gelişim Aşamaları 84	
3.1.1. Azerbaycan Dış Politikasında Dış Ticaret ve Ekonomik Verilerin İncelenmesi	87
3.2. Azerbaycan-Türkiye İlişkileri.....	95
3.2.1. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Askeri Perspektif.....	97
3.2.1.1. 44 Günlük Savaş Dönemi Askeri İlişkiler	99
3.2.1.2. Şuşa Beyannamesi ve Neo-Realizm	101
3.3. Azerbaycan-Rusya İlişkileri	106
3.3.1. Azerbaycan-Rusya Mütteliklik Bildirgesi.....	111
3.4. Azerbaycan-ABD İlişkileri.....	117

3.4.1. Enerji Politikası	119
3.4.2. Özgürlüğü Destekleme Yasası Sorunu	121
3.4.3. Ermeni Lobisi	122
3.5. Azerbaycan-İran İlişkileri.....	129
3.6. Azerbaycan-Birleşik Krallık İlişkileri	131
3.7. Azerbaycan-İsrail İlişkileri	136
3.7.1. 2020 Savaşı Sırasında Savunma İşbirliği	138
3.7.1.1. 44 Günlük Savaş Sonrası Azerbaycan-İsrail İşbirliğinin Siyasi ve Toplumsal Sonuçları	139
3.7.2. İsrail-Azerbaycan-Türkiye Üçgeni.....	139
3.8. Azerbaycan-Pakistan İlişkileri.....	140
3.9. Azerbaycan-Çin İlişkileri	141
4. BÖLÜM: AZERBAJYCAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK SORUNU VE CUMHURBAŞKANI İLHAM ALİYEV'İN GÜVENLİK İLE İLGİLİ SÖYLEMLERİNİN NEO-REALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	145
4.1. Azerbaycan Dış Politikasında Güvenlik Sorunu ve Neo-realist Kuram Perspektifinde Değerlendirilmesi	145
4.2. 2016 Nisan Savaşı	146
4.3. 44 Günlük Savaş	147
4.4. Eylül 2022 Azerbaycan-Ermenistan Sınır Çatışmaları.....	151
4.5. İlham Aliyev`in Savaş Öncesi Konuşmaları	151
4.6. İlham Aliyev`in Savaş Sonrası Konuşmaları	157
SONUÇ	172
KAYNAKÇA.....	181
ÖZGEÇMİŞ	194

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Örgütü
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamentar Meclisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BiOP	: Barış İçin Ortaklık Programı
BM	: Birleşmiş Milletler
BOOP	: Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan
BTE	: Bakü Tiflis Erzurum
CIS	: Commonwealth of Independent States
EAP	: Eastern Partnership
ECOSOC	: United Nations Economic And Social Council
ENP	: European Neighborhood Policy
EP	: Eastern Partnership
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İi Hasılat
GUAM	: Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna
HDI	: Human Development Index
IEA	: International Energy Agency
ISAF	: International Security Assistance Force
KFOR	: Kosova Force
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
MDG	: Millennium Development Goals
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
PAS	: Planlama ve Analiz Süreci
SCP	: South Caucasus Pipeline
SCPC	: South Caucasus Pipeline Company

SKÖ	: Sanayi Kalkınma Örgütü
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TRACECA	: Transport Corridor Europe Caucasus
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
Uİ	: Uluslararası İlişkiler
UN	: United Nations
UNAPF	: United Nations-Azerbaijan Partnership Framework
UNDP	: United Nations Development Programme
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF	: United Nations International Children's Emergency Fund
SOFAZ	: State Oil Fund of Azerbaijan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan Dış Ticaret Hacminin Dinamikleri (bin ABD doları)	88
Tablo 2: İhracın Coğrafi Dağılımı (bin ABD doları).....	89
Tablo 3: İthalın Coğrafi Dağılımı İthalat Oranları, Faizler	91

ÖZET

Başlık: Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan Dış Politikası

Yazar: Alim MAMMADOV

Danışman: Prof. Dr. Emin GÜRSES

Kabul Tarihi: 14/12/2022

Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 193 (ana kısım)

Azerbaycan Kafkasya bölgesinde yerleşen ülke olarak uluslararası ve bölgesel sistemin anarşik yapısından etkilenmekle kendi dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Bu anlamda küçük devletin dış politikada manevra imkânları çok olmamakla beraber Azerbaycan uluslararası siyasetin doğası gereği bağımsızlığını korumak ve egemenliğini pekiştirmek açısından farklı dönemlerde farklı stratejiler izlemiştir.

Dış politikada devletlerin atmış olduğu adımları farklı kuramlar çerçevesinde incelemek mümkünken, uluslararası siyasete uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan gelişmeler ışığında açıklamaya çalışan neo-realist kuram perspektifinde incelenmiştir. Azerbaycan dış politikası uluslararası sistemin yapısal özelliklerden etkilenerek dış politika yürütmeye çalışması çalışmanın neo-realist kuramsal çerçevede incelenmesinde etkili olmuştur. Çalışma bu anlamda ikincil kaynakların incelenmesi sonucu literatür taraması yapılmıştır. Çalışma devletin dış politikada atmış olduğu adımları teorik çerçevede incelenmesiyle, belli kavramsal sınırlamaları da kapsamaktadır.

Azerbaycan jeopolitik konumu teorisinin odaklandığı temel sorunları da içermesi açısından çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Azerbaycan dış politikada neo-realizmin temel argümanlarının üzerinde ısrarla durduğu güç, güvenlik, uluslararası sistemin anarşik yapısı, uluslararası örgütlerin dünya politikasında işlevselliği sorunu, devletler arası ilişkilerin ekonomik yapısı ve bu sürecin güvenlik üzerindeki etkileri gibi temel iddialar ile örtüşüğünü ifade etmek mümkündür. Azerbaycan dış politikasında Karabağ sorunu başta olmakla, devletleriyle ilişkilerinde ekonomik ilişkiler kurulması süreci, birçok bölgesel ve uluslararası örgütlerle ilişkilerinin açıklanması açısından çalışmanın neo-realist kuram perspektifinde incelenmesi önemlidir.

Teorinin metodolojik önemi teorik çerçevenin sağlam şekilde oluşturulması ile beraber, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun ekonomik ilişkileri ile ilgili verileri toplanarak aynı zamanda Azerbaycan dış politikasını yürüten Cumhurbaşkanının ülkenin güvenliği ile ilgili söylemsel analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Azerbaycan, Dış Politika, Neo-Realist Kuram, Uluslararası Sistem

ABSTRACT	
Title of Thesis: Azerbaijan's Foreign Policy in the Framework of Neorealism Theory	
Author of Thesis: Alim MAMMADOV	
Supervisor: Prof. Dr. Emin GURSES	
Accepted Date: 14/12/2022	Number of Pages: viii (pre text) + 193 (main body)
<p>Located in the heart of the Caucasus, one of the most geo-strategically important regions of the world, Azerbaijan is affected by the anarchic structure of the international and regional system and tries to shape its foreign policy in this context. Although small states do not have much room for maneuver in foreign policy, Azerbaijan has pursued different strategies in different periods in order to preserve its independence and consolidate its sovereignty due to the nature of international politics.</p> <p>While it is possible to examine the steps taken by states in foreign policy within the framework of different theories, it has been examined in the perspective of neo-realist theory, which tries to explain international politics in the light of developments arising from the structure of the international system. Azerbaijan's foreign policy, influenced by the structural features of the international system, has been effective in examining the study in a neo-realist theoretical framework. In this sense, the study was a literature review as a result of the examination of secondary sources. The study also covers certain conceptual limitations by examining the steps taken by the state in foreign policy in a theoretical framework.</p> <p>The geopolitical position of Azerbaijan reveals the original value of the study in terms of including the main problems that the theory focuses on. It is possible to state that the main arguments of neo-realism in Azerbaijan's foreign policy overlap with basic claims such as power, security, the anarchic structure of the international system, the functionality of international organizations in world politics, the economic structure of interstate relations and the effects of this process on security. It is important to examine the study from the perspective of neo-realist theory in terms of the Karabakh problem in Azerbaijan's foreign policy, the process of establishing economic relations in relations with world states, and the explanation of its relations with many regional and international organizations.</p> <p>The methodological importance of the theory, together with the solid formation of the theoretical framework, the data on the economic relations of the Azerbaijan State Statistical Institute were collected and the discursive analysis of the President, who carries out the foreign policy of Azerbaijan, about the security of the country was made.</p>	
Keywords: Security, Azerbaijan, Foreign Policy, Neo-Realist Theory, International System	

GİRİŞ

Kafkasya`da Sovyetler Birliği`nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, bölgenin istikrarsız ortamında iç politika sorunları ve toprak bütünlüğünü koruma sorunu haline gelmiş olan güvenlik tehditleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Azerbaycan dış politikasının ilk yıllarında ortaya çıkan bu sorun aslında Azerbaycan dış politikasının önümüzdeki yılları için temel stratejilerin, temel konseptlerin oluşumunda ve devletin başında duran brkratlar başta olmak üzere halkın refah düzeyi ve sosyolojik durumunu da derinden etkilemiştir. Bu çalışmanın ana teması olan dış politika ve devletin atacağı adımları teorik ereve (Neo-Realist) kuram perspektifinde incelerken mevcut gelişmeleri ana hatlarıyla inceleme imknımız olacaktır.

Birinci bölümde, doğu düşünürlerinin uluslararası ilişkiler disiplinde rolünü açıklamaya çalışmakla beraber, uluslararası ilişkilerin disiplin olarak gelişiminde teorik çalışmaların önemine değinilerek, realizmin tarihsel gelişim süreci ve bugünkü aşamaya gelinme sürecine değinilecektir. Uluslararası İlişkilerde devletlerin atmış olduğu adımların açıklanması açısından teorik boyutun detaylı olarak incelenmesi ve neo-realizmin kendinden önceki ve sonraki çalışmalarda bırakmış olduğu etki, bölümün içerisinde açıklanmıştır. Hem realist kuram hem de neo-realist kuram tek yazar ve tek düşünürler tarafından ortaya atılmış ve uluslararası toplumun dikkatini çekmiş teoriler değildir. Bu nedenle farklı yazarların, farklı görüşleri bu teoriler üzerinde etkili olmuştur.

İnsan doğası ile uluslararası ilişkilerin karmaşık yapısının açıklanamaz olması, yeni bir (neo) realist perspektifin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teori doğal olarak kendinden önceki klasik realist perspektifden ciddi derecede etkilenmiş olmakla beraber, yeni bir yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır.

Neo-realist teori insan doğasından, anarşı kavramına, devletlerin güvenlik anlayışından, devletler arası ilişkilerde öncelik teşkil eden ekonomik ilişkilere farklı yönden bakması bu teorinin derinlemesine araştırılmasına ve devletlerin dış politikalarında oynadıkları güvenlik politikalarına uyumlu olup-olmaması açısından detaylı olarak incelenmiştir.

Bu nedenle birinci bölümün içinde de teorinin varsayımları üzerinde durularak, ifade edilen varsayımlar, Azerbaycan dış politikası ile uyulaştırma ve teorinin pratikteki

olayları açıklama gücü incelenerek, açıklanmaya çalışılmıştır. Neo-realist teorinin kendi savlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Devletler büyük güçlerdir.
- Bu devletlerin temel motivasyon kaynakları; gücün peşinde koşarak, kendi güvenliklerini sağlama eğiliminde olmalarıdır.
- Uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri karşılıklı bağımlılığın pozitif yönden uluslararası ilişkilerde kendisini açıkça ortaya konmasına engel oluşturmaktadır.

Neo-realizme oranla klasik realizmin düşünürleri daha kısıtlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik realizmin bu yönden farklılaşması normal bir görünüm arz etmektedir. Çünkü, dünya politikasına dikkat ettiğimiz zaman insan doğası, anarşi kavramı ve gücün belirleyici olduğu kritik dönemlerin uzun bir tarihi serüven olduğunu unutmamak gereklidir. Bu anlamda, bu çalışmada Neo-realizmin temel varsayımları Kenneth Waltz ve John Mearsheimer tarafından yazılan eserler üzerinden incelenerek, çalışmanın teorik alt yapısı açıklanacaktır.

Bir devletin herhangi bir dış politika karar veya uygulamasını analiz ederken söz konusu politikanın oluşturulmasında etkili olan faktörlerin detaylı şekilde incelenmesine önem verilecektir. Bunlara ek olarak, gücün dış politikada nasıl anlaşıldığı ile ilgili olarak gerçekçi yaklaşımın temel unsurları olan askeri ve ekonomik kapasite imkânları esas alınacaktır.

Çalışmanın Konusu

Uluslararası ilişkiler teorilerinin tartışmaları üzerinde durularak, realist teorinin ortaya çıkışı ve Neo-realist kuramın (savunmacı ve saldırgan realizm kavramı) teorideki yerine dikkat çekilecektir. Uluslararası sistemin karakteristik özelliği açıklanmaya çalışılacaktır. Uluslararası sistemin anarşik nedenleri, güçler dağılımı ve buna bağlı olarak revizyonist ve statükocu devlet kavramları incelenecektir.

İkinci bölümde, farklı dönemlerde Azerbaycan'ın dış politikadaki öncelikleri, dış politikada kurumsallaşma süreci, farklı dönemlerde dış politikada karar alma yaklaşımları ve uluslararası kurumlarla olan ilişkileri incelenecektir. Bu bölümün esas konusu, dış politikada karar vericilerin tutumu ve bu yaklaşımların teorik çerçevede incelenmesi (liberal ve realist teori) açısından önemlidir. Uluslararası kurumların Dağlık Karabağ

sorununda, savaşın önlenmesindeki yetersizliği neo-realist kuramın açıklanabilirliği açısından bir diğer önemli özelliklerinden biridir. Sosyal alanlar da işbirliği alanları da açıklanacaktır. Sistemde egemen olan devletlerin izlediği politikalarından etkilenen Azerbaycan`ın batıya entegre süreci ve bu süreçte uluslararası örgütlerin bu ilişkileri nasıl etkilediği ve Azerbaycan`ın güvenliği açısından Neo-realizmin önemine yer verilecektir. Azerbaycan dış politikasında 30 yıla yakın süre içerisinde uluslararası örgütlerle farklı alanlarda işbirliğini içeren kapsamlı ilişkilerin olduğunu, bu ilişkilerin başında da Karabağ sorunu ve güvenlik sorununa ilişkin süreçlerin açıklanması açısından bu sürecin bilimsel olarak irdelenmesi ve çalışmanın genelleme yapılabilir olması yönünden önemli bir süreç olduğunu ifade etmek mümkündür.

Üçüncü bölümde, Neo-Realizm`in Azerbaycan dış politikasında bölgesel ve küresel güçlerle olan ilişkileri incelenerek, genelde Kafkasya üzerinde durularak, bölgedeki tarihsel ve mevcut durum açıklanarak, Rusya ve İran`ın izlediği ve dayattığı politikaların (ekonomik, sosyal, siyasal, güvenlik) Azerbaycan`a etkisi detaylı şekilde açıklanacaktır. Azerbaycan`ın neo-realist kuram perspektifinde dünya devletleri ile olan (ekonomik ve güvenlik) anlamda olan ilişkileri, buna ilaveten Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan dış politikasında oynadığı role yer verilecektir.

Bu bölümde aynı zamanda Azerbaycan`ın dış politikasındaki enerji faktörüne de değinilmiştir. Azerbaycan dış politikasında enerji faktörü Azerbaycan`ın anarşik uluslararası sistem içerisinde kendi güvenliğinin bir garantör faktörü gibi algılanmasında ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinde, kendi güvenliğinin pekiştirilmesinde önemli bir dış politika aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamda, Azerbaycan güvenliği için önemli rol alan ve başarıların ortaya çıkmasında Türkiye ile ilişkiler ve bu ilişkilerde Şuşa Bildirisi teorik olarak neo-realizmin tüm argümanları çerçevesinde maddeler halinde incelenmiştir. Diğer taraftan, sistemde etkin pozisyonunu korumuş olan Rusya ile ilişkilerin dikkatli şekilde incelenmesi sonucunda Azerbaycan`ın Rusya arabuluculuğu ile imzalanmış olan 10 Kasım 2020 anlaşması ve bundan başka 22 Şubat 2022 yılında Rusya ile imzalanmış olan Müttefiklik Bildirgesi detaylı olarak incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, Azerbaycan dış politikasında güvenlik sorununa yaklaşımı ortaya konularak, 2016 Nisan savaşı ve savaşın Karabağ sorununda açmış olduğu diplomatik ve

psikolojik etkilerine değinilerek, 2020 yılında sorunun daha da derinleşmesi sürecinde Tovuz ilçesinde başlamış olan lokal savaş ve etkileri, daha sonra 2020 yılında Karabağ sorununun da somut olarak askeri başarının yaşanmış olduğu 44 günlük savaş, 2022 yılında gerçekleşen Azerbaycan-Ermenistan sınır çatışmaları ve savaş takiben gelişen diğer olayların açıklanması sürecini kapsamaktadır.

Aynı zamanda, Azerbaycan dış politikasında karar alma sürecinin oluşumunda İlham Aliyev`in 44 günlük savaş ve savaş sonrası düşünceleri incelenerek “savaş öncesi” ve “savaş sonrası” başlıkları altında açıklanmaya çalışılmıştır. Neo-klasik realizmin de sistemik dinamiklerden öte dış politikada karar alıcıların tutumunun incelenmesi açısından bu bölüm kendine özgü önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Azerbaycan dış politikasının genel hatlarını belirlemekle, Neo-realizmin temel varsayımları çerçevesinde açıklayabilmeyi amaçlamaktadır. Bunun için betimleyici ve çok sebepli analizler yerine, teoriye odaklanılmaktadır. Azerbaycan`ın dış politikada attığı adımları açıklayabilmek ve Azerbaycan`ın bu süreç içerisinde teorinin temel varsayımlarından nasıl etkilendiğini ortaya koyabilmek için teoriden faydalanılmaktadır. Uluslararası sistem içerisinde Azerbaycan`ın pozisyonu teorik bir bakış çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Azerbaycan`ın jeopolitik durumunun denge politikası ile uyumlu olup-olmaması, denge politikasının dış politikada bağımlılığı, yoksa karşılıklı bağımlılığı teşvik ettiğini, sistemde egemen olan temel aktörler karşısında küçük devletin dış politikada başarılilik düzeyi araştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, aynı zamanda küçük devletin dış politikada ekonomik performansının ölçülmesi ve dış politikada karar verme sürecini nasıl etkilediğini objektif biçimde ortaya koyulması açısından Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun verileri esasında sistemde egemen olan aktörlerle dış ticaret ilişkileri detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, öncelikle literatür taraması yapılacak olup, dış politika ile ilgili teorik alt yapı oluşturulacaktır. Daha sonra, Azerbaycan dış politikasının analizi neo-realist kuram çerçevesinde incelenerek, dış politikada yaptığı etki açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızda nitel yaklaşım benimsenilecektir. Araştırma verileri, bu alanda yazılmış kitaplar, bilimsel makaleler, internet kaynakları gibi ikincil veri kaynaklarını içermektedir. Verilerin analizinde nitel analiz yöntemlerinden olan betimsel analiz yöntemi kullanılacaktır. Araştırmanın kavramsal çerçevesinden yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulacaktır. Bu çerçeveye göre verilerin hangi temalar altında düzenleneceği belirlenecektir. Çalışmanın objektif perspektifte değerlendirilmesi açısından Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun resmi verileri esasında ülkeler arasında ekonomik ilişkiler ve Cumhurbaşkanı'nın konuşmaları üzerinden söylemsel analiz yöntemi benimsenilecektir.

Bu tez, sosyal bilimlerde “analitik açıklamacı” metodolojinin sınırları içinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın doğrudan kullandığı yöntem, yapılandırılmış vaka incelemesidir (disciplined configurative case study). Buna göre bir vaka alınmakta ve daha önceden oluşturulmuş bir teorik çerçeveye oturtulmaktadır. Bu yöntemin amacı ise ilgili teoriyi doğrularken, incelenen vakayı analiz edebilmektir (theory-confirming). Mevcut teoriye katkı sunabilmek için disiplin içinden ödünç alınan fikirler veya özgün katkılar ise bilimsel yada benzeri genellemelere ulaşmayı amaç edinmemektedir (idiographic). Bu çalışmanın özgün değeri; tamamen bilimsel perspektifte, farklı dönemlerde Azerbaycan dış politikasını uluslararası ilişkilerin temel teorilerinden biri olan neo-realist kuram perspektifinde açıklanacak olmasıdır.

1. BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜÇ VE GÜVENLİK KAVRAMININ NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

1.1. Doğu Düşünürlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplininde Rolü

Bu bölümde, Uluslararası İlişkilerin teorik düşüncelerin incelenmesi esnasında temel kaynaklar incelenecektir. Çalışma, genel olarak Kenneth Waltz ve John Mearsheimer düşünceleri üzerinde açıklanmasına rağmen, güç, güvenlik, egemenlik gibi temel konuların açıklanmasında bu yazarlardan önceki araştırmalarda Doğu düşünürlerinin bu yönde açıklamalarının olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle, bu bölümde İbn Haldun'un kayda değer şekilde düşüncelerinin önemli olduğunu göz önünde bulundurarak, çalışmanın teorik çerçevesinin şekillenmesinde önemli rol oynadığını görmekteyiz.

1.1.1. İbn Haldun ve Düşünceleri

Çalışmanın bu kısmında doğu düşünürlerinin, uluslararası ilişkiler düşüncesi üzerine yaptığı akademik çalışmaları araştırılmıştır. Bilindiği üzere uluslararası ilişkiler çalışmalarının genellikle Anglo-Sakson literatürünün incelenmesi sonucu ortaya çıkan bilgileri elde etmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Realist ve Neo-realist okulun öncüleri tezin ilerleyen kısımlarında detaylı olarak incelenecektir. Bu düşünürleri incelediğimiz zaman, İbn Haldun'un direkt olarak temel sorunlar üzerine odaklandığı ve Uluslararası İlişkiler disiplinine katkı yaptığını, Farabi ve Maverdi gibi diğer düşünürlerin ise genel olarak toplum ve devlet sorunları üzerinden genellemeler yaptığını ifade edebiliriz.

14. Yüzyıl düşünürü olan İbni Haldun'un (1332-1406) görüşleri, yaşadığı çağda Arap ve Müslüman ülkelerde yeterince anlaşılammış ve etkili olamamıştır. Ünlü eseri Mukaddime'nin 1858'de Fransızcaya çevrilmesiyle birlikte, düşünürün, Batı'da tanınmaya başladığını görüyoruz. Bazı yazarlar, onu sosyoloji, tarih felsefesi, iktisat gibi disiplinlerin kurucusu veya öncüsü olarak değerlendirmiştir. Batılı yazarlar tarafından tarihin felsefesini yapan kişi olarak tanımlanan Haldun, İslam düşünürüdür (Yusofi, 2018; 12).

İbn Haldun, uluslararası ilişkilerin ilgilendiği temel sorunlar üzerinden farklı çalışmalarında kendi düşüncelerini ifade ederek, bireyin toplumda rolü, güvenlik, devletin ortaya çıkışı, sosyal yaşam ve çeşitleri, yönetim tarzları olmak üzere birçok konularda fikir öncülüğü yapmıştır. Tüm bu düşüncelerine giriş yapmadan önce insanın toplum içindeki yerine vurgu yaparak, güvenlik ihtiyacını şu şekilde özetlemiştir.

- İnsan için toplum içinde yaşamak kaçınılmaz bir durumdur ve toplum doğal bir olgudur. İnsanları toplum halinde yaşamaya iten nedenlerden biri ekonomiktir.
- İkinci neden ise güvenlik ihtiyacıdır.

İşte bu nedenlerle toplum içinde yaşamak zorunda olan insanları birbirlerine karşı da korumak gerekir, yani toplumda düzenleyici otoriteye ihtiyaç vardır. Bu düzenleyici otorite insanların kendilerinden biri olacaktır, böylece toplu halde yaşama ve iktidar insanlar için bir zorunluluktur. Ancak toplumların hepsi aynı biçimde olmaz ve toplumların insanların yaşama ve geçinme yöntemlerine göre değişik biçimlerde oluştuğunu kabul eder.

Batılı yazarlarca, “tarih filozofu ve sosyolojinin öncüsü” olarak tanımlanan İbn Haldun’un coğrafi ve ekonomik determinizm görüşü ile Montesquieu’yu ve Marx’ı hatırlattığı, şehir ve uygar yaşamın insan ahlâkını bozduğu görüşü ile Rousseau’yu anımsattığı, Machiavelli’ye öncülük ettiği, hukuk anlayışı ile de Hobbes ve Hegel’i anımsattığı söylenilir.

1.1.1.1. İbn Haldun’un Toplum Anlayışı

İbni Haldun, toplumun ortaya çıkışını insanın temel gereksinimleri ile ilişkilendirerek açıklar. İnsan yaşayabilmek için bazı temel gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Temel gereksinimler deyince, öncelikle beslenme gereksinimi akla gelir. İnsanlar bu temel yaşam gereksinimlerini işbirliği içinde, yardımlaşarak karşılayabileceklerdir.

Sosyal bilimlerde en temel tartışmalardan biri de devletin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı sorusudur. Bu soruya farklı yaklaşımlar ile cevaplar verilirken bazıları da bilimsel olmayan yöntemlerle, tahminlerle, varsayımlarla kendi fikirlerini söylemişlerdir. Bazı yazarlara göre devlet toplumun kuruluşu ile ortaya çıkmıştır, yani ilk toplum biçimi olan kabile ölçeğinde ortaya çıkan siyasal iktidarın devlet olarak adlandırılabilceğini, bazıları ise adlandırılmayacağını, yalnızca yöneten - yönetilen olarak iki kesime ayrılmış sınıflı

toplumlarda ortaya çıkan siyasal iktidara devlet denilebileceğini savunur. Oysa kabilelerde yöneten, yönetilen ayrımı olmamıştır. Bu yazarlar göre kabilelerin birleşmesinden oluşan, sınıflara ayrılmış olan kent devleti (polis, site) tarihteki ilk devlet tipidir. Bazı yazarlar ise devlet kavramının ancak modern çağdaki siyasal örgütlenmeler için kullanılabileceği görüşündedir (Say, 2011; 18-21).

İbni Haldun, toplumun varlık nedeni hakkındaki açıklamalarında, insanların beslenme, barınma ve güvenlik gereksinimleri nedeniyle bir arada, sıkı bir dayanışma içinde yaşamak zorunda olduğunu belirtir. Doğaları gereği toplum düzeni içinde yaşamak zorunda olan insanlar, üstün bir otoritenin varlığına gereksinim duyar. Yazar, siyasal iktidarın varlığını insanın insana karşı korunması gereksinimine, bu gereksinimi de insan doğasına yani insan doğasının saldırganlık, düşmanlık ve zulüm eğilimi taşımasına bağlamaktadır. Kendi türüne karşı korunma gereksiniminin doğurduğu siyasal iktidar, toplumun en güçlü kişinin elinde olacaktır. Peki bu gereksinim karşılanamazsa ne olur? Kendisine karşı haksızlık yapılan kimse saldırma dürtüsüne uyarak bu konuda insana özgü gücün, duygunun sürüklenmesiyle karşısındakine karşılık verir. Bu yüzden de, öldürmeye yol açabilecek kavgalar meydana gelir. Bu da insan türünün kesilmesi sonucunu doğurur (Göze, 2020; 88-91). İbni Haldun'un bu açıklamaları, 17. Yüzyıl düşünürü Leviathan'ın yazarı Thomas Hobbes'un devlet öncesi doğa durumu ile ilgili açıklamalarına benzemektedir. İbni Haldun da, Hobbes gibi, siyasal iktidarın olmadığı bir insan topluluğunu kargaşa ve kaos ortamı olarak tasavvur etmiştir. Böyle bir durum, insan türünün yok olup gitmesine neden olabilecektir. İbni Haldun, insanların bir doğa durumu geçirdikleri ve bu dönemden de bir sözleşme yaparak çıktıklarını ileri sürerek Hobbes'tan ayrılır. Yazar, siyasal iktidarın insanların anlaşmasıyla kurulduğunu kabul etmez. Tam tersine, çatışan taraflar içinde güçlü olan, çatışmayı kazanan taraf, diğerleri üzerinde iktidar sahibi olur. Kazanan taraf, kendi kurallarını diğerlerine dayatma gücünü elde eder. Bu nedenle, ilk siyasal iktidar tarafsız bir hakem niteliğinde değildir.

Hobbes'tan farklı olarak, Mukaddime'de, devletin otoritesini mutlak kılmak ve bireylerin kayıtsız şartsız itaatlerini sağlamak için çeşitli gerekçeler arama çabasına girişmemiştir. Bu farklılığın temelinde, Hobbes vahşi, bencil ve saldırgan olmayı insan doğasının baskın özelliği olarak görmüştür. Bu özellikler ancak mutlak bir iktidar tarafından dizginlenebilir. Oysa İbni Haldun'a göre, bu özellikler yalnızca insan doğasının bir boyutudur. İnsanların genellikle iyi olduğu toplumda devletin, karşı konulması mümkün

olmayan bir canavar yani “leviathan” olmasına gerek yoktur. Hobbes`un görüşlerinde ise insan doğası “leviathan” yönetimi altında bile değişmez. İnsan doğasının bu değişmeyen özellikleri nedeniyle, siyasal iktidar her zaman mutlak bir güçle donatılmış olarak hareket etmelidir. Hobbes`un insan doğasına bu denli kötümser yaklaşması, yaşadığı dönemdeki İngiltere`nin iç karışıklık ortamıyla açıklanabilir. Hobbes`un “insan insanın kurdudur” sözünün arka planında bu ortamın izleri vardır. 14. Yüzyılda İslam dünyası da çok sayıda küçük ve birbiriyle çatışan dinsel monarşilere bölünmüştü. Yazara göre, insan doğasında iyi ve kötü yönler bulunmakla birlikte, makul bir devlet otoritesinin varlığı, insan doğasının kötü yanlarını dizginlemek ve iyi yönlerinin baskın hale gelmesini sağlamak için yeterlidir (Uygun, 2008; 14).

1.2. Realizm ve İbn Haldun

İbn-i Haldun`a göre devletin temelini güç, otorite ve egemenlik teşkil etmektedir. Buna bakıldığında İbn-i Haldun`un bir realist olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda düşünürü realizm kuramı bağlamında incelemek gerekmektedir. İkinci dünya savaşından önce idealist düşünceye dayanarak kurulan Milletler Cemiyet`in ikinci dünya savaşına engel olamadığı realizmin yükselmesine neden olmuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplinde realizm kuramının özü itibari ile incelendiğinde güç ve çıkar kavramları ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle güç ve çıkar kavramları realizmin odak noktasını teşkil etmektedir. Bu disipline göre uluslararası yapı, güç mücadelesi meydanıdır. İbn-i Haldun`un düşüncelerini özellikle onun en önemli teorisi olan asabiyyesi, realist disiplin çerçevesinde incelemek mümkün olacaktır. İbn-i Haldun devletin güç neticesinde ortaya çıktığına inanmaktadır. Ona göre devlet iki veya daha çok kabilenin birlerine karşı yürüttükleri savaşlarından doğmaktadır. Savaşta güçlü kazanır ve zayıf kaybeder. Kazanan devleti kurar ve kaybeden ise güçlünün hâkimiyetini kabul edip onun otoritesinin altında yaşar. İbn-i Haldun insanların bir birlerine yardım etmelerinin altında yatan nedeni başka taraftan gelecek saldırı olduğunu kabul etmektedir. Yani insanları yardımlaşmaya iten neden de güçtür (Yusofi, 2018; 33-34).

İbni Haldun devlet egemenliğinin oluşması için gereksinimleri 5 madde halinde sıralamaktadır. Bu beş özelliği gösteren hükümdarlıklar “tam bağımsız devlet”, bir veya bir kaçını göstermeyen hükümdarlıklar “yarı bağımsız devlet”lerdir.

- 1) İç güvenlik ve iktidar belirtisi olarak halk üzerinde tam bir egemenlik kurmak,
- 2) Mali ve iktisadi bağımsızlığın göstergesi olarak halktan vergi toplamak,
- 3) Başka devletlerce tanınma ve onlardan bağımsız olma belirtisi olarak elçiler gönderme,
- 4) Askeri ve siyasi bağımsızlığın göstergesi olarak sınırları bizzat korumak,
- 5) Bağımsızlığın göstergesi olarak başka bir siyasi otoritenin egemenliği veya himayesi altında olmamak.

İbni Haldun burada bir iktidarın gerçek bir hükümdarlık veya devlet olarak adlandırılabilmesi için saydığı koşulları iki maddede özetlemek mümkündür. İbni Haldun'un devlet niteliğine ilişkin görüşleri, Jean Bodin'in "egemenlik" kavramına yüklediği anlam ile birçok noktada örtüşür. İbni Haldun'un hükümdarının iktidarı "en üstün" ve "bölünmezdir". Bu iki özellik hem Machiavelli'nin Prensinin yetkilerini hatırlatır, hem de Bodin'in egemenlik anlayışındaki unsurları ifade eder. Egemenlik hususunda İbni Haldun ve Bodin arasında farklı yaklaşım da mevcuttur. İbni Haldun'da egemenliğin sürekliliği ilkesi yoktur. Oysa Bodin'de egemenlik, sürekli ve değişmez bir güç olarak düşünülmüştür (Uygun, 2008; 48).

1.3. Farabi ve Düşünceleri

Uluslararası ilişkiler düşüncesi üzerine değerlendirilebilecek bir diğer doğu düşünürü ise Abbasi halifeliği döneminde yaşamış olan Farabi, pratik siyasetle ilgilenmemiştir. Ona göre siyasi düşünürün yeri mağara ve toplumdan uzaklaşma değildir, bilakis teori ve uygulamayı birleştirmektir. Farabi siyasi düşüncenin alanının yalnız soyut ve sırf akli düşünce olmadığı, olayların gözlenmesi ve incelenmesine dayalı pratik düşünce olduğu noktasında Platon'dan ayrılır.

Farabi, doğrudan hâkim durumlara sadece saldırmamış, bilakis düşünce ve uygulamayı birleştiren görüş ve tecrübeleriyle onların çözüm yollarını da göstermiştir. Yazara göre insan, tabiatı gereği medenidir, başka kişilerle birlikte olmaya eğilimlidir. Platon'un dediği gibi, sadece ihtiyaçlarını gidermek için değil, olgunlaşmasını da gerçekleştirmek için yönetilmiştir. Devlet, kişinin tabiatının bir ürünü olarak tabii bir olgudur.

Toplanmanın hedefi mutluluğu gerçekleştirmenin bir aracıdır. Aristo'nun görüşlerinin aynısıdır. Ancak, Farabi'nin görüşlerindeki İslami taraf, hedefin ahiretteki yüce mutluluğu gerçekleştirmek oluşunu vurgulayarak kendini gösterir. Farabi, mutluluğa “erdemli toplumun gerçekleştirmeye çalıştığı en yüce değer” olarak bakmıştır. Mutluluğun maddi değil, manevi yönünü vurgulamıştır. Yüce mutluluk ahiret hayatında değildir, fakat maddi olmayan başka bir hayattır, bu hayat dünyada da olabilir yorumunu yapmıştır. Farabi, devleti tabii, organik, fonksiyonel-yapıcı, kapsamlı ve inançla ilgili bir gerçek olarak açıklamak suretiyle çeşitli boyutlarıyla da siyasi olguyu ele almıştır.

Farabi, beşerî nefse objektif bir biçimde bakmıştır. Ne idealistler gibi tamamen iyimser ne de realistler gibi, tamamen kötümserdir. Ona göre insan seçimlidir. Olgunluğuna erişmeye ve yüce mutluluğa ulaşmaya gücü vardır. Aynı zamanda insan, kötülüğü de izleyebilir. Soru insanın erdemli olup olmadığıdır.

Farabi'nin İhsau'l-Ulum (İlimlerin Sayımı) kitabı batı dünyasında ve İslam dünyasında yankı bulan ve pek çok düşünür tarafından temel olarak kabul edilen bir eserdir. Farabi bu eserde, medeni ilmi (ahlâk, sosyoloji ve siyaset bilimlerini) ele almıştır. Yazarın ahlâk ile siyaseti ayırmadığını belirtmek gerekir. Ona göre medeni ilim; siyaset, sosyoloji ve siyaset bilimlerinden oluşur. Farabi siyaset kavramını, genel olarak beşerî davranışın pratik yönünü belirtmek için kullanmıştır, siyasi iktidarla bağlantılı özel anlamda kullanmamıştır (Mücahid, 2012; 108).

İslam felsefesinin kurucu ismi olarak tanıdığımız Farabi, Yunan felsefe anlayışını benimseyen ve bunu aktaran bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefesinin ana hatlarını incelediğimiz zaman metafiziksel bağlamda bir Aristoteles okuması, siyaset ve ahlâk bağlamında ise bir Platon okuması sezmemiz mümkün olmaktadır. Fakat başta da belirttiğimiz gibi Farabi kendi kültürüne paralel olarak bir felsefe inşa etmektedir (Türksever ve Çiçek, 2018; 24-25).

1.4. Maverdi ve Düşünceleri

Maverdi, siyasi düşüncesinde Yunan ve İslam düşünceleri arasında kavuşma halkasını temsil eden Farabi'ye muhalif bir yol izlemiştir. Bağdat'da pek çok siyasi problemle çağdaş olmakla birlikte, problemlere idealist çözümler şeklinde yönelmemiş, Farabi'de olduğu gibi model bir devlet sunmamıştır. Maverdi, İslam - Arap yönetiminin

güçlenmesini vurgulayarak, problemlerin çözümü için gerçekçi bir görüş sunmuştur. Yaşadığı şartlar, Maverdi'nin düşüncelerinde büyük bir etki oluşturmuştur. Abbasi devleti'nde en seçkin siyaset adamlarından biri olan Maverdi, İslam düşünce tarihinin büyük bilginlerindedir. Dönemin iktidarıyla iyi ilişkisine rağmen, cesaret ve düşünce hürriyeti, belirgin iki karakteri olarak kaldı. Devletin dayandığı bütün temelleri içeren, tam bir genel düstur niteliğinde sayılan el – Ahkamu's – Sultaniyye ve'l Vilayatu'd-Diniye'dir. Hilafet, vezirlik, valilik, cezalar, yargı, hisse vb. konuları ele almıştır. Bu eser İslam siyasi düşüncesindeki en önemli klasiklerden biri sayılır.

Devletin doğuşu konusunda, insanın tabiatı icabı medeni yani başka kişilere muhtaç olduğunu benimser. Çünkü, insanın bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılaması mümkün değildir. Bu daha önce Plato ve Aristo'nun açıkladığı görüşün aynısıdır. Maverdi dini faktörü eklemiş, zaaflarını hissetmeleri için Allah'ın bireyleri aciz olarak yarattığını açıklamıştır. Aynı zamanda da insana, dünya ve ahireti birleştirerek mutluluk yolunu gösterebilen akli da ihsan etmiştir.

Maverdi devletin temellerini kısaca şöyle açıklamıştır;

1. Uyulan Din: Bireylerin durumunu yükseltir, onları arzu ve heveslerinden alıkoyar, gönüllerine hükmeder ve durumlarını güçlendirip düşmanlarınca korkulan bir gözetleyici olur.
2. Güçlü Otorite: Farklı kalpleri bir araya getirir ve zalim kişileri korkutur,
3. Kapsamlı Adalet: Yakınlığa çağırır, itaate yöneltir. Adaletin, insanların kendisine karşı adaletiyle başladığını daha sonra başkalarına karşı adaletin geldiğini belirtmiştir.
4. Genel Güven: Cana, mala ve aileye karşı güvenin tamamlanmış olduğu dördüncü temeldir.
5. Sürekli Bolluk: Bu, dünya iyiliğinin ve ondaki durumların düzgünlüğünün en güçlü etkenlerindedir. Çünkü, güven ve cömertlik doğuran, zenginliğe yol açar. Oysa kuraklık, kötülüğe götürür.
6. Geniş Emel: İlerlemeye yöneltir, yaşama ve sürekliliğin güdüleyicisidir (Mücahid, 2012; 112-114).

Dönemindeki siyasi/itikadi akımlardan ve fikirlerden haberdar olan ve karşı olduğu fikirleri eleştirip, antitezler ortaya koyması nedeniyle dönemin gerçeklerinden kendisini

soyutlamadığı aşikar olan Maverdi, Carl Brockelmann, Jean Sauvaget, Malcolm H. Kerr gibi bazı şarkiyatçılar tarafından döneminin gerçeklerinden kopuk, ütöpik öneriler getiren bir ıslahatçı olarak tanımlanmıştır. Maverdi ne Farabi gibi bir ideal devlet teorisi koyma peşindedir ne de Fars geleneğinden etkilenerak devlet adamlarına nasihat verme peşindedir. Onun yapmaya çalıştığı şey güçsüz durumdaki halifenin gerçek konumunu hatırlatıp, halifeyi merkeze alan bir hukuk devleti oluşturma çabasıdır (Çifçi, 2012; 77-78).

1.5. Realist Perspektif Açısından Dış Politikada Güç Kavramı

Realizme göre güç, uluslararası ilişkilerde merkezi, fakat ilginç bir biçimde tanımlanması ve ölçülmesi tartışmalı bir kavramdır. Genellikle güç, başka bir aktöre, aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu düşüncenin bir versiyonu da aktörlerin, başkalarını, onlardan etkilendiklerinden daha fazla etkilediği oranda güçlü olduğunu ifade etmektedir (Goldstein ve Pevehouse, 2015; 88).

Güçten bahsedebilmek için öncelikle birden fazla aktörün aynı yaşam alanında varlık göstermesi gerekmektedir. Uluslararası sistem, birden fazla aktörün kendi iradeleri dışında beraber varlık gösterdiği bir yaşam alanıdır. Bu sistemde aktörler bilinçli veya istemsiz olarak birbirlerinin davranışlarını etkilemektedirler (Kadercan, 2014; 312).

Güç kavramının, uluslararası ilişkilerde birincil amaç olarak tanımlanması ve devletlerin daima güç peşinde koşmaları, başlıca beş nedenden kaynaklanmaktadır. Bu beş sebep şunlardır:

- Uluslararası sistemin anarşik yapısı,
- Başat güçlerin birbirlerini ortadan kaldırmaya yönelik olarak devamlı surette ve yeterli askeri kapasiteye sahip olmaları,
- Devletlerin diğer devletlerin kendilerine yönelik niyetlerinden hiçbir zaman emin olmamaları,
- Devletin bekasının her devletin birincil amacı olması,
- Akılcı (rasyonel) davranan aktörler olan devletlerin, ulusal stratejilerini diğer devletlerin stratejilerini karşılayacak şekilde kurgulamalarıdır (Mearsheimer, 2008; 61-62).

Realist yaklaşım, dış politikayı güç ve ulusal çıkar temelinde tanımlar. Buna göre dış politika, uluslararası sistemdeki temel aktör olan devletler tarafından yürütülmektedir. Kendi hedefleri doğrultusunda rasyonel şekilde hareket eden devletlerin en temel ve en önemli dış politika amaçları güç elde etmek, mevcut güçlerini arttırmak ve güvenliklerini sağlamaktır. Bu yaklaşımın özellikle vurgu yaptığı kavramlardan biri de “çıkar” kavramıdır. Çıkar, güç temelinde yani devletlerin ellerinde bulundurdukları güç ile orantılı şekilde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede dış politika, bir yönüyle devletler arasında güç mücadelesi anlamına gelmektedir. Uluslararası ilişkiler ve sistem anarşik bir yapıya sahip olmasından dolayı, bu yapı içerisinde devletler kendi çıkarları doğrultusunda güçlerini maksimum seviyeye ulaştırmayı hedeflemektedirler (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014; 6-7, Mammadov, 2017; 18-19).

Realistlere göre alınan dış politika kararları güç elde etmeye ve güvenliğini sağlamaya en iyi şekilde hizmet eden kararlar olmalıdır. Rasyonel olarak alınan dış politika kararı, çeşitli alternatifler arasından amacı maksimum derecede karşılayacak olanın seçilmesidir. Klasik anlayış ayrıca devlet adamlarının benzer rasyonel süreçlerden geçerek dış politika kararları aldıkları varsayımını kabul etmektedirler. Buna göre, karar alma süreç ve mekanizmalarının incelenmesi çok fazla önem arzetmeyerek, bu açıdan devletler ve karar vericiler arasında çok büyük farklılıklar olmadığı düşünülmektedir (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014; 7-9).

Realizm, askeri güçten daha geniş bir kavram olan güç ile ilgilidir. A'nın B'ye kendi isteklerini yaptırmak için kullandığı ekonomik, siyasi, psikolojik ve askeri araçların tümüdür.

Güç, devletlerin amaçlarına ulaşmaları veya çıkarlarını gerçekleştirmek için önemlidir. Uluslararası örgütler, ittifaklar ve diğer koalisyonlar devletlerin uluslararası ilişkilerini yürütürken güçlerini artırmak için kullandıkları mekanizmalardır. Bazı realistler, devletin güç peşinde koşmasının bu amaçlara yönelik olmadığı, güç peşinde koşmanın kendi başına bir amaç haline geldiği görüşünü desteklemektedir. Devletin hem anarşik bir dünyada güvenliğini sağlama alma hem de diğer amaçlarını gerçekleştirme kapasitesine dair kaygıları, diğer devletler karşısında göreceli güç konumuna yoğunlaşmasını beraberinde getirmektedir. Diğer devletler karşısında güç konumunu zayıflatmaktansa güçlendirmeyi istemektedir. Realistlere göre, güç ister bir amaç ister bir araç olarak

edinilmeye çalışılsın, bir güç eşitliği ya da dengesini oluşturan şey, devletlerin güç elde etmesi ve kullanmasıdır. Bundan başka, devletlerin, özellikle de en güçlü olanların güç dengelerini, bu dengeler içinde en iyi konumunu garantileyecek şekilde aktif olarak kurduklarını ileri sürmektedirler (Vioti ve Kauppi, 2014; 33).

Günümüzde gücün çok boyutluluğuna ve kullanılan yöntemlerle bu yöntemleri kullanma kapasitesine bağlı olarak devletler süper güç, küresel güç, bölgesel güç ve benzeri bir takım sınıflamalara tabi tutularak değerlendirilmektedir. Farklı uluslararası ilişkiler yaklaşımları bakış açılarına göre güç kavramını ve güç dağılımını farklı boyutlarıyla incelemekte, çeşitli ülkeler de yapılan değerlendirmeler çerçevesinde çıkarlarını tanımlayarak konumlarını belirlemektedirler. Mevcut haliyle uluslararası alanda aktörlerin çeşitliliği artsa da güç kavramı hala yeri ve önemini koruyan bir kavram olarak karşımızda durmaktadır (Çakmak, 2014; 64-65).

1.5.1. Realizmin Kökenleri

Realizm uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıktıktan sonra bu teoriyle ilişkili olarak yazılmış siyaset felsefesi konularında öncüllere dikkat etmekte fayda vardır. Bu isimler arasında Yunan tarihçi Thucydides, Nicolo Machiavelli ve Thomas Hobbes ilk anımsanan düşünürlerdir. Uluslararası siyasetin insan doğasında bulunan bitmeyen bir güç mücadelesiyle şekillendiğini ifade eden Thucydides, adalet, kanun ve toplum gibi kural ve kurumların mücadeleyi kısıtlayıcı bir etkisi olmadığını ileri sürmüştür (Orsi ve diğerleri, 2018; 1-2).

Thucydides 20. Yüzyılda realizm ile özdeşleşen temel akıl yürütmenin de öncülüğünü yapmıştır. Uluslararası ilişkilerde realizm disiplininin en eski teorisyenlerinden biri olan Thucydides Peloponez Savaşı eserinde, gücün adalet ve ahlaktan üstün olduğu fikrini savunmuştur. Söz konusu eserde, Atinalılar ve Spartalılar arasındaki savaşı incelenmiştir. Savaşın nedenleri arasında çıkarlar çatışması olsa da, savaşın daha derindeki asıl nedeni Atina'nın aşırı güçlenmesi ve bunun Sparta'da yarattığı korkudur. Buna göre, savaşın temel nedeni Atina'nın gücünü arttırmasıyla güç dengesinde yol açtığı değişiklik olmuş ve bunu hayatta kalmasına bir tehdit olarak gören Sparta da savaşı başlatan adımı atmıştır. Thucydides'e göre yine realizm ile özdeşleşen öngörüye paralel bir şekilde savaşın sonucunu güç ve kapasite belirlemiş ve savaşı bu konuda daha da avantajlı olan Atina kazanmıştır (Balcı ve Kardaş, 2013; 120-121).

1.5.2. Realizmin Temel Varsayımları

Realizm ulus-devletin uluslararası ilişkilerde ana aktör olduğunu varsaymaktadır. Bireyler ve kuruluşlar gibi başka organlar da vardır, ancak güçleri sınırlıdır. İkincisi, devlet üniter bir aktördür. Ulusal çıkarlar, özellikle savaş zamanlarında, devleti tek sesle konuşmaya ve hareket etmeye yöneltmektedir. Üçüncüsü, rasyonel karar vErmenin ulusal çıkarların peşine düşmesi anlamında karar vericiler rasyonel aktörlerdir (Antunes ve Comesao, 2018; 1).

Realizm bu varsayım için devletçi bir perspektiftir. Teori, devletlerin uluslararası sistemde tekrarlayan tehditler ve zorluklarla karşı karşıya olduğunu varsayar. Bu nedenle askeri güç, bir devlete yönelik tehditlerin ve onun hayatta kalmasını sağlama yeteneğinin temelidir. Realizm, devletlerin hayatta kalması ve gerekliliklerini varoluş nedeni olarak incelemektedir. Devletler güvenlik hususlarına her şeyden önce değer verirler ve uluslararası sistemin zorunluluklarına cevap verirler. Güvenliğin önceliği, yabancı ekonomik politikalar da dahil olmak üzere diğer politikaların, uluslararası güç politikalarının mülahazalarını yansıttığı anlamına gelir (Stein, 2001; 128).

Realizm, devletleri birey, grup veya ulus-aşırı hareketler olarak değil amaca uygun birimler olarak değerlendirmektedir. Realistler belirli liderler veya onların hareketleri üzerinde durmamaktadırlar. Liderler ülkelerini korumak için genelde aynı gayeyi taşımaktadır. Bunun da pratikte yapılış tarzları ülkeden ülkeye farklı şekilde kendisini göstermektedir (Roskin ve Berry, 2014; 48-50).

Realistler, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin faaliyetlerini büyük ölçüde önemsememektedirler. Uluslararası kurumlar büyük güçleri kısıtlamaz, yalnızca iktidarın kullanılması için ek alanlar sağlar. Uluslararası politikanın yalnızca düşük politika meselelerinde, örneğin ulaşım, iletişim ve ekonomi gibi hayati olmayan konularda etkili olabileceği varsayımını tekrarlayarak, askeri güvenlik konularında yetersizliği nedeniyle uluslararası kurumları da ayrıca olarak eleştirmektedir (Stein, 2001; 128).

Realizm, dünyayı olduğu gibi gören bir ilke olarak, uluslararası siyasete uygulandığında devletlerin hayatta kalmalarını garanti altına almaya çalışmaktadır. Devletler güvenliklerini maksimize etmek için devamlı güç peşinde koşma eğilimindedirler. Bu yüzden uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde devletlerin çatışması olağan kabul edilmektedir. Bu nedenle realistler, güç dağılımını devlet davranışının ve uluslararası

istikrarın temel belirleyicisi olarak görürler. Bu geniş değerlendirme tablosu içinde realistler, alternatif formülasyonlar geliştirmektedirler (Antunes ve Comesao, 2018; 2).

Uluslararası politikanın realist vizyonu, devletlerin, hayatta kalmanın belirsiz olduğu anarşik bir uluslararası ortamda etkileşime girdiğini savunur. Güç, hayatta kalmanın temel koşulu olduğundan, devletler güçlerini diğerlerinininkine göre sürekli olarak değerlendirirler. Etkileşimlerinden ortaya çıkan şey, uluslararası politikada düzen, düzenlilik ve istikrarın yegâne temeli olan bir güç dengesidir. Realizm, uluslararası politikanın doğasında mevcut olan rekabetçi ve çatışmacı yönü ön plana çıkarmaktadır. Uluslararası politikanın doğası itibarıyla devletler ya sürekli savaşa hazırlanıyor ya da birbirleriyle savaşıyorlar iddiası realizmin temel konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Realizm, uluslararası politikanın temel konularını da kendine özgü bir şekilde açıklamaktadır. Bu nedenle diğer teoriler tarafından sürekli olarak eleştirilene maruz kalmıştır. Realizm işbirliği olgusu üzerinde de bu farklılığını ortaya koyarak, işbirliğini de kısa ömürlü olarak yorumlayarak, yalnızca ortak tehdit olduğu sürece devam edeceğini ve işbirliğini ortak değerlerin veya ideolojinin değil ortak çıkarların bir işlevi olarak açıklamıştır (Stein, 2001; 128).

Realistler, güç dengesinin güce ve ulusal çıkarlara odaklanmanın doğal bir sonucu olduğunu görüşündedirler. Ülkeleri, kendi topraklarını gasp edenlere karşı her zaman savaşa hazır olmakla beraber, kendi güçlerini ordu ve müttefikleri ile artırarak düşman güçleri püskürtmeye otomatikman teşebbüs edebilmektedirler. Barışta güç dengesi nadiren amaçlanır, asıl amaçlanan şey ülkelerin hayatta kalmasıdır (Roskin ve Berry, 2014; 51)

1.5.2.1. Realizm ve Hans Morgenthau

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Hans Morgenthau "*Politics Among Nations*" kitabında siyasal realizmin altı temel ilkesini ifade etmiştir (Antunes ve Comesao, 2018; 2). Genel olarak toplum gibi politikanın da insan doğasında kökleri olan yasalarla yönetildiğine inandığı için kapsamlı bir uluslararası teori geliştirmeye çalışmıştır.

- Hans Morgenthau siyasetin köklerini insan doğasında olan nesnel yasalarla yönetilmektedir düşüncesi ile ilk görüşünü açıklamıştır.
- Uluslararası politikada gerçekçiliğin yolunu bulmasına yardım eden kilit nokta, güç kavramıdır.

- Ulusal çıkarları elde etmek politikaların özüdür; fakat çıkarların hiç değişmeyen, sabit kavramlar olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.
- Uluslararası eylemlerin ahlâki öneminin farkında olmasına rağmen ahlâki ilkelerin bir kalıp halinde devletlerin davranışlarına uygulanabileceğinin ileri sürülemeyeceğidir.
- Bir devletin eylemlerinin ahlâki olup olmadığının tartışılmasında dünya genelinde uygulanacak ahlâki yasaların varlığını realizm olarak kabul etmek.
- Realistler, uluslararası ilişkilerin kendine özgü bir düşünce yapısı olduğu gibi realizmin de olayları güç ve çıkar bağlamında ele aldığını ileri sürerler (Morgenthau, 1978; 4-10).

Morgenthau'nun endişesi uluslararası siyasetteki çıkarlar ve ahlâk arasındaki ilişkiyi netleştirmek için ağırlıklı olarak Thucydides ve Machiavellinin çalışmalarından yararlanmıştır (Antunes ve Comesao, 2018; 2).

Morgenthau'nun bu ilkeleri klasik realizmin temel varsayımlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Morgenthau, klasik realizmin temel analiz birimi olan devletin, uluslararası sistemde gücünü sürekli artırarak hayatta kalabileceğini savunmaktadır. Ancak herkesin kendi başının çaresine baktığı bir sistemde, bu bir güvenlik ikilemine yol açacağı için gücü artırma davranışı bitmeyen bir çabaya dönüşmektedir. Güç artımında zayıf kalan devletler ise hayatta kalmayı güç dengesi uygulamakla sağlarlar (Balcı ve Kardaş, 2014; 126)

1.6. Maddi Unsur Olarak Güç Kavramı

Gücün dış politikada nasıl anlaşıldığı ile ilgili olarak realist yaklaşım öncelikle gücün temel unsurları olarak maddi unsurları, yani daha ziyade askeri ve ekonomik kapasite ve imkânları esas almaktadır. Gücün “sahip olma” (possessional) yönüyle ilgili olan bu bakış açısı ulusal gücü, kapasite ile özdeş görmektedir. Bu çerçevede güç, dış politika amaçlarına ulaşabilmek için tek araç olarak ortaya çıkmaktadır. Zaten devletlerin nihai amaçları ve birbirleriyle olan ilişkilerindeki temel motivasyon kaynağı da “güçlerinin azami şekilde arttırılması” (maximization of power) olarak tanımlanmıştır.

Maddi bir unsur olarak gücü ele aldığımızda karşımıza ilk olarak askeri güç, ekonomik kaynaklar, ülke coğrafyasının büyüklüğü, sahip olunan nüfus ve doğal kaynaklar, bilimsel ve teknolojik gelişmişliği gibi öğeler gelmektedir. Bununla beraber gücün nicelleştirilmesi, ölçülebilmesi veya ülkelerin güçlerine göre sıralanması pek kolay değildir ve literatürde tartışılan bir konudur.

Güç denildiğinde maddi kapasite ilk akla gelen şey olmaktadır. Ancak, eldeki gücü harekete geçirebilme imkân ve potansiyeli de en az maddi kapasite kadar önemlidir. Çünkü bir ülkenin elinde bulunan güç ile onu harekete geçirebilme potansiyeli örtüşmeyebilir. Yani bir çok ülke çok miktarda maddi güç unsurlarına sahip olmasına rağmen bu gücü ile diğer ülke veya ülkeler üzerinde aynı oranda oluşturamayabilir (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014; 10-11). Uluslararası sistemin koşulları doğrultusunda veya sistemin olanaklarının da göz ardı edilmemesi önemlidir. Azerbaycan - Ermenistan arasında güç mücadelesine baktığımızda 90'lı yıllarda uluslararası sistem Ermenistan'ı desteklerken bu durum 2020 yılında değişmiştir.

Güç, aynı zamanda maddi olmayan unsurlara da dayanmaktadır. Yetenekler, yalnızca siyasi liderlerin, etkin bir biçimde ve stratejik olarak harekete geçirdiği ölçüde bir devlete diğerlerini etkileme potansiyeli vermektedir. Bu da milli irade, diplomatik beceri, hükümetin arkasındaki halk desteği gibi öğeleri de içermektedir. Bundan başka, psikolojik bir süreç yoluyla yeteneklerin etki gücünü artırabilme becerisi olarak fikirlerin gücüne de vurgu yapılmaktadır. Bu süreçler arasında, genellikle din, ideoloji, milliyetçilik aracılığıyla yeteneklerin ülke içinde mobilize edilmesi sayılabilir (Goldstein ve Pevehouse, 2015; 88).

Günümüzde bir ülkenin gücünden bahsederken ne kadarlık bir silahlı kuvvetler personeline, silaha, uçağa, gemiye, teçhizata, sahip olduğunun önemi eskiye oranla ve diğer unsurlarla kıyasla azalmış olmakla beraber halen önemini korumaktadır. Örneğin, Azerbaycan, maddi ve manevi güç unsurlarının gelişmiş ülkelerle kıyasla yeterli olmamasına rağmen uluslararası sistemin izin verdiği ölçüde otuz yıllık sorununu halletmeyi başarmıştır. Uluslararası sistem içerisinde güçlü olmak sorunları çözebileceği anlamına gelmemektedir. Ayrıca ülkenin ekonomik kapasitesi en az askeri gücü kadar önemlidir. Özellikle askeri harcamalar ve bütçe konusunda ekonominin rolü birincil olmaktadır (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014; 10-11).

Günümüzde gücün klasik anlayıştaki “sahip olma” yönünden ziyade “ilişkisel” (relational) yönü daha ağırlıktadır. Gücün ilişkiler yönü açısından etki ve kontrol kavramları önemlidir. Kontrol, güç kullanarak karşı birimin istenilen yönde kontrol altında tutulması ve gerekirse bir eylemi gerçekleştirmekten caydırılması anlamındadır. Etki ise karşı birimin istenilen yönde harekete geçirilmesi veya yönlendirilmesidir.

Bir ülke, herhangi bir başka ülkeyi istediği yönde yönlendirebilmek yani etkilemek için çeşitli yöntemler kullanabilmektedir. Bunları genel olarak pozitif ve negatif yöntemler olarak sınıflandırmak mümkündür. Pozitif yöntemler denilince ilk akla gelen yöntemler; ikna ve ödüllendirme ağırlıklı yöntemlerdir. Buna karşılık negatif olanlar, cezalandırıcı ve zorlayıcı yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayır ve Sönmezoğlu, 2014; 11).

Devletlerin ulusal çıkarları ve yurt dışından kaynaklanan tehdit ve fırsatları temel alan spesifik dış politika hedefleri oluşturmaktan ve hiyerarşik olarak bu hedefleri sıralamasından bahsetmektedirler. Ülkenin bu hedefleri gerçekleştirecek kapasite ya da gücü yoksa bu tartışmalar soyut kalmaya mahkumdur. Kapasiteyle güç arasındaki ilişkiyi belirlemek güçtür. Bazı politika yapıcılara göre güç ile kapasite aynı şeydir, terimler birbirlerinin yerine geçer. Örneğin, büyük bir ordusu ve muazzam ekonomik zenginliği olan bir ülke için; “X ülkesi büyük bir güç olduğunu” söylemektedirler. İkinci bir görüşe göre “büyük ordu” ve “muazzam ekonomik zenginlik” ancak “Neye kıyasla?” sorusu sorulduğunda anlam ifade etmektedir. Üçüncü ve bu görüşle bağlantılı bir diğer bakış açısına göre, bir ülkenin gücü birçok ülkeden oluşan daha geniş bir bağlamda değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu göreceli güç kavramı küresel bir kavram olarak görülebilmektedir. Güç dağılımında farklı kutupların varlığı vurgulanmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2014; 200-201).

1.6.1. Ulusal Gücün Unsurları

Uluslararası ilişkileri ilk defa sistematik şekilde ele alan H. Morgenthau ulusal gücün öğelerini;

- Coğrafya,
- Doğal kaynaklar,
- Endüstriyel kapasite,

- Askeri hazırlık kapasitesi,
- Nüfus,
- Ulusal karakter,
- Ulusal moral,
- Diplomasi becerisi,
- Hükümetin niteliği, şeklinde 9 faktör olarak ele alır.

Burada iç politika ve hükümetin niteliği önemlidir. Bu unsurları harekete geçirmek için hükümetin yönetim kapasitesi, dış politika geliştirme yeteneği, halkın desteği ve istikrarı, kaynaklar ile dış politika amaçları arasında denge kurabilme ve uygulama yeteneği önem arz etmektedir (Yılmaz, 2012; 243). Ulusal sosyo-ekonomik yapı, askeri güç, siyasi, ekonomik, ideolojik faktörler, bölgesel ve uluslararası gelişmeler, aktörler arası ilişkiler, bu aktörlerin uluslararası sistemden beklentileri bir ülkenin dış politikasının oluşturulması sürecini değişik düzeylerde etkiler (Gürses, 2003; 5).

Ulusal güç unsurlarının, sabit ve değişken nitelikleri olarak; Sabit veriler - yüzölçümü, yeryüzü şekilleri, doğal kaynaklar, tarihi unsurların değişmeyeceği için nüfus, silahlı kuvvetler, ekonomik durum, teknolojik seviye gibi hususlar değişken veriler arasında yer almaktadır. Ancak bu ayrım çok belirgin değildir. Nitekim sabit nitelikli bir unsur olan coğrafi gücün değişmeyen unsurlarına karşı ülkenin jeopolitik değeri dönemsel özelliklere göre farklılık gösterebilir. Uluslararası sistemde Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği döneminde jeopolitik ve jeostratejik önemi bilinmezken, bağımsızlık dönemi ile her geçen gün artmaktadır. Uluslararası sistemin iki kutuplu olduğu dönemde Azerbaycan'ın jeopolitik dönemi SSCB'nin bir parçası olarak değerlendirilirken, bağımsızlık döneminde bu durum Azerbaycan'ın lehine değişmiştir. Uluslararası sistemde Azerbaycan Doğu ile Batıyı, Kuzey ile Güneyi birleştirmede kilit ülke konumunu elde etmiştir. Bağımsızlık döneminde petrol ve doğal gazın Avrupa'ya taşınması veya Çinin İpekyolu projesine katkısıyla uluslararası sistemde Azerbaycan'ın yerini pekiştirmektedir.

Ulusal güç unsurlarının sabit ve değişken nitelikleri, belirli genel konular dışında değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Çünkü bunlardan bir kısmı henüz

harekete geçirilmemiş (pasif/potansiyel) unsurlardan oluşurken diğer bir kısmı ise halihazırda harekete geçirilmiş (aktif/kinetik) durumdadır (Varlık, 2015; 57).

1.6.1.1. Coğrafya ve Nüfus

Coğrafi faktör; ülkenin büyüklüğü veya yüzölçümü olarak coğrafi konumunu içermektedir. Ülkenin büyüklüğü, yeri ve konumunun uluslararası ilişkileri ve dış politikasını etkilediği söylenebilir. Devletin uluslararası sistemdeki konumu, kendi iç kaynakları, bulunduğu coğrafyası, etnik-dinsel yapısı dış politikasının biçimlenmesine etki eder (Gürses, 2003; 1).

Nüfus faktörü; ülkenin gücünü belirleyici unsurlardan biri olan nüfus, tek başına güç olabildiği gibi, aşırı nüfus, beslenme sorunu ortaya çıkartma durumu söz konusu olabilmesinden dolayı istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Ancak temelde bir güç unsurudur (Yılmaz, 2012; 244-245).

1.6.1.2. Ekonomik ve Teknolojik Faktörler

Ülkelerin en önemli güç kaynaklarından biri ekonomik gücüdür. Ekonomik güç tek başına etkili bir unsur olduğu gibi askeri yönden de ülkenin güçlü olmasını sağlayan etkili faktörlerin başında gelmektedir. Bugün ekonomik güç esasta teknolojiye bağlı hale gelmiş olup gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında ayrımı belirleyen ana unsur bilgi ve teknolojidir. Ekonomik gelişme ve teknoloji askeri bakımdan güçlü olmaya yol açarak dış politikayı etkilemenin ötesinde etkilere sahiptir. Ekonomik ve teknolojik yönden güçlü olan ülkelerin siyasi etkisi ve askeri gücünün de yüksek olması varsayılmaktadır (Yılmaz, 2012; 246-247).

1.6.1.3. Askeri Güç

Uluslararası alanda en etkili araçlardan biri ülkenin askeri güç ve kapasitesidir. Askeri güç ve kapasite bir ülkenin savaş gücünü ifade etmektedir. Temelde savaş alanına sürebileceği teknik araçlar vs. maddi kaynaklarla, askerleri ile insan unsurundan oluşmaktadır. Ekonomik ve teknolojik unsurlar ile nüfus bu gücün temelini teşkil etmektedir.

Askeri güç kendi başına bir amaç veya hedef değildir. Diğer amaçları gerçekleştirebilmek için kullanılan önemli bir araçtır. Bu nedenle fiili askeri güç kullanımını ve savaş, son başvuru bir yoldur (Yılmaz, 2012; 247-248).

1.6.1.4. Psikolojik - Kültürel Güç ve Etki Araçları

Morgenathau'nun ulusal moral ve ulusal karakter olarak adlandırdığı faktörler toplumun ruh halini ve dayanışma gücünü etkileyen unsurlar olarak bilinmektedir. Bunlar ülkenin inanç ve değer sistemini oluşturur, toplumsal ve siyasal kültürün ayrılmaz bir parçası olarak ülkenin gücü üzerinde etkili olmaktadır.

Ülkenin değer ve kültür olarak bölünmüş bir yapı arz etmemesi ülkede derin toplumsal ve ekonomik farklılıklar olmaması, hükümete ve dış politikasına destek verilmesi, kişi ve grupların, kendilerini toplumun ve devletin bir parçası olarak görmesi toplumda etnik veya dini bölünmeler olmaması hususlarını içerdiği belirtilmektedir.

Ülkenin inanç ve değer sistemi ve uluslararası siyasal kararlara desteği ülkenin içerde gücünü artırma yönünde rol oynadığı gibi diğer yandan ülkenin kültürel özellik ve çekiciliği diğer ülkelerin halkları üzerinde etki yaparak ülkeye desteğe yol açabilmektedir. (Yılmaz, 2012; 243).

1.6.1.5. Siyasal Kapasite ve Diplomatik Güç Unsuru

Morgenathau'ya göre uluslararası politikada ne kadar güç kaynaklarına sahip olunursa olunsun iyi bir yönetim yapısı ve nitelikli hükümete sahip olmadan başarılı olunamayacaktır. Hükümet eldeki gücüne göre kaynakları ile dış politika arasında denge kuracak ve halkın desteğini sağlayarak kendi menfaatine uygun politikaları geliştirerek uygulayacaktır. Hükümet, uygun dış politika oluştururken buna uygun hedef, yöntem ve araçların seçimini de yapacaktır.

Siyasal güç ve etkiyi artıran ve dış politika kararının uygulanmasını sağlayan faktörlerin en önemlilerinden biri diplomasinin niteliğidir. Ele alınan güç faktörleri ham güç kaynakları olup tek başlarına sonuç doğuramamaktadır. Bunların bir araya getirilerek yönlendirilmek suretiyle potansiyel güç halinden gerçek bir güç haline getirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda diplomasi güç öğelerini ülkenin çıkarları doğrultusunda en yüksek etkiyi sağlayacak şekilde uygulamaya yansıtma sanatıdır. Nitelikli bir diplomasi,

ülkenin güç kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak suretiyle etkinliğini artırmaktadır (Yılmaz, 2012; 249-251).

Realistler, kısa vadede ulusal gücün en önemli unsuru olarak askeri gücü ve askeri güce mübadil oldukları oranda da ekonomik güç, diplomatik beceriler veya ahlâki meşruiyet gibi diğer unsurları görme eğilimindedirler (Goldstein ve Pevehouse, 2015; 91).

1.7. Realist Perspektif Açısından Dış Politikada Güvenlik Kavramı

Güvenlik kavramı, uluslararası siyaset konusundaki akademik çalışmaların en başından beri egemen devletlere, askeri güce ve uluslararası düzenin korunmasına odaklanmıştır. Güvenlik çalışmaları metodolojik açıdan pozitivist ve felsefi açıdan realist düşüncenin bir birleşiminden ortaya çıkmaktadır. 1990'larda geliştiği şekliyle, eleştirel güvenlik çalışmaları, güvenliğin çok farklı siyasi, metodolojik ve felsefi çıkış noktalarından hareket eden yerel ve küresel siyaset perspektifleri açısından ne anlama gelebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır (Booth, 2012; 47).

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde en çok kullanılan kavramlardan biri olarak güvenlik kavramı ulusal ve uluslararası düzeylerde her zaman kendinden sıkça bahsettirmiştir. Yalnız kavram olarak değil uygulamalar açısından da güvenlik, yaşamsal öneme sahip olduğu tartışmasız bir alandır. Böyle olmakla birlikte üzerinde çalışılması en güç konulardan birisidir (Çakmak, 2014; 65).

Devletler, 1648 Westfalya Anlaşması'ndan bu yana uluslararası sistemin temel faktörü olarak kabul edilmektedir. Devletler arası ilişkileri düzenleyen bir üst otoritenin olmadığı ortamda devletler, siyasi meşruiyetin evrensel standardını oluşturmaktadır. Bu durum, güvenliğin, hükümetlerin temel sorumluluğu olduğu anlamına gelmektedir. Devletler, kendi kendine yeterliliğe dayanan bir dünyada, kendilerini korumak dışında alternatifleri olmadığı düşüncesindedirler. Ulusal güvenliğin en iyi nasıl sağlanabileceği konusundaki tarihsel tartışmada Hobbes, Machiavelli, Rousseau gibi yazarlar devlet egemenliğinin etkileri üzerine oldukça negatif bir görünüm çizme eğilimindedirler. Uluslararası sistem, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamaya çalıştığı katı bir alan olarak değerlendirilmiş ve devletler arası ilişkiler, devletlerin sürekli olarak birbirinden faydalanmaya çalıştığı bir güç mücadelesi olarak görmüştür. Devletlerin tek yapabileceği, aralarından birinin

mutlak bir kontrol elde etmesini önlemek için, diğerlerinin gücünü dengelemeye çalışmaktır (Baylis, 2015; 155-156).

Klasik Realizm, uluslararası ilişkileri devletler arası ilişkiler olarak tanımladığından ve devletler arası ilişkileri de güç politikaları ekseninde gördüğünden, güvenlik kavramına yüklediği önem büyüktür (Çakmak, 2014; 66).

Ulusal güvenlik kavramı en basit ifadeyle, devletin güvenliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Güvenlik kavramını tanımlayan birbiriyle ilişkili üç temel kabul bulunmaktadır. Bunlar;

Sosyal varlıkların temel güdüsü beka ve refahtır: Aile, vakıf, şirket, devlet vb. bütün sosyal varlıklar bir kuruluş gayesi ile oluşturulmaktadır. Bu organizasyonlar kuruluş amaçlarını yerine getirebilmek için varlıklarını (beke) ve gelişimlerini (refah) sürdürecektür koşulları sağlamak zorundadırlar.

Bütün birliktelikler ortak kimlikler, tehditler, çıkarlar ve değerler üzerine kurulmaktadır. Yapıları ne kadar basit ya da karmaşık olursa olsun, bütün birliktelikler bu dört unsurdan en az birinin mevcudiyeti halinde oluşabilir. Bu unsurlar (kimlik-tehdit-çıkâr-değer), sosyal varlıkların bekasını ve refahını doğrudan belirlemektedir.

Güvenlik, güç ilişkileri üzerine inşa edilir. Birey, toplum, ulus ve devlet gibi farklı inceleme birim ve düzeylerini esas alan yaklaşımlardan farklı sonuçlara ulaşılması doğal ve kaçınılmaz olsa da güvenlik, güç ilişkileri üzerine inşa edilebilir. Diğer bir ifadeyle, güvenlik bir güç işlevidir. Güç, tehditleri bertaraf edebilen, çıkarların elde edilmesini olanaklı kılan, değerleri muhafaza eden ve gelişimine katkı sağlayan niteliğiyle güvenliğin başlıca vasıtasıdır.

Mevcut haliyle matematiksel ifadeyle güvenlik, “Gücün fonksiyonunda oluşan, çarpanlarını kimlik, tehdit, çıkar ve değerlerin oluşturduğu beke ve refah denklemdir” (Varlık, 2015; 15-16).

Güvenlik, günümüz dünya siyasetinde iyice ön plana çıkmış durumdadır. Geçmişten farklı olarak uluslararası güvenliğin ana konusunu sadece devletler arası savaşlar ya da egemen devletin sınırları dışından gelebilecek düşman saldırıları oluşturmamaktadır. Çevreden sağlığa, ekonomiden bilişime kadar artık hayatın birçok alanı güvenlik sorunu olarak ele alınmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini için güvenlik kilit bir kavramdır ve

disiplin içerisinde yaygın kullanıldığı anlamıyla aslında disiplinin kendisinin bir ürünüdür. İkinci Dünya Savaşı'na kadar daha çok sosyal politika ve iç siyaset ile ilintili olarak kullanılan “güvenlik”, savaş sonrasında “ulusal güvenlik” kavramı altında devletler arası ilişkiler ile ilintili olarak ele alınmaya başladı ve başlı başına bir akademik araştırma konusu haline gelerek “güvenlik ve stratejik çalışmalar” adı altında kurumsallaştı. Çok yakın bir zamana kadar sorunsallaştırılmayan bu hâkim tanım eleştirel güvenlik çalışmalarının gelişimi ile sorgulanmaya başlamıştır (Balta,2014; 281).

İlk defa John Herz tarafından tanımlanan güvenlik ikilemi durumuna yol açmıştır. Güvenlik ikilemine yol açan dinamikler şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Başkalarının niyetleri ile ilgili basitleştirilemez bir belirsizliğin olduğu ortamda, bir aktörün aldığı güvenlik tedbirleri, diğerleri tarafından tehditkâr olarak algılanır. Diğerleri kendilerini korumak için adımlar atarlar. Bu adımlar da ilk aktör tarafından, diğerlerinin tehlikeli olduklarına dair ilk varsayımını doğrular nitelikte yorumlanır” (Ersoy, 2014: 163).

Hertz'in güvenlik ikilemi, devletler arasındaki mücadeleyi insanın kusurlu doğasının bir etkisi olarak değil, çevrelerindeki rekabetçi karakterin bir işlevi olarak tasvir etmektedir. Bu, devletler arası sistemin anarşik doğasını realist yaklaşımın dayanak noktası yapan ve böylece realizmin kötümser antropolojisini ortadan kaldıracak olan tabii bir hal analizidir (Knutsen, 2015: 334).

Güvenlik söylemlerinde güvenlik tehlikeleri için farklı kavramlar kullanılmaktadır; Hem sert (askeri) güvenlik hem de yumuşak güvenlik konularına (uyuşturucu, insan ticareti, göç) ilişkin olarak tehditler, hassasiyetler, çatışma alanları, belirsizlikler ve riskler gibi... (Brauch, 2008: 15). Güvenlik, Hans Günter Brauch'un da belirttiği üzere konulara, değişen tarihsel şartlara ve durumlara göre uyarlanan bir kavramdır (Küçüksolak, 2012: 202).

1.8. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Neo-Realizm

Tarihsel kökleri Hobbes, Machiavelli ve hatta Thucydides'e kadar uzanan klasik realist ekol, I. Dünya Savaşı sonrasında idealist ekolün uluslararası barışı sağlamadaki başarısızlığına duyulan tepkinin ardından Edward H. Carr ve Hans Morgenthau'nun akademik çabalarıyla yeni bir teorik yaklaşım olarak uluslararası ilişkiler literatüründeki

yerini almıştır. İki savaş arası dönemde gelişen klasik realizm, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş ortamında son derece popüler ve uluslararası olay ve olguları açıklayıcılığı yüksek bir teori olarak, hâkim hale gelmiştir. Hans Morgenthau'nun sistematikleştirdiği çerçevede klasik realizm, 'güç' ve 'güç dengesi' yaklaşımı ile 'ulusal çıkar' kavramları üzerinde yoğunlaşarak süreci açıklamıştır. İnsanların doğuştan bencil olduklarını ve çıkarları peşinde koştuklarını kabul eden, uluslararası politikada kendi ulusal çıkarını maksimum seviyeye getirmeyi, güç elde etmeyi, elde ettiği gücü de korumayı ve arttırmayı amaçlayan ve rasyonel hareket ettiği varsayılan devleti birincil aktör olarak gören realizm, uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu vurgulamıştır. Bu yapıda uluslararası hukukun ve uluslararası örgütlerin etkili olamamasını, dünya düzenini tarihsel olayları gözlemleyerek açıklamıştır (Bayır, 2015; 47).

İkinci dünya savaşının başlangıcından itibaren 20 yıla yakın bir süre boyunca klasik realizm uluslararası ilişkiler çalışmalarına o kadar hâkim olmuştur ki, bu zaman dilimi boyunca disiplin ve realizm neredeyse aynı şeyi ifade etmiştir. Morton Kaplan ve David Singer gibi kuramcılar davranışsalcılık temelli yaklaşımlarla klasik realizmi yöntem tartışmasının içine çekmiş ve klasik realizmin kullandığı yöntemlerin bilimsel değil, karar verici devlet elitlerinin muhakeme gücüne dayanarak yapılan değerlendirmelerin bilimsel olamayacağını öne sürmüşlerdir (Balcı ve Kardaş, 2014: 127).

Liberalizm karşısındaki en kuvvetli alternatif olarak tanımlanan realizm, kendine özgü entelektüel tarihi mevcuttur. Liberalizmin dikkatleri üzerine çekmesinin bir sebebi realizmin yetersiz kaldığı alanlarda söz sahibi olmasındadır. Bunlardan belli başlıları devletin dış politika davranışlarında iç siyasetin etkileri, küresel ekonomide karşılıklı bağılıklar ve küresel norm ve kurumların uluslararası alanda yarattığı işbirliği ortamları sayılabilir (Weber, 2010; 40).

Bu yetersizlikten dolayı realist yaklaşım kendi içinde de gelişmeye mecbur olarak, farklı realist akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada daha detaylı olarak üzerinde durulacak olan neo-realizm ve devletlerin iç dinamikleri üzerinde odaklanmaya çalışan ve pratikteki sorunları gidermeye çalışan neo-klasik realizm gibi akımlar, uluslararası ilişkiler literatüründe geniş bir şekilde kendine atıflar almıştır.

Powell'a (1994) göre, neo-realizm, neo-liberalizmle birlikte uluslararası ilişkilere en etkili çağdaş yaklaşımlardan biridir. İki perspektif, son dönemlerde uluslararası ilişkiler teorisine hâkim olmuştur. Neo-realizm, yapısal gerçekçilik olarak da bilinmektedir. İlk olarak Kenneth Waltz tarafından 1979 tarihli "Theory of International Politics" adlı kitabında neo-realist kuram hakkında bilgiler tanıtıldı. Bu paradigma, Hans Morgenthau, Edward H. Carr ve Thucydides gibi ünlü realistler tarafından önerilen klasik gerçekçi geleneği yeniden formüle etmeye yardımcı olmuştur (Ngan, 2016; 2).

Uluslararası siyasette siyasi eylemin bir boşlukta oluşmadığı, onu çevreleyen, yönlendiren ve sınırlandıran bir ortam ve yapıda oluştuğu göz önüne alındığında, realizmin (devlet merkezli) aktöre dayalı öznel yaklaşımı yeterince bilimsel bulunmamıştır. Bu çerçevede uluslararası ilişkileri bir yapısal bütünlük içinde işleyen neo-realizm belirlemiştir. Bu anlamda neo-realist yaklaşım, yapısal realist bir tarz olarak Avrupa'da yapısalcılık akımı gözden düşerken ortaya çıkmıştır (Bostanoğlu, 2004; 86).

Her devletin gücünün diğerleri tarafından dengelendiği dikkate alındığında, realistler açısından uluslararası sistemin en önemli niteliği devletler arasındaki güçler dağılımıdır. Bir kavram olarak güç dağılımı, dünyadaki bütün devletler veya belirli bir bölgedeki ülkeler için kullanılabilir fakat çoğunlukla büyük güçler sistemini ifade etmektedir (Goldstein ve Pevehouse, 2015; 99). Güçlü devletler buna muktedir olabilirken gelişmekte olan ülkelerin bu açıdan bir başarı sağlamaları zordur. Güçlü devletler kendi modellerini yaymakta doğrudan ya da dolaylı yöntemler kullanabiliyorlar (Gürses, 2003; 1). Bazen yapısal realizm olarak da anılan neo-realizm, realizmin 1990'lara uyarlanmış halidir. Uluslararası olayların örüntülerini, tek tek devletlerin iç yapılarından ziyade sistemin yapısıyla yani uluslararası güç dağılımıyla açıklamaktadır. Geleneksel realizmle karşılaştırıldığında neo-realizm, olayları açıklamak için genel yasalar önerme anlamında daha bilimseldir fakat pek çok güç unsurunu (coğrafya, siyasal irade, diplomasi vb) dikkate alan geleneksel realizmin bir kısım varsayımlarını kaybetmiştir (Goldstein ve Pevehouse, 2015; 99).

Neo-realist teoriye göre büyük güçler anarşik uluslararası sistemin en temel aktörleridir. Devletler genel olarak revizyonist ve statükocu devletler olarak ikiye ayrılırlar. Revizyonist devletler güç dengesinde kendi lehlerine değişiklik yapmak amacıyla güç kullanmayı göze alan devletler iken, statükocu devletler güç dengesini değiştirmek gibi

bir amacı ve girişimi olmayan aktörlerdir. Neo-realist teori bir devletin revizyonist mi statükocu mu olduğuna dair kesin bir yargıya varılmayacağına altını çizer. Buna göre statükocu gibi gözükseler de, devletlerin niyetlerini üstelik geleceğe dair niyetlerini tam ve kesin olarak bilmek imkânsız olduğu için statükocu devletler de potansiyel revizyonist devletler olarak değerlendirilirler.

Neo-Realist teori içerisinde savunmacı ve saldırgan realizm, iki farklı görüşü temsil etmektedir. Saldırgan realizmi temsil eden Jonh Mearsheimer'e göre, devletler sürekli güç artırma peşinde koştukları için, küresel olmasa da bölgesel hegemon konumuna ulaşmayı hedeflemektedirler. Ancak bu şekilde hayatta kalmayı garanti altına alabilirler.

Savunmacı realizmi temsil eden Kenneth Waltz'a göre, devletlerin uluslararası sistemde hayatta kalması için güvenliğini sağlayacak belirli bir güç miktarına ulaşması gerekmektedir. Savunmacı realistlere göre, bir devlet güç artırmak istediğinde diğer devletler de güç dengesini yeniden restore etmek için ittifak kurabilirler (Balcı ve Kardaş, 2014: 127-130). Çalışmanın diğer başlıklarındaki neo-realist kuram, diğer yazarların da görüşü esas alınmakla birlikte temelde detaylı olarak John Mearsheimer ve Kenneth Waltz'ın görüşleri incelenecektir.

1.8.1. Neo-Realizm ve Anarşi Kavramı

Neo-realizm için uluslararası sistemin anarşik olmasının 4 temel nedeni vardır. İlk olarak, Hobbes'in vurguladığı gibi uluslararası sistemde devletten farklı olarak bir üst otorite söz konusu değildir. Realizmin genel olarak egemenlik kavramına ve bunun bölünmezliği hususuna verdiği merkezi önemin bir sonucudur. İkincisi, devletin işleyişinden farklı olarak dünyada normları ve kuralları hayata geçirebilecek ve devletleri bunlara uymaya zorlayacak bir polis gücü yoktur (Mammadov, 2022; 513). Neo-realizmin öngörülerine uygun şekilde BM gibi kurumların yaptırım gücü olan Güvenlik Konseyi de zaten sistemde önemli pozisyonları elinde bulunduran beş ülkenin kontrolindedir (Balcı ve Kardaş, 2014: 127-128). Dış politikada karar veren merciler açısından her ne kadar yasalar, kurallar ve ahlâk anlayışları mevcutsada, uluslararası siyasi sistemin anarşik bir yapısından hareketle analiz yapmak doğru bir yol gibi görülmektedir (Gürses, 2003; 5).

Neo-realizm her ne kadar anarşiyi, merkezi otoritenin yokluğu ve düzenleyici kurumların olmaması şeklinde tanımlasa da, bu teoriye göre anarşi; uluslararası sistemin düzenleyici

ilkesidir. Diğer bir ifadeyle nasıl devlet iç siyasal sistemi için hiyerarşik düzen kurucu bir ilke ise, anarşi de uluslararası sistemin düzen kurucu ilkesidir. Klasik realizmden farklı olarak neo-realizm devletlerin tek başlarına girdikleri bir rasyonel karar verme süreciyle hareket etmediğini iddia eder. Kararlar söz konusu aktörlerin kendilerinin ve rakiplerinin sistem içinde işgal ettikleri konumların çizdiği çerçevede belirlenen etkileşimlerin dayattığı sonuçtur. Yani aktörler sadece kendi pozisyonlarıyla ve kazançlarıyla değil rakiplerinin ne kazandığıyla da yakından ilgilidir. Dolayısıyla uluslararası sistem pozisyoneldir. Neo-realizm büyük güçlerin sistemde sahip olduğu yüksek askeri güçlerle önemli pozisyonları ele geçireceğini ve sisteme hâkim olacağını öngörür. Kısacası neo-realizmde insan doğası uluslararası siyasete ilişkin bir açıklama kaynağı olmaktan çıkar ve yerini anarşik sistemin belirleyiciliğine bırakır. Waltz'a göre insan doğası savaş durumunu açıklıyor gibi gözükse de, işbirliği ve uluslararası düzen gibi durumları açıklamada yetersizdir, (Balcı ve Kardaş, 2014: 127-128).

1.8.2. Neo-Realist Kuram ve Kenneth Waltz

Yaklaşımın temel vurgusu, sistemdeki birimlerin kendi başlarına bir anlam taşımadıkları, önemli olanın sistem içinde birbirleriyle bağlantıları olduğu hususu olup ancak sistem içinde anlam kazanacakları ve sistem olarak ele alınabilecekleri hususudur. (Yılmaz, 2013; 146). Bu çerçevede, neo-realizm ve K. Waltz'ın teorisi uluslararası ilişkilerdeki sistematik bütünlüğü ve aktörler arası ilişkinin objektif yapısını anlama çabasıdır. Waltz, Morgenthau ve realistlerin, uluslararası ilişkilerin anarşik özelliğini ve sistemde merkezi bir mutlak otorite olmaması tezini ve bu yapıda birimlerin kendi başının çaresine bakmaları gerektiğini, ayrıca yapısal olarak devletlerin işlevsel olarak birbirine benzediğini ve uluslararası sistemin onu oluşturan birim faaliyetinin bir yan ürünü olarak ortaya çıktığını kabul etmektedir. (Brown, 2007; 37).

Waltz'a göre; uluslararası ilişkilerde ana amaç güç değil güvenlidir. Uluslararası sistemin temeli ise güçler dengesidir. Ancak uluslararası sistemde devletler kendi istekleriyle bir güçler dengesi oluşturamadıklarına göre (yapı ve aktörlerin sonucu) potansiyel risk her zaman vardır. Dolayısıyla uluslararası sistem tarafından gönderilen işaretleri ve güç dağılım dengesini göz ardı eden devletler sonunda zarar göreceklerdir. Yani yapıyı izlemek ve uyum sağlamak zorundadırlar (Yılmaz, 2013; 146-147).

Waltz, uluslararası ilişkiler kuramlarını “savaşların nedenini birim veya devletler düzeyinde gören ve bütünü, parçaların niteliklerini ve etkileşimlerini açıklayan “indirgemeci kuramlar” ve sistem düzeyinde gören “bütüncül kuramlar” olmak üzere ikiye ayırır. Yazara göre, devletler arasındaki etkileşimlerin sonuçlarını sistem düzeyindeki unsurlar belirler ve aktörler arasında, kolektif olarak onların bireysel özellikleri arasında bulunmayan nedenler etkili olmaktadır (Bayır, 2015; 52-53).

Kenneth Waltz, uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunmuş ve yeni tartışmalarını “Man, State and War” adlı eserinde siyasi teorileri derleyerek çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışmasını “Theory of International Politics” adlı eserinde tamamlamıştır. Kenneth Waltz bu çalışmalarında ekonomi ve sosyoloji alanlarından faydalanarak özellikle Emile Durkheim ve Adam Smith gibi temel teorisyenlerin çalışmalarını da birleştirmektedir. Waltz, ilk kitabında (1954) insan doğası ve dahili rejimlerin karakterini açıklayan dış politikalarla ilgili kendinden önceki klasik deyimleri inkar etmeye başlamıştır. Bu kitabında daha çok analiz düzeyiyle ilgilenmiş. Devletin davranışının ana kaynağı bireysel düzeyde mi, devletin karakterinde mi yada dış çevrede ve uluslararası sistemde mi bulunur soruları ile Waltz, dış politikayı insan doğasına ya da devletlerin farklı nedenlerle farklı davranışlar sergileyebilecekleri sonucunda ortaya çıkan dış politika tercihlerini eleştirmiştir (Jervis, 1987; 857).

Uluslararası Politika Teorisi'nde Kenneth Waltz, realizmin insan doğası hakkındaki varsayımlarından uzaklaştırarak Uluslararası İlişkiler teorisini modernize etmeye çalışmıştır. Neo-realizm teorisine katkı yaparak "yapı" kavramının önemli olduğunu vurgulamıştır (Antunes ve Comesao, 2018; 3).

Waltz, Uluslararası Siyaset Teorisi adlı eserinde uluslararası siyasetin ulusal ekonomi, ulusal siyaset, uluslararası siyaset gibi pek çok kavramdan etkilendiğini düşünerek öncelikle uluslararası siyasetin yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Waltz'a göre uluslararası sistemin yapısı anarşiktir. Dolayısıyla uluslararası düzeni sağlayan ne bir güç ne de gerçek bir uluslararası mahkeme yoktur. Uluslararası Siyaset Teorisi adlı kitabıyla neo-realist teorinin kurucusu olarak kabul edilen Waltz şu noktalara dikkat çekmiştir: “Uluslar yapısal olarak ve uygulama açısından değişirler çünkü; teknolojik gelişmeler yaşanır, silahlar radikal anlamda dönüşür ve ayrıca bu tarz değişiklikler

uluslararası siyasetin sıkıntılarının değişkenliklerini açıklamaya yardımcı olurlar” (Waltz, 1979; 67).

Neo-realist yazar kendinden önceki teorileri “indirgemeci” (reductionist) olarak nitelendirerek sistem düzeyini sadece devlet düzeyine indirgemekte eleştirmektedir. Bir başka taraftan anarşik olarak nitelendirdiği uluslararası sistemi yerel bir pazara benzeterek, pek çok sayıda birbirine denk devletin büyük bir belirsizlik ve istikrarsızlık ortamında çalışmakta olduklarını belirtmektedir (Rosecrance, 1981; 693).

Kenneth Waltz, realizmin eksikliklerini göstererek, neo-realizmin kapılarını açmıştır. Waltz teori ve pratik arasında bir bağlantı kurarak, sistemi neo-realizm teorisinin tam da merkezine koymuş ve uluslararası sistem kavramını yeniden tanımlamıştır. Sistem teorisini geliştirerek, sistemi birim düzeyindeki analizden farklılaştırmaya çalışmıştır. Waltz’a göre ulusal ya da bireysel düzeyde analiz indirgemecidir fakat uluslararası düzeydeki analiz, sistemiktir (Turan, 2015; 22).

Waltz’ın teorisinin “Neo-Realizm” olarak anılmasının nedeni, uluslararası sistemdeki güçlerin dağılımının (çok kutuplu-iki kutuplu) devletlerin güçler dengesini oluşturmasındaki davranışlarını etkileyerek realizm teorisinde daha önce incelenmemiş bir konuya değinmesidir (Nye, 1988; 241).

Neo-Realizmi açıklayan diğer bir çalışma Morgenthau’nun “Neorealist Teori`de Savaşın Kaynağı” adlı eseridir. Morgenthau realizm ile Neo-Realizmin farklarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Waltz’a göre, Morgenthau, devletlerin zaman zaman güçten başka varsayımlardan yola çıkarak da hareket ettiklerini kabul etmektedir. Buna karşılık Neo-Realizm, çok küçük ya da çok fazla güç sahibi olmaları riski ile çalışan devletler için, gücü olası yararlı bir araç olarak görmektedir. (Waltz, 1988; 616). Buna ilave olarak Neo-Realizm, sade insan doğasının kötü olması nedeniyle güç arayışında olmasının savaşa neden olduğu varsayımını da reddetmektedir.

Soğuk Savaş`ın sonuna doğru ise Waltz nükleer silahlarla ilgili düşüncesini ortaya koyan bir başka çalışma ile gündeme gelmiştir. Waltz’a göre iki yaygın inanç nedeniyle nükleer silahlara kötü bir anlam yüklenmiştir; Nükleer caydırıcılığın büyük oranda sorunlu olması ve caydırıcılıktaki bir kırılmanın büyük savaşlara yol açabilmesidir. Bu düşüncelerin aksine bir kez daha Waltz, nükleer silahların İkinci Dünya Savaşı`ndan bu yana barışın sağlanmasında işe yaradığını vurgulamaktan çekinmemiştir. Yazarın iddiasına göre, rakip

devletlerin ellerinde nükleer silahların bulunması tarafları savaşmaktan çekindirerek, uluslararası ilişkilerin temel sorunu olan savaş önleme, barışı koruya bilmek için etkili olduğunu ifade etmiştir (Waltz, 1988; 731).

Kenneth Waltz'a göre, gücün amaçtan ziyade güvenliği sağlama konusunda araç olduğunu, uluslararası sistemde gücün kritik önemi, onun dağılımı ve bu dağılımın sisteme karakteristik özelliğini vermesi noktasına işaret eder. Neo-realist teori de sistemin yapısından dolayı hiçbir devletin mutlak güvenliği sağlamayacağı argümanını temel olarak alır. Bu argümandan hareketle, uluslararası sistemin karakteristik özelliğinin güvensizlik olduğunu ve tam da bu özelliğinden dolayı uluslararası politikanın iç politikadan ayrıldığını ileri sürmektedir. İç politikada güvensizlik durumu istisnai koşullarda mümkünken, uluslararası politikada güvensizlik normal olanla eşdeğerdir. Bundan dolayıdır ki Waltz, güvenlik sorunu devletlerin sürekli kaygısı haline dönüştüğü argümanını ileri sürer. Bu bağlamda Waltz'ın, güvenliği "en yüksek amaç" olarak tanımlaması bir tesadüf değildir. Kuvvet kullanımını engelleyecek bir otoritenin olmadığı anarşik bir ortamda güvenliği sağlamanın tek yolu ise her devletin kendi kapasitesini maksimuma çıkarmasıdır (Balcı ve Kardaş, 2014; 122-123).

Kenneth Waltz, "Man, The State and War: A Theoretical Analysis" çalışmasında savaşların nedenini anlatırken insan doğasının kötü yanlarının yanında uluslararası sistemin karakterinden de bahsetmesi, Neo-Realizmin klasik realizmin birim düzeyindeki analizine, sistem analizini de ekleyeceğinin sinyallerini vermekteydi. Buradan hareketle Neo-Realizmin uluslararası ilişkilere yaptığı en önemli katkının sistem yapısının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu yüzden de Neo-Realizm'e, yapısalıcı (structural) realizm de denilmektedir. Uluslararası politika ancak geleneksel gerçekçiliğin birey düzeyindeki açıklamalarına yapının etkisi eklenir ise doğru olarak anlaşılabilir. Yapının, eylemleri ve sonuçları nasıl etkilediğini vurgularken Neo-Realizm, insan doğasının bitmek bilmeyen güç duygusunun oluşmasına yeterli neden olduğu varsayımını reddetmektedir (Çıtak, 2014; 47-48).

Waltz, uluslararası sistemin yapısının ulusal ölçekteki siyasal sistemlerin yapısından üç kıstas ile ayrıldığını ileri sürer: sistemin emir-komuta ilkesi, bileşenlerin karakteri ve bu bileşenlerin potansiyellerinin yeryüzünde dağılımı. Ulusal siyasi sistemlerde, temel organizasyon ilkesi hiyerarşidir. Uluslararası sistemde ise faal olarak işleyen ilke anarşidir. Hiyerarşik ulusal sistemlerde emir-komuta ilişkisi vardır ve bireyler karmaşık

bir toplumsal iş bölümü içinden seçtikleri meslekte özgürce uzmanlaşabilirler. Alt-üst ilişkisinin bulunmadığı anarşik sistemlerde ise temel yapı taşları olarak adlandırılabilirler. Hiyerarşik düzenlerdeki bireylerin fonksiyonel olarak birbirine benzemesine ve farklı kapasitelere sahip olmasına karşılık, anarşik düzlemdeki devletler aynı fonksiyonları yerine getirebilmek için gerekli olan yetenekten yoksundur (Linklater, 2015: 244).

Waltz'ın odak noktası, durumların doğası veya etkileşimi, özellikle de tekrarlayan savaş modeline ilişkin açıklamalar üzerinedir. Devletlerin, başkalarının kendi çıkarlarına saygı duymalarına güvenemeyecekleri ve hatta dost devletlerin süregelen iyi niyetlerine de güvenemeyecekleri anarşik bir alanda faaliyet gösterdiğini savunuyor.

Bir dünya hükümeti olmadan, bir devletin diğerine karşı düşmanca bir tutum almasını engelleyecek hiçbir şey olamaz. Anarşinin ana etkisi, kendi kendine yardım zorunluluğunu üretmektir, çünkü sonuçta bir devlet, hayatta kalması için yalnızca kendisine güvenebilir. Bu, Waltz'u "savaşlar, onları engelleyecek hiçbir şey olmadığı için meydana gelir" şeklinde basit bir sonuca götürür (Waltz, 1999; 140).

Bir devletin anarşinin tehlikelerine maruz kalmasını en aza indirmek için diğer devletlere bağımlı olmaktan kaçınması gerekir. Waltz, bunun tüm devletlerin farklılaşmak yerine işlevsel olarak birbirine benzemesine yol açtığını iddia ediyor. Hiyerarşik bir sistemde devletler belirli bir işlevde uzmanlaşmak ve böylece ekonomilerden faydalanmak için iyi iş çıkarırken, anarşik bir sistemdeki uzmanlaşma, uzun vadede belirli bir kırılma pahasına, en iyi ihtimalle kısa vadeli faydalar sağlayacaktır. Waltz, uluslararası sistemi, bütünü, her organın özel işlevine bağlı olduğu bir organizmanın aksine, her birimin diğerlerinin yokluğunda bile hayatta kalabileceği ve işlev görebileceği bir mekanizmaya benzetmiştir (Waltz, 1986; 324).

Waltz'a göre tüm devletler kendi varlıklarını ve çıkarlarını korumak için ellerinden geleni yapmak zorunda olduklarından, en yetenekli olanlar galip gelirken, en az yetenekli olanlar en savunmasız olanlardır. Tüm devletler aynı işlevlere sahip olsalar dahi bunları eşit olmayan standartlarda yerine getirebilirler. Herkes anarşinin etkilerini azaltmak için güvenliklerini en üst düzeye çıkarmaya çalışacaktır (Norris, 2002; 18).

Klasik realizm ve Morgenthau'da devlet görevlileri ulusal çıkar perspektifinde dış politikalarını gerçekleştirirken, K.Waltz ve Neo-Realizmde uluslararası sistem ve yapı

çerçevesinde eylemde bulunmaktadır. Bu anlamda, Neo-Realizm akımı klasik realizmin sınırlarını aşma yönünde bir adım ve ulusal çıkar gibi soyut kavramlar yerine sistemin yapısal özelliğini vurgulayarak objektiflik ve bilimsel analiz yönünde önemli bir gelişmeye işaret etmektedir.

K. Waltz'ın teorisi devlet egemenliği çerçevesinde işlemekte, devletin iç ve dış problemlere cevap verebildiğini varsaymaktadır. Bu anlamda devlet merkezli realist gelenek içinde yer almaktadır. Ayrıca Waltz'ın analizinde hukuki olarak tüm devletler eşitse de fiili olarak eşit değildir. Güçlü aktörler sistemi değiştirirken kapasitesi ve gücü zayıf devletler sisteme bağlı olmak zorundadır. Zira uluslararası ilişkilerde devletler uluslararası sistem veya yapı çerçevesinde eylemde bulunmakta, bu durum sisteme öngörülebilirlik verirken, etkileşen birimlerin eylem yönelimi ise sistemin sürekliliğine veya değişimine neden olmaktadır. Burada güçlü aktörler zayıflara göre daha etkili ve sistemi değiştirebilir bir konumda bulunmaktadır (Yılmaz, 2013; 148).

1.8.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Waltz Düşünceleri

Kenneth Waltz'ın bu kısma kadar yapılmış olan çalışmaları daha çok siyasetin doğasından bahsetmekle birlikte konuyu daha da derinlemesine geliştirerek uluslararası siyaseti açıklama süreci olarak ifade edebiliriz. Ancak bu kısımda değerlendirilecek konuyu, teorik yönünden daha çok, bu çalışmanın da ilerleyen bölümlerinde açıklanacağı üzere, pratik siyasetin açıklanmasına katkı olarak açıklayabiliriz. Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasetin durumunu genel olarak açıklamaya çalışan düşünür Rusya'nın uluslararası arenada işgal edeceği pozisyon konusunda görüşlerini "Uluslararası Sistemin Gelişmekte Olan Yapısı" adlı makalesinde yer vermektedir. Bu çalışmanın önemini vurguladığımız zaman Kafkasya genelinde olmak üzere özel olarak Azerbaycan dış politikası hakkında ön bilgilere sahip olabileceğiz. Küçük devletlerin dış politikada başarılı olabilmesi için uluslararası siyasetin değişen doğası ve değişen dengeler içerisinde üretilecek olan stratejiler de kendisini açıkça ortaya koyacaktır.

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistemin yerini nasıl bir sistemin alacağına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Waltz'a göre en fazla yirmi yıl içerisinde üç siyasi birim büyük güç statüsüne yükselecektir; Almanya, Japonya ve Çin. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği büyük güçler sıralamasından düşeceği için uluslararası siyasetin yapısı değişiklik gösterecektir. Sovyetler Birliği gibi Rusya Federasyonu da etkileyici bir askeri

kapasiteye sahip olmaya devam edecektir ama bu durum büyük güç olması için yeterli olamayacaktır. Çünkü; büyük güç olabilmek için şu özelliklerin kombinasyonunun mevcut olması gerekmektedir:

- Büyük bir nüfus ve toprak parçası
- Kaynaklar
- Ekonomik kapasite
- Askeri güç
- Siyasi istikrar ve yeterlilik.

Dolayısıyla coğrafyası, kaynakları ve askeri kapasitesi ne kadar büyük olursa olsun, istikrarlı bir siyasi ve ekonomik yapısı olmadan Rusya yeniden bir güç olamayacaktır. Bu nokta da Waltz, Rusya'nın zayıflaması üzerine nasıl bir uluslararası sistemin ortaya çıkacağını sorgulamıştır. Waltz iki kutuplu sistemin değişik şekilde dönüşümünden bahsetmiş ve yeni uluslararası sistemin askeri güvenlikten çok ekonomik kapasiteler arasında rekabet üzerine kurulacağını ifade etmiştir (Waltz, 1993; 50-60).

2000 yılındaki “Structural Realizm After Cold War” çalışmasında Waltz, esasen uluslararası sistemin kendisinin değişmediğini, sistemin içinde birimleri etkileyecek değişikliklerin meydana geldiğini belirtmiştir. Waltz'a göre modern tarihin en önemli gelişmesi olan nükleer silahların ortaya çıkması dahi devletleri yine güvenlik arayışına itmiş ve uluslararası siyasal sistemin anarşik yapısını değişikliğe uğratmıştır. Waltz makalesinde demokrasi ve savaş arasındaki ilişkide iddia edilen demokratik devletlerin birbirleri ile tarihte hiç savaşmadığı ve tarihte hiçbir demokratik devletin savaş başlatmadığı tezini eleştirmektedir. Çünkü Waltz'a göre barış, devletlerin demokratik bir sisteme sahip olup olmaması ile değil sistemde dengenin sağlanıp sağlanmadığı ile ilgili bir konudur (Waltz, 1999; 5-13).

Waltz bu çalışmasında aynı zamanda iletişim ve ulaşım araçlarında, bilim ve teknolojiye özellikle de savaş teknolojisinde yaşanan gelişmelerin ancak birimler düzeyinde gerçekleşmekte olduğunu ve devletlerin birbirleriyle olan etkileşimini etkilediğini belirtmektedir. Yeni dönemde iki kutupluluk ortadan kalksa da sistemin bütününde köklü bir değişim yaşanmadığını düşünen Waltz, tarihsel süreçte devletlerin güvenlikleriyle ilgili belki de en köklü değişimlerden birini yaratan nükleer silahların geliştirilmesinin

bile uluslararası sistemin anarşik yapısını değiştirmediğini vurgulamaktadır. Bunun için uluslararası politikada halen devletlerin kendilerini koruma ilkesi (self-help) ön plandadır ve sistemdeki güç dengesi de halen devletler tarafından belirlenmektedir (Waltz, 2000; 5-6, Bayır, 2015; 55).

1.9. John Mearsheimer ve Neo-Realizm

ABD’li realist teorisyen olan John Mearsheimer ABD’nin ünlü West Point akademisinde eğitim almasına rağmen savaş ve askeri ilişkilere eleştirel yaklaşmakla beraber, Vietnam savaşı sürecinin de anlamsız olduğunu ifade etmiştir. Kendi realist düşüncesini “offensive realism” (saldırgan realist) olarak adlandıran John Mearsheimer, düşüncelerinde neo-realist teorisyen Waltz’ın çalışmalarından etkilendiğini ifade etmiştir. Düşüncelerinden akademik olarak etkilense de Waltz’ın düşüncelerine karşı fikirlerini de ortaya koymuştur. Mearsheimer’a göre Waltz, uluslararası anarşinin saldırıyı teşvik ettiğini çünkü devletlerin etkili bir şekilde saldırıya karşı denge oluşturmak istediklerini iddia etmektedir. Mearsheimer’a göre ise Waltz’dan farklı olarak devletlerin güçlerini azami hale getirmek zorunda olduklarını ve devletlerin hegemonik politikalar izlemesinin akılcı olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan Waltz’dan farklı olarak devletlerin niyetleri konusundaki belirsizlik düşüncesinde de fikir ayrılıklarının olduğunu görmekteyiz (Mearsheimer, 2006; 107-109).

Kenneth Waltz’ın kendinden öncekileri klasik veya geleneksel realist teorisyenler olarak nitelendirmesi ile realist teori kendi içinde yeni bir alana evrilmiştir. Waltz’ın “yapısal realizm” olarak adlandırdığı alan zamanla “neorealist” olarak kabul edilmiş ve modern teorisyenlerin pek çoğunu etkilemiştir. Bu bağlamda Mearsheimer da Neo-Realizm teorisinden etkilenerek ilk teorik çalışmalarını oluşturduğunu belirtmektedir. Mearsheimer, Waltz’ın teorisindeki bazı eksikliklerin altını çizerek kendi teorisini “saldırgan realizm” olarak adlandırmaktadır (Bayır, 2015; 52-53).

John Mearsheimer, Waltz’ın devletin sürekli “güvenlik ikilemi” içerisinde bir savunma durumunda olduğu ve dolayısıyla da gücünü artırmaya çalıştığı ile ilgili görüşünü savunmacı olmakla eleştirmektedir. Mearsheimer “The Tragedy of Great Power Politics” (Büyük Güç Politikalarının Trajedisi) çalışmasında “savunmacı” (defensive) realizm karşısında, “saldırgan” (offensive) realizmi vurgulamıştır. Bunun için, uluslararası sistemdeki anarşik yapının yarattığı güvenlik ikilemi içerisindeki büyük devletler güç

maksimizasyonu ile geleceğe ilişkin güvenlik endişelerini karşılayamamakta, anarşi ortamında güvenliklerini tam anlamıyla sağlamak için bölgesel hegemon olmaya çalışmaktadırlar. Hayatta kalmak için güç maksimizasyonu yapan devletler, kendileri dışında bir hegemon tehdidi altında olacaklarından güvenliklerini tam anlamıyla sağlayamamaktadırlar (Bayır ve Sönmezoglu, 2014; 7-9).

John Mearsheimer'in "saldırgan realizm" olarak adlandırdığı yaklaşımına göre devletlerin güç için rekabet etmesi beş farklı unsurun bir araya gelmesi ve bunların uluslararası sisteme karakteristik özelliğini vermesi nedeniyledir. Bunlar sırasıyla; (Mearsheimer, 2008; 61-62, Sevim, 2013; 48-49)

- Sistemin temel aktörü büyük güçlerdir,
- Her devlet saldırgan bir askeri kapasiteye sahiptir,
- Devletler diğer devletlerin niyetlerinden hiçbir zaman kesin olarak emin olma imkânı yoktur,
- Devletlerin nihai amacı hayatta kalmaktır,
- Devletler rasyonel aktörlerdir.

Waltz'ın teorisinden farklı olarak Mearsheimer, devletlerin akılcı aktör olmasından yola çıkmaktadır. Mearsheimer'e göre Waltz, uluslararası politika teorisini geliştirirken rasyonel aktör varsayımını reddetmeyi tercih etmiştir. Bu durumda da Waltz'ın teorisinde üç sorun ortaya çıkmaktadır;

- Birincisi; teori, devletlerin davranışlarını açıklamada uygun ancak yeterli değildir.
- İkincisi; Waltz'ın iddia ettiği teorisinin uluslararası sonuçları açıklamaya uygun olduğu düşüncesi ikna edici değildir.
- Üçüncüsü ise; Waltz'ın varsaydığı devletlerin sıklıkla dünyayı umursamayan şekildeki davranışları daha rekabetçi bir dünyaya yol açtığı iddiasıdır. Bu bağlamda Mearsheimer, Waltz'ın teorisinin dünyanın nasıl çalışması gerektiğini açıkladığını ama nasıl çalıştığını açıklamadığını belirtmektedir (Mearsheimer, 2009; 242).

Mearsheimer'in 2001 yılında yayımlanmış "The Tragedy Of Great Power Politics" başlıklı kitabı saldırgan realizm teorisinin kuram eseri olarak kabul edilmektedir. Bu

kitabın merkez noktasını, devletlerin güçlerini azami derecede arttırmak istemeleri oluşturmaktadır. Bu noktada Mearsheimer yedi soru üzerinde odaklanmıştır;

Neden büyük güçler güç ister ve devletlerin güç için rekabet etmelerinin altındaki mantık nedir? Devletler ne kadar güç istemektedir? Ne kadar güç yeterlidir? Güç nedir? Başka bir devlet, mevcut güçler dengesini bozmak üzere tehdit oluşturduğunda diğer devletler güç kazanmak ve ellerinde tutmak için hangi stratejileri takip ederler? Savaşların sebepleri nelerdir? Tehdit algılayan büyük güçler tehlikeli bir rakibe karşı ne zaman denge sağlamaya çalışırlar ve bu devletler ne zaman sorumluluğu başka bir tehdit altındaki ülkeye yüklerler?

Mearsheimer'e göre gücünü göstermek isteyen devletler gereksiz operasyonlara girişmemeli aksi takdirde başarısız operasyon tehdit olarak algılayan devletin daha tehlikeli olmasına sebep olmaktadır (Mearsheimer, 2001; 12-13).

Mearsheimer'e göre her ne kadar nükleer silah sahibi olmak "güçler dengesi" oluşturulmasında etkili bir yöntem olsa da geleneksel (konvansiyonel) askeri kuvvetlerin önemini hala daha yitirmediğini ifade etmiştir (Mearsheimer, 2001; 133).

Bu bağlamda büyük güçlerin aşağıdaki gibi temel hedefleri bulunmaktadır:

- Bölgesel hegemon olmaya çalışmak.
- Dünya üzerinde kontrol ettikleri ekonomik refah alanını arttırmayı hedeflemek.
- Büyük güçler kara kuvvetleri dengesine hâkim olmaya çalışmak (askeri güç oranlarını artırmanın en iyi yolu gibi değerlendirmek).
- Rakipleri karşısında nükleer üstünlük sağlamaya çalışmak (Mearsheimer, 2001; 140-145).

Güç artırımı isteği klasik realistler tarafından örtüşen bir parametre gibi görülebilir ancak Mearsheimer'e göre güç artırımı, güvenliği sağlayan en garantili yol olduğu için önemlidir. Aksi takdirde sırf klasiklerin iddia ettiği gibi güçlü olmak tek başına insan doğasından kaynaklanan bir hedef değildir. Diğer devletlerin saldıramayacağı ölçüde güçlü olmak, anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmanın en önemli yoludur.

John Mearsheimer, "Back to the Future" başlıklı makalesinde, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, aşırı milliyetçilik ve etnik çatışmaların geniş istikrarsızlık ve çatışmalara yol

açacağı, geçmişin çok kutuplu geleneksel güç dengesi politikalarının dönüşüne sebep olmasının muhtemel olduğunu savunmaktadır. Mearsheimer, Soğuk Savaş'ı “hâkim iki kutuplu güç yapısının neden olduğu barış ve istikrar dönemi” olarak değerlendirmiş ve bu sistemin çöküşüyle, on yedinci yüzyıldan beri uluslararası ilişkilerde felaketlere yol açan büyük güç rekabetine dönüş olacağı tahmininde bulunmuştur (Baylis, 2008: 72).

Mearsheimer, iki-kutuplu sistemin daha kolay mücadele edilebilir bir güçler dengesi üzerine kurulu olduğunu ve Avrupa'nın Soğuk Savaş dönemi süresince 45 yıllık bir istikrar ve barış dönemi yaşadığını ileri sürmüştür (Arı, 2014: 153).

Mearsheimer, bir devlet için uluslararası sistemde en ideal durumun sistemdeki hükümler devlet olmak olduğu görüşündedir ve bu nedenle güç takibi, ancak hükümlerliğe ulaşıldığı zaman sona erecektir. Bununla birlikte, değişik sebeplerden dolayı, herhangi bir devlet için küresel hükümlerliğe ulaşmak neredeyse imkânsızdır ve büyük bir gücün ümit edebileceği en iyi netice; bölgesel bir hükümler olmak ve mümkünse yakın ve karadan ulaşılabilir diğer bir bölgeyi denetlemektir. Mearsheimer, herhangi büyük bir güç için ideal durumun, “dünyadaki tek bölgesel hükümler olmak” olduğunu savunur. Büyük güçler, bu ideal durum için birbirleriyle daima bir mücadele içindedirler (Gözen, 2014: 178).

1.10. Charles Glaser: Pozitif Bakış ve Neo-realizm

Soğuk savaş sonrası dünyada devletler arasında işbirliğine yönelik karamsar olan (Mearsheimer, Waltz) neorealistlerden farklı olarak, diğer neo-realistler daha iyimserdirler. Charles Glaser'e göre, “yerleşmiş anlayışın aksine, rakiplerin rekabet etmeye yönelik eğilimi, yapısal realizmin temel varsayımlarının mantıklı bir sonucu değildir. Glaser, yapısal realizmin birçok varsayımını kabul etmekle beraber, rakiplerin güvenlik hedeflerine en iyi şekilde rekabetçi politikalar yerine işbirliğini destekleyen politikalarla ulaşabilmelerini sağlayacak birçok koşulun mevcut olduğunu savunmaktadır. Güvenlik, mevcut şartlar altında, koşullara bağlı görülmektedir. Koşulcu Realistler (Contingent realism) standart yapısal realizmin üç açıdan hatalı olduğunu savunmaktadır.

Teorinin özünde yer alan rekabete dayalı önyargıyı reddeder. Uluslararası ilişkilerin kendi kendine yeterliliğe dayanması, devletlerin savaşla sonuçlanan sürekli bir rekabete

zorunlu olarak mahkum oldukları anlamına gelmemektedir. 1970'ler ve 1980'lerde devletler, silahlanma yarışına dahil olmanın getirdiği belirsizliklerle karşılaştıklarında, işbirliği yapmayı tercih ettiler. Çünkü Soğuk Savaş'ın büyük bir kısmını tanımlayan sonsuz rekabete girmekten ziyade, riskleri ve belirsizleri azaltmak için beraber çalışmanın faydaları olduğunu gördüler.

Standart yapısal realizm, “görelî kazançlar”ı vurgulaması sebebiyle hatalıdır. Devletler görelî kazançlar için çabalamanın yarattığı tehlikeler yüzünden sıklıkla işbirliği yapmak istemektedirler. Güvenlik ikilemi literatürünün de gösterdiği gibi, güvenlik açısından, uzun vadede herkes için daha az güvenliğe yol açacak bir silahlanma yarışını başlatacak en yüksek kazanç için çabalamak yerine, ortalama denge durumunu kabul etmek genel olarak en iyi durumdur.

1.11. Barry Buzan ve Neo-realizm

Neo-realist teorisyen Buzan, son yirmi yıl içinde uluslararası sistemde yavaşça ve kademeli olarak gerçekleşen bir olgudan bahsetmektedir. Gittikçe olgunlaşan devletler, sadece ben-merkezli güvenlik politikalarının sonunda kendileri için zarar verici olabileceğinin farkına varmaktadırlar. Ulusal güvenliklerinin giderek karşılıklı bağımlı hale geldiğini ve komşu devletlerin güvenlik çıkarlarını da hesaba katan bir güvenlik politikası üretmenin daha akılcı olduğunu kabul etmeye başladılar. Böylece, uluslararası sistemde olgun anarşi'ye doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak da, askeri silahlanma yarışının yerini özellikle bölgeler bazında oluşan birtakım güvenlik kompleksleri almaya başlamıştır. Buzan'ın deyimiyle güvenlik kompleksi, “temel güvenlik endişeleri, ulusal güvenliklerini gerçekte birbirinden ayırmaya imkân tanımayacak derecede birbiriyle örtüşen devletler grubu” olarak tanımlanabilir (Buzan, 1991; 190).

Güvenliği, genel olarak neo-realist bir çerçevede ve devlet merkezli bir analize tabi tutan Buzan, güvenliğin tanımını şöyle yapmaktadır: “güvenlik, tehditlerin ve devletlerin zafiyetlerinin karşılıklı bir etkileşimdir. Bu etkileşim içerisinde çeşitli aktörlerin, koşullar mümkün olduğu kadar kendilerine avantajlı bir konum sağlamaya çalışmalarıdır”. Bu çerçevede geleneksel realist güvenlik tanımlanmasını genişleten Buzan, güvenliği beş temel sektöre ayırarak incelemek gerektiğini savunmaktadır (Buzan ve diğerleri, 1996; 261):

- Askeri,
- Politik,
- Ekonomik,
- Toplumsal,
- Çevresel

Askeri güvenlik, devletlerin savunma ve saldırı amaçlı askeri kapasitelerinin etkileşimi ve devletlerin birbirlerinin niyetleri hakkındaki karşılıklı algılamalarıdır. Politik güvenlik çerçevesinde ise, devletlerin örgütsel istikrarı, mevcut hükümet sistemleri ve onlara meşruluk sağlayan ideolojilerinin sağlamlığı düşünülmelidir. Bir devletin ekonomik güvenliği, devletin gücünü ve vatandaşlarının refahını korumak ve kabul edilebilir bir seviyede tutabilmek için gerekli kaynaklara, finansmana ve pazarlara etkin bir şekilde ulaşabilme imkânı olarak ele alınmaktadır. Toplumsal güvenlik kavramı ise, devletin ulusal kimliğini, geleneklerini, kültürünü, dini yapılarını ve resmi dilini koruma endişesinden kaynaklanmaktadır. Son olarak çevresel güvenlik, devletler dahil tüm insanı oluşum ve örgütlenmelerinin içinde barındırdığı ekolojik sistemi hem bölgesel hem de dünya ölçeğinde korumaktan geçmektedir. Buzan`a göre bu sektörler, birbirlerinden tecrit edilmiş bir durumda değildirler. Tam tersine tüm güvenlik sektörleri, birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı bir yapı arz ederek, neo-realist kurama katkısını sunmuştur (Öztürk, 2014; 155-156).

1.12. Neo-klasik Realizm

Neo-klasik realizm, 1990`lar boyunca uluslararası ilişkiler teoriler alanında devam eden iki önemli tartışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalardan ilki, ABD`nin Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç olarak kalmasının sonuçlarını inceleyen “tek kutuplu dünya” tartışmasıdır. Bu tartışmanın tarafları, Neo-Realizmin eleştirileri ile ilgili kısmında belirtildiği gibi, kabiliyetlerin dağılımı gibi yapısal özelliklere bakarak Soğuk Savaş`ın sonunun tahmin edilemediğini, bu nedenle realizmin “takviye edilmesini” önermektedirler. Tek kutuplu dünya açısından tartışma yaratan bir diğer konu ise, diğer büyük güçlerin kalan tek süper güç ABD`ye karşı neden dengelemeye girmedikleriydi. John Mearsheimer gibi realistlerin gerçekleşmesini kaçınılmaz olarak gördükleri dengeleme, NATO başta olmak üzere ABD ve Avrupa Birliği ülkelerini bir araya getiren

uluslararası güvenlik kurumlarının ortadan kalkması ile sonuçlanacaktı (Mearsheimer, 1990: 52). Bu bakış açısına itiraz eden liberal kurumsalcı akımın temsilcileri ile bu kurumların devletlerin birbirleri ile işbirliğini kolaylaştıran işlevleri nedeni ile yine bizzat onları yaratan devletlerin rasyonel çıkar gereği varlıklarını sürdüreceğini öne sürmekteydiler (Keohane ve Martin, 1995: 39).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi neo-realist teorinin açıklamakta zorlandığı gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin askeri gücü olmasına rağmen dağılma süreci, teorinin üzerinde önemle dayandığı güvenlik sorunu için yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle dış politika alanında, sistemik analize yönelik aşırı vurgunun törpülediği ve klasik realizm ile yeniden barışarak iç siyasal yapıların da incelenmeye dahil edildiği bu yeni akım kendisine neo-klasik realizm adını verdi. Bu teorik yaklaşım William Wohlforth, Tom Dyson, Colin Dueck, Asle Toje Giden Rose, Randall Schweller, Jennifer Sterling-Folker gibi isimlerin öncülüğünde 1990 ve 2000'li yıllarda yaşanan gelişmelere paralel olarak literatürde kendilerine özgü çalışmalarla yer edinmeye ve bir çerçeve sunmaya çalışmışlardır. Güç değişimlerinin aktörlerin yorumlarından hareket eden neo-klasik realistler belirsizlik ve potansiyel tehdit üreten anarşik sistemin yanında; iç siyasi engeller, global ve ulusal ekonomik süreçler ve liderlerin bu güç değişimini nasıl algıladıklarının devlet davranışlarında belirleyici rol oynadığı savunmaktadır. Neo-klasik realizm uluslararası koşullar ve iç siyasal imkân ve kısıtlamaların bir arada değerlendirilmesinin devletlerin davranışlarını daha iyi açıklayacağı varsayımını üretmektedir. Neo-klasik realizm, neo-realizmden farklı olarak analiz düzeyini sadece sistem düzeyli değil aynı zamanda devlet ve altındaki diğer aktörlerin incelemesi olarak değerlendirmesine rağmen, son tahlilde aktöre daha fazla ağırlık veren bir yaklaşımdı (Balcı ve Kardaş, 2014: 131).

Neo-klasik realist;

- Temel (klasik ve yapısal) realist önermelerin mantığını açıklığa kavuşturmaya ve genişletmeye çalışır
- Genel teorileri test etmek, vakaları açıklamak ve hipotezler oluşturmak için vaka çalışması yöntemini kullanır
- Birinci, ikinci ve üçüncü imaj değişkenleri

- Dış politika ve ulusal davranışla ilgili önemli soruları ele alır
- Bir kümülatif bilgi bütünü üretmiştir (Schweller, 2003: 317).

Gideon Rose çalışmasında (1998), dış politika teorilerinin iki grupta sınıflandırılabilceğini savunmuştur. Bir grupta, devlet davranışının nedenlerini iç politikada (insan doğası, liderliğin psikolojik ve bilişsel özellikleri, ideoloji, karar verme süreçleri, iç rejimin doğası vb.) Diğer grupta ise devlet davranışlarının nedenlerini uluslararası yapının doğasına yerleştiren yapısal teoriler yer almaktadır (Rose, 1998, 148).

Neo-klasik realist anlayış devletlerin belirli kuralları olan uluslararası sistem içinde hareket ettiklerini kabul eder ancak, söz konusu politikanın arka planında ne tür dinamikler olduğunu da dikkate alır; örneğin liderlerin davranışları ve algılamalar gibi. Ülkelerin iç dinamikleri yani siyasal ideoloji, sosyal ve ekonomik yapılanma, ulusal karakter, siyasal kurumlar, aktörler gibi iç faktörler aslında ülkelerin dış politikalarının şekillenmesinde etkili olabilmektedir. İç dinamikleri birbirine çok benzeyen iki ülkenin, aynı uluslararası sistem içerisinde dış politikalarında farklı tercihler yapabilmekte oldukları veya bir ülkenin siyasal yapısı aynı kalmakla birlikte farklı zamanlarda farklı dış politikalar uygulayabilmektedirler. Günümüzde bu türden davranışların açıklanmasında sadece uluslararası sistem faktörü yeterli olamamaktadır (Bayır, 2015: 59).

Dış politika seçimleri, gerçek siyasi liderler ve seçkinler tarafından yapılır ve dolayısıyla önemli olan, yalnızca göreceli fiziksel kaynaklar veya varlıktaki güçler değil, onların göreceli güç algılarıdır. Bu, kısa ve orta vadede ülkelerin dış politikalarının nesnel maddi güç eğilimlerini yakından veya sürekli olarak takip etmeyebileceği anlamına gelir. Ayrıca, bu liderler ve seçkinler her zaman ulusal kaynakları istedikleri gibi çıkarma ve yönlendirme konusunda tam bir özgürlüğe sahip değildir. Bu nedenle güç analizi, devletlerin toplumlarına göre gücünü ve yapısını da incelemelidir, çünkü bunlar dış politikaya tahsis edilebilecek ulusal kaynakların oranını etkilemektedir. Bu, karşılaştırılabilir brüt yeteneklere sahip ancak farklı devlet yapılarına sahip ülkelerin muhtemelen farklı davranacakları anlamına gelmektedir (Rose, 1998: 147).

Giden Rose'e göre neo-klasik realistler; bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve amaçlarının ilk ve en önemlisi onun uluslararası sistem içindeki yeri ve spesifik olarak da göreceli şekilde sahip olduğu maddi kapasite tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir.

Bu düşünce onları realist yapan temel şeydir. Bir adım daha ileri giderek sistemik etkenin aktör düzeyindeki çeşitli değişkenlerden geçerek etkili olduğundan hareketle güç kapasitelerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu savunmaktadırlar. Bu da onları neo-klasik realist yapan şeydir (Rose,1998: 147, Balcı ve Kardaş, 2014: 131). Rose'un bu saptamasından hareketle neo-klasik realizmin bir uluslararası sistem teorisi olan neo-realizmden farklı olarak dış politika teorisi olma vaadiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bununla da neo-klasik realizm devletlerin yapılarındaki farklı aktörleri öncelikli olarak dikkate alır. Neo-klasik realizmin bir diğer temsilcilerinden olan Freed Zakaria (1999; 42) “devletlerin değil devlet adamlarının uluslararası ilişkilerdeki temel aktör olduklarını” söylerken, devleti oluşturan bireyleri ve bunlar arasındaki davranış biçimlerini devletin kendisinden daha önemli analiz birimi olarak kabul etmektedir (Zakaria, 1999: 42).

Neo-klasik realizm, neorealist dış politika analizi mantığının bir uzantısı olarak ilerici bir gelişmedir. Dış politikanın yapılandırmacı ve liberal analizi gibi yakın rakiplerine kıyasla teorik ve ampirik güç göstermiştir. Dış politika analizine yönelik bu farklı gerçekçi yaklaşımlar, tutarlı bir dış politika teorisi oluşturmasa da, sistemik ve iç değişkenleri tutarlı bir şekilde bütünleştirir. Devletin yapısı, devletin rejimi, liderin kişiliği, algının rolü, ideolojisi gibi yerel faktörlerin etkisini sistemin analiz düzeyiyle bütünleştirme konusunda iyi bir iş çıkarırlar. Belirli vaka incelemelerini aydınlatmaya yönelik bu bilimsel olarak geçerli girişimler, birçok yazarın iddia ettiği gibi bir dış politika teorisi oluşturma açısından yararlıdır (Foulon 2015).

Bu çalışmanın neo-realist kuram perspektifinde incelenmesinin yanı sıra çalışmanın daha da açıklayıcı olması, dış politikada elit unsurların aktör olarak rolünün anlaşılması ile beraber, aynı zamanda uluslararası sistemden kaynaklanan koşullar çerçevesinde incelenmesi nedenlerinden dolayı neo-klasik realizm akademik çalışmalarda kendine özgü yer edinmiştir (Balcı ve diğerleri, 2020: 647).

Bölgede mevcut olan devletlerin dış politikasının şekillenmesinde şahısların daha önemli olduğu, şahısların düşüncesine uygun dış politika stratejilerinin belli zamanlarda ön planda olduğunu ifade etmek mümkündür. Neo-realizmin, sistemik aktörlerin üzerine daha fazla yüklenmesi ile bu aradaki boşluğun doldurulması açısından neo-klasik realizmin tartışma ortamını daha da derinden aktörler düzeyinde değiştirmesi çabaları

çalışmanın daha detaylı olarak araştırılmasına neden olmaktadır. Bu hususları göz önünde bulundurarak çalışmanın teorik çerçevede incelenmesinden ziyade beşinci bölümde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in söylemsel analizi yapılmış, ikinci Karabağ savaşı öncesi ve özellikle sonrası sürecin açıklanması açısından açıklayıcı olmuştur. Bu anlamda Kafkasya genelinde başta olmak üzere güç dengesi dağılımı esaslı olmakla beraber, yerel dinamiklerin dış politika stratejilerinde etkilerinin anlaşılması açısından da farklı yaklaşımları ortaya koymaktadır. Bölgede Rusya ve İran gibi devletlerin varlığı, Rusya'nın 200 yıldan bu yana mevcut bulunması, İran'ın din temelli politikaları ve Azerbaycan nüfusunun kayda değer kısmının Şii inanca sahip olması, yerel dinamiklerin daha derinden anlaşılması açısından çalışmanın önemini bir teorik çerçevede değil, içerisinde daha da küçük detayların açıklanabilirliği açısından da önemlidir. Yerel dinamiklerin dış politikada oluşumunu Azerbaycan'da siyaset kurumunun başında duran ve dış politikayı bizzat şekillendiren cumhurbaşkanları da farklı zamanlarda farklı şekillerde uygulamaya çalışmıştır. Mutallibov Azerbaycan'ı Rusyasız düşünmediğini, Elçibey Azerbaycan'ı, Batı değerleri ve Türkiyesiz düşünmediğini ifade ederken, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev ise denge politikasını esas alan anlayışla hareket etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının karar vericileri olan bu şahısların dış politika anlayışları ve algıları ülkenin temel sorunlarına bakışta bizzat önemli yer edinmiştir.

Tüm bu etkenleri, neo-klasik realizm devlet içindeki kritik konumdaki aktörleri "Dış Politika Kadrosu" olarak isimlendirmektedir. Çünkü buradaki aktörlerin düşünceleri ve bunların tehdit ve fırsatları nasıl değerlendirdikleri dış politika kararlarının alınmasında kritik öneme sahiptir. İkinci adım ise Dış Politika Kadrosu üyeleri arasında nasıl bir ilişki olduğunun (hiyerarşik veya dengeli) ve bu üyeler arasında kimlerin karar süreçleri üzerinde daha fazla nüfuzu bulunduğu saptanmasıdır (Balcı ve diğerleri, 2020: 647-648).

2. BÖLÜM: AZERBAJCAN'IN DIŞ POLİTİKA ÖNCELİKLERİ, KARAR ALMA SÜRECİ VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİNİN NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan'ın bağımsızlığını kurma aşamasında belirlediği dış politika hedefleri, stratejileri oluşturulması ile beraber dış politikada farklı dönemlerde alınmış olan farklı kararlar neo-realist kuramı çerçevesinde incelenecektir. Bu anlamda bağımsızlık döneminde Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Mutalibov'un dış politika anlayışına çok kısaca değinilerek, Elçibey'in dış politika uygulamaları ve uzun süre iktidarda olan Haydar Aliyev ile başlayan İlham Aliyev ile devam eden süreç açıklanacaktır. Bundan başka, Azerbaycan'ın uzun süre dış politikada etkili ilişkiler kurduğu liberal varsayımlar ve uluslararası hukukun belirlediği normlar çerçevesinde uluslararası örgütlerle olan ilişkileri de ayrıca olarak incelenecektir. Neo-Realist kuramın eleştirel yaklaştığı temel konulardan biri olan uluslararası örgütlerin bu anlamda Azerbaycan dış politikasında oynadığı rolü ve önemini anlama imkânımızın geniş perspektifte, objektif olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır.

2.1. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci

Azerbaycan, parlamentosunun devlet bağımsızlığına ilişkin anayasal düzenlemeyi kabul etmesiyle birlikte 18 Ekim 1991'de bağımsız olmuştur (Bagirov, 2000; 179-180).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikadaki stratejik çizgisi belirlenmiş ve Azerbaycan dünya topluluğuna katılmıştır. Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara üyeliğinin yanı sıra, çalışmalarına düzenli ve aktif katılımı ile etkin işbirliği, ülkemizin sorunlarının dünya kamuoyuna iletilmesi açısından önemlidir. Bağımsızlığın ilk yıllarında reformların yapılması, piyasa ekonomisi ilkeleri hâkim olması üzerinde yapılmış olan çalışmalar Azerbaycan'da yatırımların yaygınlaşması açısından da önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edildi, siyasi sistem güçlendirildi ve ülkenin başarılı kalkınması için sağlam bir temel atılması bu dönemin temel hedefi olarak belirlenmiştir (Əhmədov, 2017; 188).

Bağımsızlık sürecinde birtakım ciddi sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan hükümeti, bu sorunları güvenlik alanında bizzat yaşamış ve bu dönemde sadece ülke içi durumdan değil Kafkasya'da yaşanan genel politikalar doğrultusunda kendi yerini almıştır. Bu anlamda Azerbaycan'ın dış politika hedeflerini açıklamadan önce bölgede genel politikaların üzerinde durmakta çok kısa da olsa fayda vardır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Kafkasya'daki üç devlet, ortak bir stratejik ortamı ve birçok ortak kısıtlamayı miras almıştır. Kafkasya'nın üç devletinin her biri ayrılıkçı toprak çatışmaları içinde doğmuştur ve bu nedenle üç devlet de kurulduğu günden bu yana tanımlanmamış sınırlara ve politikalara sahiptir (Hasanov, 2005; 2-3).

Kafkas devletlerinin çatışmaları yönetme veya çözme stratejileri Sovyet sonrası dönem boyunca dış politikalarıyla iç içe geçmiştir. Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'da çatışmaların ortaya çıkmasında esas olarak Rusya'dan gelen dış destek kilit bir faktör olmuştur ve bu nedenle çatışmaların çözümünde de dış destek kilit önemdedir. Bağımsızlık sonrası bölgede ortaya çıkan başlıca çatışma mevzuları Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya'dır. Yerel çatışmaları teşvik etme politikası Rusya için bir takım hedeflere ulaşma açısından önemli olmuştur. Moskova bölgede yürütülen barış süreçlerindeki faaliyetlerinde de öncelikle kendi devlet çıkarlarını gözetmektedir. Örneğin Rusya, taraflar arasındaki ihtilafın çözümü kapsamında Azerbaycan ile Ermenistan arasında kendi birliklerinin konuşlandırılmasını teşvik etmiş ve zaman zaman Rusya'nın bu talebi ihtilafın çözümüne engel olmuştur (Brenda, 2010; 52-53). Rusya'nın bu tavrı günümüzde de devam etmektedir.

2.2. Azerbaycan Dış Politika Öncelikleri: Fırsatlar ve Tehditler

Eski büyük imparatorlukların, medeniyetlerin, bölgesel ve küresel güç merkezlerinin kavşağında bulunan bir ulus olarak Azerbaycan, dış politika hedeflerine tek başına ulaşılmasının zor olacağını kabul etmiş ve tarihsel süreç içerisinde egemenliğine karşı olan devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Önemli petrol ve gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen ekonomik kalkınmayı, altyapıya yatırımı ve savunma yeteneklerinin modernizasyonunu sağlayan Azerbaycan'ın büyüklüğü ve komşu Ermenistan ile devam eden çatışması, aynı zamanda ittifaklar araması, bölgesel işbirliği çerçeveleri inşa etmesi ve kendisini dünya çapında tanıtmaya çalışması gerektiği anlamına gelmekteydi. Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynakları üzerinde devam eden küresel

rekabet ve bölgesel güçlerin bu stratejik konumda nüfuzunu sürdürme hırsları, riskleri de beraberinde artırmaktaydı. Bu koşullar altında Azerbaycan, küresel topluma entegrasyonunu yönlendirmek için birkaç önemli dış politika önceliği geliştirmiştir (Ismailzade, 2020).

Ülkenin zengin ekonomik potansiyeli ve jeopolitik konumu, Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesinde ve devlet çıkarlarının korunmasında önemlidir. Bu faktörler, Azerbaycan'ın ulusal devletinin çıkarlarını karşılayan etkili ve amaçlı bir dış politika kursunun uygulanması için temel oluşturur. Ancak, mevcut başlangıç potansiyelinin ve uygun zeminin gerçekleştirilmesi, bunlardan azami ölçüde yararlanılması, uluslararası arenada devam eden süreçlerin, Azerbaycan'ın çıkarları doğrultusunda atılan adımların ciddi bir şekilde incelenmesini, sağlam temellere dayanmasını ve tüm inceliklerin dikkate alınmasını gerektirmekteydi (Hasanov, 2005; 171).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış politikası genel hatlarıyla üç aşamaya ayrılabilir; Birinci aşama, 1991-1993 yılları arasındaki bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin tüm siyasi yaşamını da içinde barındıran kaos ile karakterize edilebilmektedir. İkinci aşama, Haydar Aliyev'in 15 Haziran 1993 iktidara geldiği yıldan başlayarak 2003 yılına kadar ki mevcut olan yılları kapsamaktadır (Bagirov, 2000; 181). Üçüncü aşama, 2003 yılından başlayan ve şimdiye kadar devam etmekte olan İlham Aliyev dönemidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasının temel görevleri arasında şunlara dikkat edilmelidir;

- Bağımsızlığı (devlet olma) güçlendirmek;
- Dünyada tanınma ve devletimizin uluslararası toplumdaki konumunu güçlendirmek;
- Ülkemizin toprak bütünlüğünün sağlanması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik askeri saldırısının sonuçlarının ortadan kaldırılması;
- Ülkenin ekonomik ve enerji güvenliğini sağlamak, başarılı bir petrol politikası yürütmek vb (Ismayılov, 2014; 79-80).

Azerbaycan dış politikasının önde gelen yönleri arasında şunlar yer almaktadır (Mammadov, 2022; 514-515).

- Uluslararası ve bölgesel güvenlik sistemlerinin kurulmasına katılım.
- Uluslararası ve yerel entegrasyon süreçlerine katılmak.
- Tüm devletlerle normal ilişkiler kurularak, kapsamlı yakın işbirliği.
- Küresel sorunların çözümüne katılım. (Terörizmle mücadele, çevrenin korunması vb.)
- Uluslararası hukuka saygı ve uyum.
- Devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı.
- Devletler arası ilişkilerde eşitlikçi, karşılıklı yarar sağlayan işbirliği vb.

Azerbaycan'ın yeni jeopolitik durumu, yani bağımsızlığının yeniden sağlanması ve uluslararası topluluğun öznesi haline gelmesi cumhuriyetin devletler tarafından tanınmasını ve dünya entegrasyon süreçlerine katılımını şartlandırmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve yasal olarak tanınması ve uluslararası entegrasyona katılımı aşağıdaki durumlar ile gerçekleşti;

- Azerbaycan'ın bağımsızlığının diğer devletler tarafından tanınması.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ve bölgesel kurumlara, kuruluşlara vb. faaliyetlere katılımı.

1992 Ocak ayının sonunda Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak 63 devlet tarafından tanındı. Aşağıdaki faktörlerin bu kadar hızlı tanınma üzerinde önemli bir etkisi olmuştur:

- Yeni (o zamandan farklı) uluslararası koşulların, başta Batı ülkeleri olmak üzere, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini çeken koşullar.
- Ülkenin jeopolitik konumu (coğrafi konumu).
- Enerji rezervleri.

Aynı zamanda yeni bağımsız devletin uluslararası arenada tanınmasını engelleyen nedenler de vardı:

- Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik askeri saldırısı (Dağlık Karabağ sorunu) ile ilgili noktalar.
- Rusya, İran vb. devletlerin konumu.

- İç süreçlerle ilgili hususlar (insan hakları, vb.).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk "üçlü" Türkiye, Romanya ve Pakistan'ı kapsamaktaydı. Türkiye hükümetinin 9 Kasım 1991 tarihli kararı ile Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.

İki devlet arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Yönelik protokolü (14 Ocak 1992), Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde ve işbirliğinde yeni bir aşamaya işaret etti. Romanya, Cumhuriyetimizin bağımsızlığını tanıyan ilk Avrupa devleti oldu (11.12.1991). Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan üçüncü ülke (13.12.1991) Pakistan'dır.

Azerbaycan'ın küresel entegrasyon süreçlerine katılması önemli ve bunu gerekli kılan birçok faktörler vardır. Bu faktörlerden bazıları şu şekilde özetlenebilir:

- Dünyada yaşanan süreçlerin dışında kalmak zararlıdır ve neredeyse imkânsızdır.
- Devlet egemenliğini garanti altına almak.
- Uluslararası ve bölgesel güvenliğin yaratılmasına ve insanlığın küresel sorunlarının çözümüne katılma fırsatı kazanmak.
- Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması için Rus barış kuvvetlerinin kontrolünde olan bölgelerden Ermeni silahlı kuvvetlerinin çıkarılması ve Azerbaycan'ı doğrudan Nahçıvan'a birleştiren Zengezur koridorunun açılması girişimlerine uluslararası desteğin artırılması.
- Yerel sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne uluslararası toplum tarafından sağlanan çeşitli yardımlar (Bagirov, 2000; 179-180).

Günümüzde Azerbaycan dünya toplumu tarafından tanınmakta, birçok yetkili uluslararası kuruluş ve finans kuruluşuna üye olmakta, birçok ülke ile diplomatik ilişkiler sürdürmekte, yabancı yatırımları çekmede önemli sonuçlar elde etmekte ve dünya ekonomisine başarıyla entegre olmaktadır. Azerbaycan'ın Hazar bölgesindeki stratejik tercihindeki önemli unsurlar şunlardır (Hasanov, 2005; 16-17, Bagirov, 2000; 179-180);

- Batılı ülkelerle, özellikle ABD ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi.
- Rusya, Türkiye ve İran ile istikrarlı siyasi ilişkilerin sürdürülmesi.
- Tüm ülkelerle serbest ticaretin geliştirilmesi.

- GUAM'ın diğer üyeleriyle, özellikle Gürcistan ile stratejik ortaklığın geliştirilmesi.
- Hazar Denizi'ndeki sınırların sınırlandırılması.
- Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru'nun (TRACECA) geliştirilmesine yardım edilmesi.
- Çeşitlendirilmiş petrol ve gaz boru hattı sisteminin kurulması.

Bu politika öğeleri birkaç yıl içinde geliştirildi. Bağımsızlıktan sonraki ilk iki cumhurbaşkanının altında, Ayaz Mutalibov ve Ebulfez Elçibey oldukça kısa bir süre (ilki Azerbaycan'ı beş aydan az ve ikincisi sadece bir yıl) süreliğine yönetti. Elçibey yukarıda ifade edilen öğelerden sadece ilk üçü üzerinde çalışma fırsatı yakalamıştır. Örneğin, Ukrayna ile stratejik ilişkilerin geliştirilmesine özel önem verdi. Mutalibov, hem Elçibey'in hem de görevdeki Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in aksine İran ve Rusya ile stratejik işbirliğine büyük önem vermiştir. Elçibey, öncelikle Türkiye ile stratejik ortaklığın geliştirilmesine önem verdi ve bunu Batı ile temasların genişletilmesini ulusal bağımsızlığın güçlendirilmesinde kilit bir faktör olarak görmüştür (Bagirov, 2000; 179-180).

2.3. Dış Politika`da Farklı Yaklaşımlar ve Karar Alma Süreci

Mutallibov dönemi dış politikada, bağımlılık süreci esasında dış politika anlayışı hâkim olmuştur. Azerbaycan egemenliğini geliştirememiş, uluslararası arenaya entegrasyon sürecinde ciddi adımlar atılmamakla beraber Hocalı katliamından sonra istifa etmiştir (Mammadov, 2017; 42).

2.3.1. Elçibey Dönemi

Sovyet sonrası dönemde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında Mutallibov'un durmasına rağmen ülkenin dış politikası esas olarak iki ayrı döneme ayrılabilir: Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey (1992–1993) ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev (1993–2003) ve bu politikanın devamı niteliğinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev (2003) dönemi.

1992 yılında Azerbaycan BM'ye üye oldu ve Türkiye, İran, ABD, Pakistan, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle ilk diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Ülkenin liderliği ve halkı, esasen zor dış politika seçimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan dış politikasının şekillendirilmesi için seçenekler ortaya çıkmıştır:

- Yeni ayrıldığı Rusya'ya doğru hareket etmek
- Asya ya da İslam dünyasına yaklaşmak (İran komşuydu)
- Avrupa ve Batı'ya doğru hareket etmek olmuştur.

Azerbaycan'ın Sovyet sonrası tarihinde bu, ülkenin yapması gereken ilk hayati dış politika seçimi olduğu söylenebilir (İsmailzade, 2004;2).

1992-1993 yıllarında Azerbaycan'ın dış politikasını şekillendiren ve etkili bir şekilde Batı yanlısı yönüne yol açan üç faktör olmuştur. Birincisi, 1980'lerin sonunda anti-komünist hareketlerin yükselişi ve ardından Komünist Parti'ye ilk alternatif olan Halk Cephesi hareketinin güçlenmesi, hareketin lideri Ebulfez Elçibey'i Haziran 1992'de iktidara getirmiştir. Bu, Sovyet dönemi muhalifi Pan-Türkizm'in gerçek bir inancıydı ve Azerbaycan'ın Türkiye ile ittifak kurma fikirlerini kuvvetli şekilde desteklemiştir. Hem modern yasaların hem de İslami yaşam tarzının onlarca yıldır barış ve uyum içinde yaşamayı başardığı laik Türkiye modeli, Azerbaycan siyasi liderliği için çekici bir modeli esas almaktaydı. Elçibey, Türk dilinin Azerbaycan'ın devlet dili olarak tanınması için çaba sarf etmiş ve Sovyet mirasından daha da uzaklaşmak için Latin alfabesini benimsemiştir (İsmailzade, 2004;2).

İkinci olarak, Azerbaycan'da bulunan, ancak ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşadığı Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ eyaleti üzerinde komşu Ermenistan ile artan savaş, hızla Azerbaycan'da yabancı müttefiklerin gerekliliğini yaratmıştır. Ermenistan'ın Kafkasya'daki geleneksel müttefiki Moskova, Azerbaycan topraklarının Ermeni askeri oluşumları tarafından işgal edilmesini desteklemiş ve böylece Azerbaycan'da çok sayıda Rus karşıtı kitle oluşmaya başlamıştır. Halkın ve ülkenin liderliğinin çoğunluğu, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı başarılı bir şekilde işgal etmesinin Rus askeri yardımı sayesinde olduğuna şiddetle inanıyordu ve bu nedenle Rusya Federasyonu ile ittifaka girme fikirlerine her türlü direnilmiştir. Aslında Azerbaycan, Moskova'nın egemen olduğu eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin gevşek bir birliği olan yeni kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) girmeyi reddetmiştir (İsmailzade, 2004; 2-3).

Son olarak, Ocak 1990'da Sovyet ordusunun 160'tan fazla sivili öldüren Bakü'deki askeri baskısına duyulan negatif duygular, birçok insanı Azerbaycan'ın kalkınması için alternatif ideoloji aramaya itmiştir. Bu nedenle, yukarıda belirtilen üç faktör, esasen

Azerbaycanlıları, Türk modelinin gelişiminin ve Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonun, sadece ülkeyi geliştirmenin doğru yolu değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsızlığını güvence altına almanın da tek yolu olduğuna inanmalarına neden olmuştur (Aliyev, 2013; 4, Ismailzade, 2004; 2-3).

Boris Yeltsin'in cumhurbaşkanlığı döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkileri pek iyi durumda değildi ve ilişkilerin bu şekilde ilerlemesinde Rusya'nın geleneksel dış politika anlayışı ile ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Her şeyden önce, 1990'ların başında Kafkasya'daki Rus politikası kaotik ve koordinesiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya Akaryakıt ve Enerji Bakanlığı, Azerbaycan tarafı ile yakın ortaklık içinde çalışma fikrini desteklerken, Savunma Bakanlığı aynı zamanda Ermenilere mühimmat ve silah sağlayarak Azerbaycan halkının haklı endişesine neden olmuştur. Savaş döneminde Azerbaycan liderliğinin Rus askeri üslerini kendi topraklarından çıkarmakta ısrar etmiş ve 1992'de Azerbaycan, Rus üslerinden tamamen kurtulan ilk eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti olmuştur (Ismailzade, 2004; 2-4). İlerleyen yıllarda Azerbaycan'ın bağımsız dış politika yürütmesi için bu olayın önemi ortaya çıkmıştır.

Bu yaklaşım Moskova'da hoş karşılanmamakla beraber, sonraki yıllarda Rusya'nın bölgede reel güce dayalı, daha somut dış politikalar izlenmesine de neden olacaktır.

İkincisi, Rusya yeni bağımsız adaylar üzerindeki siyasi ve ekonomik kontrolünü sürdürmek için Kafkasya'daki etnik çatışmaları aktif olarak kullanmış, Rus askerleri, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ihtilafında askeri savaşa Ermeni safında geniş çapta katılmış. Kafkasya'daki Rus politikasının çatışmayı körüklemeye ve her iki tarafı da zayıflatmaya yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Benzer şekilde Rus destekli Gürcistan ve Moldova'daki ayrılıkçı savaşlar da aynı politikayı izlemiştir. Bu, Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik neo-emperyalist politikasını göstermiştir (Ismailzade, 2004; 5).

Elçibey döneminde ideolojik düşünceler maddi faktörlerin yerine geçmiş ve bu nedenle genç devletin dış politika stratejisinin oluşturulmasında ve ittifakların belirlenmesinde uzun vadeli kısıtlamalar öncelikle göz ardı edilmiştir (Brenda, 2010; 52-53).

Elçibey (1992-1993) yönetiminde Azerbaycan, Sovyet sonrası siyasi kimliğinden uzaklaşmaya çalışmaktaydı. Bu, Rusya'nın silahlı kuvvetlerinin ülkenin topraklarından

derhal çekilmesi, Sovyet sonrası herhangi bir entegrasyon projesine katılmayı reddetmesi ve Türkiye ile Batı'ya yakınlaşma rotası anlamına gelmekteydi.

Azerbaycan'ın Sovyet sonrası bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya en güçlü baskıyı uyguladı ve Dağlık Karabağ ihtilafı bu doğrultuda ana aracıydı. Svante Cornell bunu şöyle ifade etti:

“Elçibey aslında bağımsızlık inşa etmek için uzun vadeli stratejiler üretmektedir. Doğrusu Elçibey hükümetinin eli zayıftı ve başarı şansı sınırlıydı. Elçibey'in cumhurbaşkanı bile olmadan aylar önce Hocalı katliamı ve Şuşa'nın düşmesi sırasında Rusya kararlı bir şekilde Ermeni tarafını tutmuştu. Gerçekten de Moskova'nın basit amacı, Elçibey'i mümkün olan her türlü gizli yolla iktidardan uzaklaştırmaktı ve tamamen teslim olmak dışında, fikrini değiştirebilecek çok az şey vardı” (Cornell, 2011; 71).

Rusya'nın Dağlık Karabağ'daki savaşta Ermenistan'a verdiği destek, Azerbaycan'ın askeri yenilgilerinin ana faktörü oldu ve Elçibey'in cumhurbaşkanlığına mal olan 1993 siyasi kriziyle sonuçlandı.

2.3.2. Haydar Aliyev Dönemi

Elçibey hükümetinin aksine Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in yürüttüğü ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yönetiminde devam eden dış politika, ideolojinin rolünü azaltmış ve böylece kalıcı maddi faktörler dikkate alınmış ve devletin dış politika kararları ve ittifak tercihleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Brenda, 2010; 52-53).

Haydar Aliyev'in Temmuz 1993'te iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan dış siyasi önceliklerini yeniden gözden geçirdi. İktidarının ilk 10 ayı, İran ve Rusya'ya yönelik bir tercihle karakterize edildi. Rusya ile ilişkilere özel önem verildi. Azerbaycan, Eylül 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katıldı ve Rus şirketi Lukoil'e 'Yüzyılın Sözleşmesi'nde (yaklaşık 1 milyar dolar değerinde) yüzde 10'luk hissesi verilmiştir. Dış politikada kısa bir süre içinde yaşanan bu dalgalanmalar, hükümetin Dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışına devam etmesiyle açıklanıyordu. İran ve Rusya ile ilişkilerini önemli ölçüde geliştirerek, bu iki ülkenin Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin kurtarılması konusunda tarafsız olacağı beklentisini ortaya çıkaracağına inanılmaktaydı (Bagirov, 2000; 179-181).

1994 yılının başlarında Azerbaycan bu bölgelerin kurtarılmasına yönelik askeri operasyonlara başladı, ancak kısa süre sonra durduruldu ve ağır kayıplar verildi. Rusya'nın, Azerbaycan'ın yukarıda bahsi geçen tavizlerine rağmen, Ermenistan'ı stratejik ortağı olarak gördüğü ve Ermenistan'ın Azerbaycan ile savaşta yenilmesini kabul etmeyeceği ortaya çıktı. Azerbaycan'ın güney komşusu İran ile stratejik ortaklık seçimini istenmeyen hale getiren diğer faktörler de olmuştur. Bu faktörler aşağıda analiz edilmektedir. Kuzey veya güney yönelimi fikrini bir kenara bırakan Azerbaycan, bu nedenle stratejik siyasi seçimini Batı lehine yaptı. Azerbaycan dış politikası uzun süre bu öncelikler tarafından yönetilmekle dış politikada denge politikasını uyguladığını ifade edebiliriz (Bagirov, 2000; 179-182).

Haydar Aliyev yönetimi, Rusya ile ilişkileri normalleştirirken, ülkenin Batı ile ilişkilerini de geliştirerek Eylül 1994'te Azerbaycan ve birkaç uluslararası petrol şirketi Azeri, Çırac ve Güneşli petrol sahalarının geliştirilmesi konusunda "Yüzyılın Sözleşmesi"ni imzaladı. Bu şekilde Batı, Hazar petrol ve gaz projelerine uzun vadeli olarak dahil oldu. Ekim 1998'de Azeri petrol ihracatının ana güzergahı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı projesinde bir anlaşmaya varıldı. 1997'de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova, ABD tarafından aktif olarak teşvik edilen bölgesel bir yapı olan GUAM kuruldu. Katılımcılar, uluslararası konumlarını güçlendirmeyi ve nihayetinde kendi topraklarındaki silahlı çatışmaları çözmeyi hedeflemekteydiler (Eyvazov, 2016; 70).

Bu, ülkenin komşularıyla ağırlaşan ilişkilerde istikrarın sağlandığı dönemi kapsamakla beraber, bağımsız bir dış politikanın temel ilkelerinin şekillendiği bir dönem olarak da genelleme yapılabilmektedir. 2003 ile günümüz arasındaki dönemi kapsayan üçüncü aşama, Azerbaycan'ın kendisini Güney Kafkasya'nın önde gelen bir ulusu ve daha geniş uluslararası ilişkilerde güvenilir bir ortak haline getirmesiyle alınan yükselen dış politika rotası ile karakterize edilebilir. Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun özellikleri dikkate alınarak dış politikanın dürtüsel doğası ve sistematik bir yaklaşımın ortaya koyulması temel hedef olarak belirlenmiştir (Huseynov, 2011; 235-237).

Haydar Aliyev tarafından oluşturulan temel dış politika ilke ve yönergelerinin şekillenmesi ve buna uygun olarak başlattığı dış politika stratejisi, ülkeyi yakın çöküşten kurtarmayı, toprak bütünlüğünü yeniden sağlamayı ve gelecekteki kalkınma stratejilerini belirlemeyi amaçlıyordu. Bu tür bir dış politika, ülkenin uluslararası arenadaki konumunu

tamamen değiştirmekle beraber uluslararası izolasyondan kurtulmak, dengeli bir dış politika izlemek, küresel ekonomiye entegre olmak, ülkenin ekonomik potansiyelini dış politika pozisyonlarını sağlamlaştırmaya yönlendirmek, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların uyumlu bir performans sergilemesini sağlamak ve nihayetinde ülkeyi bölgenin ekonomik gücü haline getirmek mümkün olmuştur. Dengeli bir dış politika, çok vektörlü işbirliği, eşit ilişkiler, güvenilir ortaklık ve bağımsız politika ilkesiyle desteklenen pragmatik bir siyasi yol, Haydar Aliyev'in stratejisinin bağımsız devletlin dış politika kavramına dahil edilmesinin getirdiği faktörler olarak sıralanabilmektedir (Habibbeyli, 2017; 31-33).

2.3.2.1. Dengeli Dış Politika

Dünyanın jeopolitik olarak en hassas bölgelerinden biri olan Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, 'büyük komşuları' ile ilişkiler kurmaya her zaman özen göstermiştir. Bakü, Batı, Rusya, Türkiye ve İran arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan dış politikaya dengeli yaklaşımıyla öne çıkmaktadır. 1828'de sona eren Rus-İran savaşı, Azerbaycan halkının bölünmesine ve Araz nehrinin iki yakasında yaşamasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Azerbaycan, farklı siyasi ve ekonomik oluşumlarda gelişirken, laiklik özelliklerini kendinde birleştiren ve tüm dinlere hoşgörü içerisinde birlikte yaşama modeli çerçevesinde yaklaşmıştır (Alılı, 2015; 2).

Bağımsızlığın son on yılına bakıldığında, Azerbaycan'ın dengeli bir dış politika yürütme zorunluluğu hissettiği söylenebilir (İsmailzade, 2004; 6).

İslam dünyası ile uyum, Azerbaycan'daki yatırımların arkasındaki birincil güç olan İngiltere, ABD ve Avrupalıları tedirgin edebilme ihtimalinden dolayı karar vermede oldukça hassas davranıldığı düşünceyi söz konusu olmuştur (Aliyev, 2013; 4).

Haydar Aliyev de Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bölgenin karmaşıklığını anlamış ve bu nedenle sözde “dengeli dış politika” izlemiştir. Bu, Azerbaycan'ın Rusya ve Batı ile eşit derecede işbirliği yaptığı ve herhangi bir tarafla negatif yönümlü dış politika izlememeye çalıştığı anlamına geliyordu (Aliyev, 2013; 4, İsmailzade, 2004; 8).

Azerbaycan'ın 1991 sonrası dış politikası başlangıçta Rusya ile Batı arasında bir “dengeleme eylemi” işlevi gördü. Hükümet, her iki tarafla da askeri ittifaklardan ve tam teşekküllü bölgesel ekonomik entegrasyondan kaçındı, ancak enerji işbirliğinde Batı'yı

tercih etti ve bağımsızlık sonrası Rusya yönelimine rağmen Moskova'nın güç projeksiyonunu azaltmak için Batı'nın siyasi desteğine güvenmiştir.

2.4. İlham Aliyev Dönemi

2003 yılında İlham Aliyev cumhurbaşkanı olduğunda Azerbaycan'ın dış politika anlayışında köklü değişiklikler yaşanmamıştır (Eyvazov, 2016; 70). İlerleyen dönemlerde bunun değişeceğini gözlemleyeceğiz. Örneğin, 2007 yılında BTC boru hattının açılmasıyla İlham Aliyev'in dış politikada manevra imkânları genişlemiştir.

Cumhurbaşkanları Haydar ve İlham Aliyev'in görev süreleri boyunca Azerbaycan'ın dış politikası beş ana özellik içermektedir:

- Küresel güçlerle ilişkileri dengelemek
- Devletin ittifaklarını veya ana işbirliği vektörlerini belirlemede dini ve etnik kimlik faktörlerinin olmaması
- Tam bağımsızlığın korunması
- Ulaşım ve ulaşım altyapı anlaşmaları bir dış politika aracıdır
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü yoluyla devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara sahip olmasını sağlamaya yönelik aktif girişimler (Brenda, 2010; 52-53).

Bu bölümün sonucu olarak bölgede yaşanan tüm gelişmeleri de dikkate alarak Azerbaycan'ın dış politika önceliklerini birtakım genellemeler yaparak özetleyebiliriz.

Birinci öncelik, askeri ittifaklara katılmaktan kaçınmak ve bölgede fiili tarafsızlığı korumaktır. Azerbaycan, Rusya liderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (Collective Security Treaty Organization- CSTO) katılmadı ve kendisini Rus askeri birliklerinden ve üslerinden kurtaran ilk eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden biriydi. Benzer şekilde Azerbaycan, bölgesel ortakları Gürcistan ve Ukrayna'nın aksine NATO üyesi olma konusunda önemli girişimlere sahip değildir. Bunun yerine, Barış için Ortaklık programı kapsamında NATO ve üyeleri ile pratik ve pragmatik işbirliğine odaklanmıştır. İşbirliği, mayın temizleme projelerini, Afganistan ve Irak'taki barışı koruma operasyonlarını, kamu diplomasisi ve eğitim programlarını ve diğer hassas olmayan konulara katılımı içermekteydi. İsrail, Beyaz Rusya, Ukrayna, Pakistan ve diğer

birçok ülke ile benzer askeri işbirliğini inşa ettirmekte de aynı kararlılığı sergileyen dış politika anlayışını da sürdürmekteydi. Askeri fiili tarafsızlığın korunması, Azerbaycan'ın güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olacağı ve bölgesel güç merkezlerinden kaynaklanan potansiyel baskıları ve riskleri azaltacağı kanısı dış politikada esas anlayış olmuştur (Ismailzade, 2020).

İkincisi, Azerbaycan mevcut bölgesel işbirliği çerçevelerine aktif olarak katılırken, zaman zaman yeni çok taraflı kurum ve platformların oluşturulmasını önermektedir. Birleşmiş Milletler ve onun uzman kuruluşları ile aktif katılım ve işbirliğini teşvik etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi kurumları da dahil olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu, İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatını ifade etmek mümkündür. 2011 yılında Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'nin daimî olmayan üyeliğine seçildi. Dış politika hedefleri konusunda uluslararası toplumun desteğini aramak için önemli bir fırsat olabileceğini düşünmekteydi.

Azerbaycan aynı zamanda GUAM ve Türk Konseyi dahil olmak üzere birçok yeni bölgesel örgütün yanı sıra Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-İran-Türkiye ve Azerbaycan-Türkiye-Pakistan gibi gayri resmi üçlü işbirliği çerçevelerinin kurucu üyesidir. Çok taraflı işbirliği sadece siyasi veya askeri olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve bağlantı konularında da gerçekleşir. Bu, İran ve Rusya'yı içeren Kuzey-Güney transit koridoru ve Gürcistan ve Türkiye'yi içeren BTK bölgesel demiryolu projesi ile Balkan ülkeleri ve İtalya'yı kapsayan TAP doğalgaz boru hattı ile gösterilmiştir. 2019'da Azerbaycan, bir başka önemli dış politika başarısı olan Bağlantısızlık Hareketi'nin Başkanı oldu. 120'den fazla üyesi bulunan organizasyon, uluslararası arenada güçlü bir sese sahiptir (Ismailzade, 2020).

Belirtilen tüm nedenlerden dolayı, Azerbaycan'ın devlet davranışı bağlamında dış politikası kavramsal olarak altı kilit nokta altında sınıflandırılabilir:

- Dikkatli davranma - Ülkenin potansiyel tehditlerini etkisiz hale getirmek için komşuluğunda mevcut olan baskın güçlerle dikkatli bir grup çalışması; Rusya, İran ve Türkiye.
- Pragmatik dengeleme - Ülkenin tehdit edici bir aktöre karşı dengelemek için güçlü aktörlerle ortak olduğu; İsrail, Pakistan ve İngiltere.

- Stratejik riskten korunma – Riskleri ve tek taraflı bağımlılığı dengelemek ve karşılıklı bağımlılık yaratmak için çok taraflı politikaların seçilmesine öncelik veren davranışı sergilemek.
- Çıkar dengesi bulmak – Bu politika, karşılıklılık ve çıkarların karşılıklı tanınmasına dayalı simetrik bir stratejik ortaklık yaratılması demektir.
- Öngörülebilirlik – Dış politika yönünde ani dönüşler veya beklenmedik adımlar atmamak.
- Stratejik sabır – Bu, bir devletin neyi yapması ve neyi yapmaması gerektiğini anlamak ve gerektiğinde stratejik kararlılık sergilemek demektir (Mammadov, 2022; 931, Qurbanov, 2020; 16).

Gerçekte, Azerbaycan gibi bir devlet için çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminde bağlantısızlık ve dayanışma arasındaki dengeyi korumak çok kolay değildir. Bugünkü uluslararası uygulamalar, Azerbaycan'ın bugüne kadar bu dengeyi başarıyla sürdürdüğünü göstermektedir. Bakü, uluslararası ve bölgesel barış ve güvenlik ortamını korumak için uyum (dayanışma) göstermektedir. Savaşan taraflar ve büyük güçler arasındaki çatışma ve rekabet durumunda ülke bağlantısız konumunu koruyabilmektedir. Örnek olarak, 2022 yılının şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Azerbaycan kendi ulusal çıkarları açısından her iki ülkeyle ilişkilerini istenilen düzeyde koruyabilmektedir. Bu süreçte Azerbaycan, uluslararası ilişkiler sisteminde statüsünün tanınmasını sağlamak için kaynaklarını ve çok katmanlı kimliğini makul bir şekilde kullanmaktadır. Bakü, uluslararası ilişkilerdeki performansının sürdürülebilirliğini sağlamak ve istenmeyen maliyetlerden kaçınmak için potansiyel dış politika adımlarını dikkatle hesaplamaktadır (Qurbanov, 2020; 16).

2.5. Azerbaycan Dış Politikasında Bağlantısızlar Harekâtı

Soğuk Savaş döneminde iki siyasi ve askeri kutbun karşı karşıya gelmemesi için birçok devlet tarafından kurulan Bağlantısızlar Hareketi, artık uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde yer alan en önemli çok taraflı mekanizmalardan biri haline gelmiştir. Bunun için Azerbaycan çok taraflı mekanizmalardan kullanma ve manevra imkânlarını genişletmek imkânı elde etmiştir. Temel amacı uluslararası hukuka saygı temelinde dünyada barış, güvenlik ve kalkınmayı teşvik etmek olan Bağlantısızlar Hareketi, BM

Genel Kurulu içinde karar alma sürecini etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Bağlantısızlar Hareketi'nin temel ilkelerinden biri, üyeleri arasında işbirliği için bir forum rolü oynamaktır. Bağlantısızlar Hareketi'nin şu anda 120 üyesi, 17 gözlemci devleti ve 10 uluslararası gözlemci örgütü var (<https://azerbaijan.az/related-information/196> Erişim tarihi 12/10/2022).

Ülkenin 2007'de oluşturulan Ulusal Güvenlik Konsepti, Azerbaycan'ın dış politikasına ilişkin birkaç önemli noktayı vurgulamaktadır. Birincisi, Azerbaycan güvenlik politikasını ulusal çıkarları doğrultusunda ve nihayetinde ülkenin toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının adil bir şekilde çözülmesini sağlamak için dış politika hedeflerini açıklamıştır. Bu arada Azerbaycan, dış politika çıkarlarını desteklemek ve uluslararası güvenliği korumak için uluslararası kuruluşların çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Azerbaycan'ın dış ilişkilerinin inşasında temel ilke, diğer ülkelerin egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve uluslararası sınırlarına saygı gösterilmesidir. Bu bağlamda Azerbaycan, diğer devletlerle barış içinde bir arada yaşama politikasını tercih etmekte ve kendi işlerine karışmamayı tercih etmektedir, onların da kendi işlerine karışmamaları beklentisiyle hareket edebileceğini ifade etmiştir (Qurbanov, 2020; 10).

Azerbaycan dünya pazarlarına erişim için komşularına bağımlıdır. Bu nedenle, Azerbaycan çok boyutlu, dengeli bir dış politika izlemekte ve bu coğrafi engeli hafifletmek için komşuları da dahil olmak üzere (Zengezur koridoruna onay vermeyen Ermenistan hariç) tüm ülkelerle dostane ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu politikayı sürdürürken, Azerbaycan yine de, ülkenin ulusal çıkarlarının gerçekleşmesini potansiyel olarak engelleyebilecek diğer devletlere siyasi, askeri veya ekonomik aşırı bağımlılıktan kaçınmaya çalışmış ve buna uygun dış politika stratejilerini uygulamaktadır (Qurbanov, 2020; 10).

Azerbaycan'ın bağlantısızlığının pratik sonuçları aşağıdakilerle kendini göstermektedir. Birincisi, Azerbaycan dışarıdan dayatılan ideolojik bir yol izlememekle ülkenin dış politikasıyla ilgili tüm kararları alırken baskılara rağmen ulusal çıkarlarına öncelik vermiştir. Azerbaycan şimdiye kadar büyük güç bloklarıyla siyasi veya ideolojik ilişkilerden kaçınmayı ve askeri ittifaklardan (NATO ve KTMT) uzaklığını korumayı başarmıştır. Nitekim, Azerbaycan'ın “Milli Güvenlik Yasası”, Azerbaycan'ın diğer

lkeler tarafından başlatılan askeri ve bölgesel çatışmalara katılımını askeri alanda büyük bir tehdit olarak tanımlamaktadır. Azerbaycan, doğrudan taraf olmadığı devletler arası anlaşmazlıklara karşı stratejik tarafsızlığını korumayı tercih etmektedir. Azerbaycan'ın Türkiye ile stratejik ortaklığı bölgede otuz yılda Rusya, ABD, Fransa gibi ülkelerin çözemediği sorunu çözümü ve bölgenin güvenlikle ilgili durumu değişmiştir. Ülkenin bu bağlamdaki konumu, Rusya ile Türkiye, İsrail ile Türkiye, İsrail ile İnan arasındaki devletler arası anlaşmazlıklar ve Batı bloğu ile Rusya ve İnan arasındaki çatışmalar sırasında çok açık olmuştur. Ancak bu, ülkenin izolasyonist veya eşit uzaklıkta olduğu anlamına gelmemektedir. Azerbaycan uluslararası ilişkilerde aktif bir katılımcıdır ve küresel, bölgesel güçlerle işbirliği yaparak kritik uluslararası konulardaki konumunu ortaya koymaktadır (Huseynov, 2011; 238). 2022 yılında Türkiye-Yunanistan arasındaki gerilimle ilgili Cumhurbaşkanı Aliyev Yunanistan'ın hareketlerini kınamış ve açık Şekilde Türkiye'nin yanında olacağını beyan etmiştir.

Azerbaycan'ın bağlantısızlığının ana ifadesi, askeri ittifaklara ye olmama Şeklinde somutlaşan bir askeri tarafsızlık politikasında görülebilir. Bakü, Şimdiye kadar iki rakip Askeri Blok'a, (Kuzey Atlantik Antlaşması rgt'ne (NATO) veya Kolektif Güvenlik Antlaşması rgt'ne (CSTO)) ye olmaya isteksiz kalmıştır. Azerbaycan'ın "Milli Güvenlik Yasası", Azerbaycan'ın egemenlik haklarını sınırlayabilecek, devletin bağımsızlığını kaybetmesine yol açabilecek veya ulusal güvenliğine zarar verebilecek uluslararası anlaşmaların akdedilmesini hariç tutmaktadır. Ancak Bakü, hem NATO hem de CSTO'nun bireysel ye ülkeleri ile ikili düzeyde karşılıklı yarar sağlayan askeri işbirliğini geliştirirken NATO ortaklık mekanizmalarına ve kapasite geliştirme eğitimlerine katılmaya devam etmektedir. Milli Güvenlik Yasası, Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini sağlamak ve savunma kabiliyetini güçlendirmek için yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla askeri-politik ve askeri teknik konularda kapsamlı işbirliğini gerekli görmektedir (Qurbanov, 2020; 11-12).

Dış politikasında herhangi bir askeri ittifaka katılmamayı tercih eden Azerbaycan Cumhuriyeti, 2011 yılından bu yana Bağlantısızlar Hareketi yesidir. Azerbaycan, herhangi bir askeri bloğa katılmadan, tüm lkelerle işbirliğini geliştirmeye yönelik bir dış politika ve dengeli bir politika izlemektedir. Bu nedenle Azerbaycan 2011 yılında gözlemci statüsündeki Bağlantısızlar Hareketi'ne tam ye olmaya karar vermiştir. O yıl Bali'deki 16. Bakanlar Konferansı'nda harekete katılarak ülkenin toprak bütünlüğü örgüt

bünyesinde üye devletler tarafından kesin olarak kabul edilmiş ve uluslararası ilişkilerde bu tavrı her zaman desteklenmiştir.

Azerbaycan, çeşitli düzeylerde toplantı ve konferanslara katılarak ve üye ülkelerle ikili ilişkileri güçlendirerek Bağlantısızlar Hareketi'nin amaç ve ilkelerine katkıda bulunmaktadır. Harekete üyeliğinin kısa döneminde, uluslararası toplum, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının daha fazla farkına vardı ve örgütün iç prosedürleri ve belgeleri, sürekli olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne bir çözüm bulunmasını desteklemiştir. 5 Nisan 2018'de Bakü'de "Sürdürülebilir Kalkınma için Uluslararası Barış ve Güvenliğin Teşvik Edilmesi" başlıklı Bağlantısızlar Hareketi Bakanlar Konferansı bir diğer görüşmesini düzenlenmekle Azerbaycan'a politik desteğini daha da açık şekilde vermeye başladı.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Bağlantısızlar Hareketi'nin ruhuna ve ilkelerine bağlı dış politika anlayışına uygun davranması ülkenin çıkarları açısından da tam örtüşmektedir. Azerbaycan, herhangi bir Askeri Blok'a katılmadan, tüm ülkelerle işbirliğini geliştirmeye yönelik bir dış politika ve dengeli bir politika izlemektedir. Kısa bir süre üye olmasına rağmen üye devletlerin Azerbaycan'ın bu teşkilattaki başkanlığını oybirliği ile desteklemeleri, Bağlantısızlar Hareketi'nin Azerbaycan'a olan güveninin ve devletin artan prestijinin bir göstergesidir. Nitekim 25 Ekim 2019 tarihinde Bağlantısızlar Hareketi Devlet ve Hükümet Başkanları XVIII. Zirvesi ülkemizde yapılmıştır. XVIII Zirvesi'ne yaklaşık 60 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra uluslararası kuruluşların başkanları olmakla, toplamda zirveye yaklaşık 160 ülke ve uluslararası kuruluş temsilcisi katılmış oldu. Nihayetinde II Karabağ Savaşında Azerbaycan Bağlantısızlar Hareketi üyelerinin desteğini kazanmıştır.

2.6. Azerbaycan-BM ilişkileri

Azerbaycan; Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), NATO'nun Barış için Ortaklık, Avrupa-Atlantik Ortaklığı, GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Avrupa Konseyi, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Karadeniz Ekonomik İşbirliği AKK Antlaşması Örgütü, İslam İşbirliği Teşkilatı, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Bağlantısızlar Hareketi, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi

(TÜRKPA), Uluslararası Göç Örgütü ve Asya Kalkınma Bankası üyesidir (Doing Business Azerbaijan Overview, 2019; 6).

Azerbaycan'ın BM'deki faaliyeti, uluslararası topluma entegrasyonunda önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın BM'ye katılımı, bağımsızlığının ilk günlerinde aşağıdaki nedenlerden dolayı özel bir önem taşımıştır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası topluluğun tam üyesi ve öznesi olarak onaylanması.
- Ülkeminin çeşitli küresel süreçlerde aktif bir katılımcı olma fırsatını kazanması.
- Ermenistan-Azerbaycan ihtilafını çözmek için artan uluslararası çabaların başarıya ulaştırılması.
- Azerbaycan'a uluslararası insani yardım ve diğer yardımların sağlanması.
- Ülkede demokratik süreçlerin yayılmasının teşvik edilmesi vb.

Uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin yoğun bir şekilde geliştirilmesi, hem diğer ülkelerle çok yönlü siyasi, ekonomik, bilimsel, kültürel ve insani işbirliğinin daha etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik fırsatların genişletilmesi açısından hem de sürece ilişkin tarafsız bir uluslararası kamuoyu oluşturmak açısından önemli olmuştur. Böylece uluslararası ve bölgesel kuruluşlarda doğrudan temsil edilerek potansiyellerinin daha yaygın olarak kullanılması mümkün olmuştur.

Dünya topluluğunun tam üyesi olmak ve uluslararası arenada yaşanan süreçlerde aktif rol almak için her devlet, Birleşmiş Milletler'e katılmayı temel görevlerinden biri olarak belirlemiştir. 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan, dünya toplumu ile kapsamlı işbirliği kurmak ve bağımsızlığını güçlendirmek için Birleşmiş Milletler'e katılmak için de gerekli adımları atmaya başlamıştır. 29 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti BM'ye ve dünya toplumuna çağrıda bulunmuştur: "Azerbaycan, devletin bağımsızlığının ilanından sonra demokrasi, özgürlük ve eşitlik yoluna kararlıdır ve uluslararası güvenlik ve işbirliğinin güçlendirilmesine yardımcı olmak için dünya toplumunda değerli bir yer almayı hak etmektedir" (Hasanov, 2005; 171).

Birleşmiş Milletler, üyelerinden Azerbaycan'ı bu etkili ve prestijli uluslararası organizasyona kabul etme niyetini dikkate almalarını istemiştir. 14 Şubat 1992'de, BM

Güvenlik Konseyi Azerbaycan'ın başvurusunu tartışırken, örgüte kabul edilmesini tavsiye etti. Böylece, 2 Mart 1992'de yapılan BM Genel Kurulu'nun 46. oturumunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BM'ye katılmasına ilişkin bir karar kabul edildi (Hasanov, 2005; 171).

BM'ye kabul edilmesi, Azerbaycan ile dünya toplumu arasındaki ilişkilerin kurulmasında önemli bir etkiye sahip oldu ve uluslararası arenadaki konumunun güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. BM gibi prestijli bir uluslararası örgütün kürsüsü, Ermeni saldırganlığı ve ağır bir bilgi ablukası altındaki Azerbaycan'a, ülkede ve bölgede yaşanan süreçler hakkında uluslararası toplumu daha objektif ve tam olarak bilgilendirmek için yeni fırsatlar açtı. Azerbaycan, dış politikasında, dünyada barış ve güvenliğin korunması ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin geliştirilmesi gibi uluslararası ilkelere dayanarak, Birleşmiş Milletler ile kapsamlı bir işbirliğini geliştirmek için tutarlı adımlar atmaktadır. BM ile ilişkilerin gelişiminin dinamizmi, ölçeği ve derinliği açısından iki aşamaya ayrıldığını belirtmek gerekir.

Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler'e üye olduğu Mart 1992'den 1993 yılının ortalarına kadar olan dönemi kapsayan ilk aşamada, ilişkilerin kurulması için ilk adımlar atılmış, New York ve Bakü'de ofisler açılmıştır. Dağlık Karabağ sorunu BM'de tartışılmak üzere gündeme getirildi ve Azerbaycan'da yaşanan olaylar bu prestijli kürsüden yorumlanmıştır. 1993 yılının ortalarından günümüze kadar süren ikinci aşamada, BM ile ilişkiler önceki yıllardan farklı olarak sistemli bir şekilde yürütülmeye başlanmış, aktif ve tutarlı hale gelmiştir. Azerbaycan'da ulusal devlet çıkarlarına dayalı bir dış politika anlayışının geliştirilmesi ve dengeli, çok yönlü bir diplomatik faaliyetin uygulanması, BM ile yeni bir ilişki düzeyine, daha geniş ve daha amaçlı bir tabloya yol açmıştır (Mazziotti ve diğerleri, 2013; 5).

BM ile kapsamlı ilişkiler kuran Azerbaycan, çeşitli işbirliği yöntem ve araçlarını kullanarak, bu örgütle işbirliğinin etkin bir şekilde uygulanması için bir dizi önemli uluslararası anlaşmaya katılmıştır. Bu anlaşmaların kapsamı, Azerbaycan'ın modern sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve diğer alanlarında ortaya çıkan sorunların çözümü için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Azerbaycan, Uluslararası Para Fonu, Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) ve diğer BM kuruluşları ile uzun vadeli ve etkili işbirliği kurmuştur. UNESCO'ya bağlı Azerbaycan Milli Komisyonu, 1994 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın

Kararnamesi ile kurulmuştur. Ekonomik reformların hazırlanması ve uygulanmasında Uluslararası Para Fonu ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Azerbaycan'da faaliyet gösteren geniş BM kuruluşları ağı, ilişkilerin gelişmişlik düzeyini açıkça göstermektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, Nüfus Fonu, Halkı Bilgilendirme Dairesi, Çocuk Fonu (UNICEF), Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Gıda Programı Azerbaycan'da faaliyet göstermektedir.

Ermeni teröristlerin işlediği 32 terör eylemi sonucunda 2 binden fazla kişinin hayatını kaybettiği ve yaralandığı Azerbaycan, terörle mücadelede kararlı ve tutarlı adımları da dış politikanın farklı dönemlerinde atmıştır. 4 Ekim 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Terörizmin Finansmanının Önlenmesine dair BM Sözleşmesine Katılımına dair Kanun kabul edildi ve ardından 11 Mayıs 2002'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Terörizmin Finansmanının Önlenmesine dair 1368, 1373 ve 1377 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yi imzalamış oldu.

Aynı zamanda, 24 Ekim 2011'de Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'nde 2012-2013 döneminde daimî olmayan üyelik seçimlerini 193 BM üye devletinden 155'inin desteğiyle kazandı. BM Güvenlik Konseyi'ne daimî olmayan üye olarak kabul edilmek, Azerbaycan diplomasi tarihindeki en büyük başarılarından biri olmuştur. (Əhmədov, 2017; 189) Ülkede çok taraflı sorunların da çözüme kavuşmasında önemli diplomatik bir kürsü olarak diyalog sürecine katkı sağlayacağı düşüncesi daha da kuvvetli bir biçimde kendisini göstermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti de Eylül 2000'de BM tarafından açıklanan “Bin yıl Kalkınma Hedeflerinin (BKH)” aktif bir katılımcısıdır. Böylece, 2000'li yılların başında Azerbaycan, BM'nin yeni bir aşamasına giren bir ülke için, bir kalkınma planı olarak kabul edilen ve en çok ülkenin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlayan 2003-2005 yılları için ilk ulusal yoksulluğu azaltma stratejisini geliştirdi ve uyguladı. Hükümet, Bin yıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşma çabalarını desteklemek için uluslararası toplumla ortaklık kurdu ve uluslararası deneyimin ülkeye yapacağı faydalardan yararlanmaya çalışmıştır.

3 Aralık 2020'de New York'ta koronavirüs hastalığı COVID-19 ile mücadele konusunda BM Genel Kurulu'nun özel bir oturumu yapıldı. BM Genel Kurulu'nun COVID-19

salgınına karşı özel oturumu, Bağlantısızlar Hareketi adına Azerbaycan tarafından önerildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Bağlantısızlar Hareketi Başkanı İlham Aliyev oturumda video formatında bir konuşma yaptı.

BM Genel Kurulu'nun 24 Eylül 2021'deki 76. oturumunda konuşan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, aşı milliyetçiliğini, zengin ve fakir ülkeler arasındaki aşılara erişimdeki eşitsizliği bir kez daha eleştirdi ve tüm ülkelere aşı kullanma konusunda eşit fırsatlar çağrısında bulundu. Azerbaycan, Bağlantısızlar Hareketi adına BM Genel Kurulu'na bir karar sunacağını duyurdu.

Cumhurbaşkanı konuşmasında, Azerbaycan'ın BM Şartı'nın 51. maddesinde yer alan meşru müdafaa hakkını kullanarak 27 Eylül 2020'de Ermenistan'a karşı bir karşı saldırı başlattığını vurguladı. 44 gün süren savaş sırasında Azerbaycan işgal altındaki toprakları kurtardı. Böylece Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasını sağlamıştır.

16 Aralık 2021'de BM Genel Kurulu, 179 ülkenin desteğiyle Bağlantısızlar Hareketi adına COVID-19 aşılarna eşit, yeterli, zamanında ve evrensel erişimin sağlanmasına ilişkin bir kararı kabul etti. Bu kararın kabul edilmesiyle birlikte uluslararası toplum, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in COVID-19 salgınına karşı "aşılınmış milliyetçilik" girişimlerine desteğini bir kez daha göstermiş oldu.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin uygulanması Azerbaycan için ayrı bir önem taşımaktadır. 2021 Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'nda Azerbaycan, bölgedeki en iyi sonuçları alan 165 ülke arasında 55. sırada yer aldı. Rapor, Azerbaycan'ın yoksulluğun azaltılması, sağlık, beslenme, kadınların iş gücü piyasasına katılımı, temiz su ve sanitasyon, enerjiye erişim, internet erişimi, nesli tükenmekte olan türlerin korunması, nüfusun refahının iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kentsel ve kentsel alanlarda kaydettiği ilerlemeyi vurgulamaktadır (<https://azerbaijan.az/related-information/1910> Erişim tarihi 12/10/2022).

Uluslararası ilişkilerin pratik süreci ile beraber uluslararası siyaset ile ilgili teorik çalışmalarda uluslararası örgütlerin işlevselliği üzerinde birçok akademik çalışmalar yapılmıştır. Akademik çalışmalar uluslararası örgütlerin toprak bütünlüğü sorununu çözmede yetersiz olmasından dolayı eleştirel yaklaşımlar ön planda tutulmuş fakat sosyal hayatın bazı alanlarında devletlerin sorununu çözmede bazı işlevselliği ön plana

çekilmiştir. Bu anlamda BM Azerbaycan ilişkilerinde Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili politik kararlarda yetersizlik olmuş fakat bazı alanlarda özellikle sosyo-ekonomik süreçle ilgili birtakım ilişkiler sürdürülmüştür. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma İşbirliği Çerçevesinde mevcut olan ilişkiler bu anlamda ifade edilecek örnek durumu oluşturmaktadır.

2.6.1. Kalkınma için Ulusal Öncelikler Azerbaycan-BM İlişkileri 2030

Kurtarılan bölgelerin ülkenin genel ekonomisine yeniden entegrasyonu, yeni uluslararası ve bölgesel ulaşım ve lojistik koridorlarının kullanılması Azerbaycan'ın kalkınmasına büyük bir ivme kazandıracaktır. Bu bağlamda, bölgede güvenlik, istikrar, refah ve karşılıklı yarara dayalı işbirliğinin oluşturulması, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi, Güney Kafkasya'nın önde gelen devletlerinden Azerbaycan'ın genel kalkınmasının belirlenmesindeki rolünü daha da güçlendirecektir.

Başarılı sosyo-ekonomik ve siyasi başarılar, ulusal ve çok kültürlü değerler, önümüzdeki yıllarda Doğu ile Batı'nın kavşak noktası olan Azerbaycan'ın gücünün artacağına dair güven vermektedir. Bu fırsatlar, Azerbaycan'ın ekonomik egemenliğinin güçlendirilmesini ve Azerbaycan'ın 2030 yılına kadar modern yaşam standartlarına dayalı yüksek sosyal refah toplumuna sahip güçlü bir devlete dönüşmesini garanti etmektedir. Azerbaycan devleti, ülkedeki nüfusun refahını daha da artırmak için sosyal odaklı bir piyasa ekonomisi geliştirmeyi seçmiştir.

Ulusal sosyal refahın istikrarlı bir şekilde artmasını sağlamak için yüksek, sürdürülebilir, kapsayıcı ve ağırlıklı olarak özel girişimlere dayalı ekonomik büyümenin hızlandırılması, nüfusun kurtarılmış topraklara geri dönüşünün sağlanması, Azerbaycan'ın yeni kalkınma için ideolojik temeli oluşturmaktadır. Ülkemizin uzun vadeli sürdürülebilir ve hızlı kalkınması için toplum, iş dünyası ve devlet üçlüsünün başarılı bağlantısı güçlendirilecektir. Devletin ekonomideki rolünün piyasa reformları, özel mülkiyet kurumlarının güçlendirilmesi, iş dostu yönetim ve yerel pazarlara erişimi artırmak için ticaret rejimlerinin daha fazla serbestleştirilmesi yoluyla etkin ve verimli yönetimi ekonomik büyümede kilit faktörler olacaktır. Ülkede özel girişimlerin yaratıcı ve yenilikçi bir temelde geliştirilmesi, ekonomik kaynakların daha yüksek katma değer yaratan alanlara yönlendirilmesini sağlayacaktır.

Bu hedeflere ulaşmak, sürdürülebilir makroekonomik istikrara hizmet eden, ekonomik kalkınmanın orta ve uzun vadeli "itici güçlerini" güçlendiren, beşerî sermayenin modernizasyonu, dijital ekonominin genişletilmesi ve tam ekonomik egemenliğin güçlendirilmesine hizmet eden etkili bir makroekonomik politika çerçevesinin oluşturulmasını gerektirir.

Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması için aşağıdaki beş ulusal öncelik önümüzdeki on yılda uygulanmalıdır:

1. İstikrarlı bir şekilde büyüyen rekabetçi bir ekonomi
2. Dinamik, kapsayıcı ve sosyal olarak adil bir toplum
3. Rekabetçi insan sermayesi ve modern yenilikler için bir alan
4. Kurtarılmış topraklara büyük dönüş
5. Temiz çevre ve yeşil büyüme ülkesi.

Söz konusu ulusal öncelikler, Birleşmiş Milletler'in Dünyamızın Dönüşümü: 2030'a kadar Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nden doğan yükümlülüklerin uygulanmasında da özel bir öneme sahiptir.

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması asırlık tarihinde büyük bir yere sahiptir. Azerbaycan halkı, devlet sınırlarını yeniden kurarak son yüzyılın en büyük askeri ve diplomatik zaferini elde etti. Zaferin kalıcı olması için yerlerinden edilenlerin anavatanlarına geri dönüşleri sağlanmalıdır. Bu büyük dönüş, Azerbaycan vatandaşlarının kurtarılmış topraklarda sürdürülebilir yerleşimi ve bu toprakların ülkenin ekonomik faaliyetine entegrasyonu için bir köprü olacaktır.

Bölgede yeni bir uluslararası ve bölgesel ulaşım ve lojistik koridorunun restorasyonu, ülkenin küresel pazarlara erişimini artıracak ve aynı zamanda kurtarılmış bölgelerin gelişimine önemli bir ivme kazandıracaktır. Kara ve demiryolu ulaşımıyla Azerbaycan'ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne birleştiren Zengezur koridoru sadece Türkiye ve Azerbaycan için değil tüm bölge ülkeleri için ekonomik ve ticari fırsatlar doğuracaktır.

Geçmişte olduğu gibi, kurtarılan topraklara dönen insanların güvenli dönüşü sağlanmalı ve bölge, ülkenin en müreffeh bölgelerinden biri haline gelmelidir. Modern yaşamın temeli olan insana yakışır bir yaşamın yeniden tesis edilmesi için her alanda yapılaşmanın

sağlanması gerekmektedir. Bu, teşvikler ve kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi temelinde yapılmalıdır. Kurtarılmış toprakların Azerbaycan'ın büyük geleceğine tam entegrasyonunu sağlamak ancak bu şekilde mümkündür.

Bu önceliğin başarılı bir şekilde uygulanması için aşağıdaki iki hedefe ulaşılmalıdır:

- Sürdürülebilir yerleşim.
- Ekonomik faaliyete yeniden entegrasyon.

Azerbaycan'ın tarihi toprak egemenliğinin restorasyonu, nüfusun ana topraklarına dönmesi ve yaşaması için yeni bir aşama yarattı. Kurtarılan alanlarda sürdürülebilir yerleşim sağlanmalıdır. Bu amaçla, sürdürülebilir yerleşim için modern ilkelere dayalı rahat bir yaşam ortamı yaratarak, bu alanların toplumda en sağlıklı, en modern ve müreffeh yaşam ortamı haline getirilmesi gerekmektedir.

Kapsamlı, güvenli ve olumlu yaşam koşullarının oluşturulması, vatandaşların kalıcı yerleşimi için büyük önem taşıyacaktır. Bunun için yeni alanlarda nezih konutlar sağlanmalı, modern altyapı yapılmalı, konforlu bir yaşam tarzı ve modern hizmetlere erişim sağlanmalıdır. Bölgenin ekonomik potansiyelinin verimli kullanılması, nüfusun işgal öncesi yerleşme düzeyini sağlamalıdır.

Kurtarılan bölgelerin ülkenin ekonomik ve sosyal imajındaki tarihsel konumu restore edilmelidir. Yeni bölge, ekonomik faaliyetin önde gelen halkalarından biri haline gelmeli ve ülkenin diğer bölgeleriyle aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmalıdır. Bölgenin sürdürülebilir kalkınması, ekonominin ihtiyaçlarının doğru kaynaklarla karşılanmasına bağlı olacak, doğal kaynakların bolluğu ve kazanılan tarihi imaj bu alanlara yatırım yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Yaşam için sağlam bir temel sağlayarak, bölgenin, ülke ekonomik faaliyetinden aldığı payı ön-işgal seviyelerine getirebilir ve sürdürülebilir şekilde artırılabilir. Bu süreçte, kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesinin yanı sıra gerekli teşviklere dayalı özel girişimlerin kapsamlı bir şekilde teşvik edilmesi önemlidir (Cumhurbaşkanı Kararnamesi, 2021; 2 Şubat).

2.7. AB-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığının yeniden tesis edilmesinden sonra dış politikasının önemli yönlerinden biri, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin kurulması ve

geliştirilmesiydi. Azerbaycan'ın Avrupa kıtası ülkeleriyle zengin ve eski ilişkiler geçmişine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Avrupa ülkelerinin başkenti Azerbaycan'a başta petrol endüstrisi olmak üzere çeşitli alanlarda yatırımlar yapmakla, ilişkilerin ekonomik ağırlıklı kurulmasında kayda değer ilerlemelerin olduğunu ifade etmek mümkündür.

1918-1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve 1920-1922'de Azerbaycan'ın SSCB'nin Avrupa ülkeleriyle ilişkileri mevcut olmuştur. Bakü'de bazı Avrupa ülkelerinin temsilcilikleri faaliyet göstermekteydi. Daha sonraki yıllarda, dış politika faaliyetlerinin Moskova'nın elinde yoğunlaşması nedeniyle Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleriyle doğrudan ilişkileri kesilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan yeni koşullarda, Moskova, Azerbaycan da dahil olmak üzere müttefik cumhuriyetlerin yabancı ülkelerle sınırlı kültürel ilişkilerine izin vermiştir. Ancak bu temaslar doğrudan merkezin yönlendirmesi ve kontrolü altında gerçekleştirilmiştir (Qasımlı, 2005; 9).

Azerbaycan'ın Batı Avrupa ülkeleriyle karşılıklı yarar sağlayan işbirliği temelde ekonomik faktörlere bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, her şeyden önce Batı Avrupa ülkeleri, Azerbaycan'ın doğal ve coğrafi kaynaklarının geliştirilmesinde ve dolayısıyla ülkenin ekonomisinin hızlı büyümesinde büyük bir potansiyele sahiptir. Büyük finansal fırsatlara, ileri teknolojiye ve dünya çapında önemli ekonomik fırsatlara sahip olunması ilişkilerin farklı yönlerde gelişmesine neden olmuştur. Bu ülkeler sadece Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve dünya pazarına ihracatı ile değil, aynı zamanda petrokimya, petrol mühendisliği, metalurji, işleme endüstrisi ve diğer alanlarda da yer almaktadır. Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonunu hızlandırarak, Azerbaycan gibi önemli bölgelerin yeniden inşası alanında ülkemizle etkin bir şekilde işbirliği yapma fırsatına sahipler. Bütün bu siyasi ve ekonomik faktörler sistemi, bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan devleti ile Batı Avrupa ülkeleri arasında aktif ve etkin ilişkilerin kurulmasını zorunlu kılmıştır (Hasanov, 2005; 275).

Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın en önemli dış politika önceliklerinden biri, Avrupa Birliği de dahil olmak üzere batılı aktörlerle ilişkilerini geliştirmek olmuştur. 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, siyasi diyalog, ticaret, yatırımlar, ekonomik ve kültürel işbirliği gibi çeşitli alanlarda AB Azerbaycan ilişkilerinin yasal çerçevesinin temelini

oluşturmuştur. Daha sonra ilişkileri Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) çerçevesinde ilerlemiştir. Bu bağlamda AB, demokratikleşme, insan hakları, sosyal ve ekonomik reform, çatışmalar ve enerji konularına odaklanan, ülkenin özgünlüğüne uyarlanmış bir eylem planı geliştirmiştir. Ayrıca, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında, AB ve Azerbaycan arasında enerji alanında bir ortaklık kurulmasını amaçlayan bir Mutabakat Zaptı (2006) imzalanmıştır. Bu belge, AB'nin Bakü ile enerji ilişkilerinin güçlendirilmesine katkıda bulunan ilk önemli adımı temsil etmektedir (Strimbovschi, 2015; 123).

Azerbaycan, Avrasya kıtasının en önemli ülkelerinden biridir. Azerbaycanlı yetkililer bu durumu dengeli bir dış politika ve Azerbaycan egemenliğinin bir göstergesi olarak çerçevesiyor. Avrupa Birliği ile işbirliği Azerbaycan'ın dış politika önceliklerinden biridir (Valiyev, 2016; 136).

2000 yılında, yıllar süren müzakerelerin ardından Azerbaycan, Avrupa Konseyi'nin tam üyesi oldu. Bu, bağımsızlık sonrası Azerbaycan tarihinin en büyük başarılarından biridir ve ülkenin Avrupa kurumlarına entegrasyonu için birçok fırsat sunmaktadır (İsmailzade, 2004; 4-5).

Azerbaycan, AB'yi kaynakları için bir pazar olarak görüyor ve AB'nin Karabağ sorununun çözümünde Rusya'yı dengelemek için bir güç olabileceği düşüncesi ile hareket etmiştir. Bağımsızlıktan sonra AB, yaklaşık 333 milyon € teknik, insani, acil durum ve gıda yardımı sağlayarak Azerbaycan için önemli bir ortak olmuştur. 35 milyar Euro'luk AB yatırımları onu Azerbaycan'ın en büyük yatırımcısı yapmaktadır (Valiyev, 2016; 136).

2.8. Azerbaycan – AGİT İlişkileri

AGİT, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Rusya'nın diğer tüm Avrupa devletleriyle ortak bir örgütü olarak, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik yaşamında sivil bir arada yaşama kurallarını tanımlamakla beraber, Avrupa güvenlik mekanizmaları oluşturur ve bunları küresel güvenlikle ilişkilendiren bir organizasyonun işlevine sahiptir. Giderek devletlerin en etkili ve temsili forumu haline gelen bu uluslararası örgüt, yeni Avrupa'da demokrasi ve insan hakları, bölgesel güvenlik ve karşılıklı işbirliğinin önemli bir savunucusu ve kurucusu haline gelmektedir.

Azerbaycan 20 Ocak 1992 tarihinde bu teşkilata üye olmuş ve aynı yılın 10 Temmuz tarihinde belgelerini imzalamıştır. AGİT'in Azerbaycan için en önemli yapısı Mart 1992'de kurulan Minsk Grubu'dur. Minsk Grubu'nun temel görevi, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafını çözmek ve Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümü için bir belge hazırlamak ve özel bir Minsk Konferansı toplayarak bu anlaşmazlığı kesin olarak çözmek olmuştur. Minsk Grubu; Almanya, ABD, Fransa, İtalya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Türkiye, Beyaz Rusya, Rusya dahil olmakla toplamda 11 ülkeyi içermiştir (Hasanov, 2005; 373-374).

Minsk Grubu'nun kuruluşundan bu yana çatışmayı çözmeye yönelik ilk çabaları beklenen sonuçları vermemekle diplomatik ilişkilerin uzun süre krizle yürütülmesine neden olmuştur. Uluslararası toplumun saldırganla karşı etkili önlemler almaması, Ermenistan'ın saldırganlık politikasının daha da genişlemesine yol açmış ve dünyanın politik desteğini de her zaman yanında hissetmiştir. Bunun devamı gibi, 1993 sonbaharına kadar Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi bölge Ermenistan tarafından işgal edildi. Kasım 1993'te AGİT Minsk Grubu üyeleri, Dağlık Karabağ'ın yerleşimi de dahil olmak üzere Almanya, ABD, Beyaz Rusya, Fransa, İtalya, Rusya, İsveç, Çek Cumhuriyeti ve Türkiye'nin işgalinin genişletilmesine ilişkin bir bildiri yayınladılar. Bu açıklamada, AGİT ilkelerinin ihlali olarak yeni toprakların ele geçirilmesini kınamakla yeterli kalındı. 1994 yılında özellikle Mayıs ayında ateşkesin sağlanmasının ardından AGİT Budapeşte Zirvesi'nin yaklaşmasıyla Azerbaycan diplomasisi faaliyetlerini hızlandırdı. Temmuz 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları Moskova'da bir araya geldi ve ateşkesin sürdürülmesi konusunda genel bir anlaşmaya vardı.

Budapeşte zirvesinde ilk kez Dağlık Karabağ sorunu gündeme alınarak özel bir konu olarak tartışıldı. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tartışmalarda dünyanın önde gelen devlet başkanları B. Clinton, B. Boutros-Ghali, T. Çiller ve diğerleri AGİT'in ihtilafın çözümündeki önemli rolünü vurguladılar ve çabaları artırma gereğini vurguladılar. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 6 Aralık'ta Budapeşte zirvesinde yaptığı konuşmasında AGİT'in Avrupa'da oynadığı role ve bunu geliştirme ihtiyacına büyük önem verdiğini belirtti (Hasanov, 2005; 373-375).

Kurulduğu andan itibaren Azerbaycan bu kurumla ilişkilerini geliştirerek, dış politikanın yönetsel olarak da çeşitlendirmesini hedeflemiştir. Devletler ile kurulan ilişkilerin yanı

sıra uluslararası örgütlerle kurulan bu ilişkilerin ana teması Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sorunun çözüme kavuşturulması ve egemenliğinin sağlanması olmuştur. Nitekim, bu süreç Minsk Grubuna havale edilmiştir. Ermenistan ile kurulan diyalog sürecinin aktif şekilde diplomatik ilişkiler kurumlar vasıtasıyla devam ettirilmiştir. Fakat, genel olarak uluslararası politikada uluslararası örgütlerin, devletlerin toprak bütünlüğü konusunda yetersizliği, bölgede egemen olan aktörlerin niyet belirsizliği gibi diğer nedenlerden dolayı Azerbaycan'ın dış politikadaki beklentileri karşılığını bulmamıştır. Bu nedenlerden dolayı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 5. bölümde de ifade edilebileceği gibi, Minsk Grubunun faaliyeti değil genel olarak tepkisizliğine değinmiş, sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmemesini ve subjektif yaklaşımları eleştirmiştir.

Azerbaycan neden AGİT-in misyonuna karşıdır? 44 günlük savaştan sonra Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme politikası, uluslararası katılımcı sayısını en aza indirmeye dayanıyordu. İşbirliği ve barış, tarafların ortak çıkarlara sahip olmasını gerektirir. Arabulucu sayısındaki artış, çatışan çıkarların sayısını artırmakta, barışın sağlanmasını engellemekte ve bilgi akışlarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Savaşın sonuçlarına göre, Rusya ve Türkiye çözüm sürecinin ana katılımcılarıyla. Rusya'nın arabuluculuğu, üçlü anlaşmanın 3. ve 4. paragraflarına ve Türkiye'nin 11 Kasım tarihli "Ortak Ateşkes İzleme Merkezi'nin kurulmasına ilişkin Muhtıra"ya dayanıyordu. Üçlü anlaşmanın 4. maddesi Ermeni silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesini, 9. maddesi ise Zengezur Koridoru'nun açılmasını öngörmesine rağmen, Ermenistan'daki siyasi istikrarsızlık ve Rusya'nın yükümlülüklerini zamanında yerine getirme konusundaki isteksizliği bu maddelerin 2021 yılında gerçekleşmesine izin vermedi.

Ermeni liderliği, üstlendiği yükümlülüklerin yerine getirilmesini yavaşlatmak, zor kararlar alma süresini uzatmak ve müzakerelerdeki konumunu güçlendirmek için yeni arabulucuları sürece çekmeye çalıştı. Bakü, Rusya'yı daha sorumlu olmaya kışkırtmak için Amerika Birleşik Devletleri ve Gürcistan'ın bir defalık arabuluculuğuna izin verdi.

2021'de Ermenistan'da yapılan olağanüstü parlamento seçimlerinden sonra bile Moskova'nın arabuluculuğunda olumlu bir gelişme olmadı. Bu, Brüksel'in arabuluculuğunu önemli hale getirdi. Ermenistan, Avrupa Birliği'ni çözüm sürecine davet etti. İlk dönemde Azerbaycan, AB'nin arabuluculuğuna karşı olumsuz bir tavır

sergilemiştir. Böylece AB, haksız bir yaklaşım sergileyerek, saldırgan Ermenistan'a 2,6 milyar avro, işgalin kurbanı Azerbaycan'a ise 150 milyon avro maddi yardımda bulunmuştur. Ancak yardım paketinin 2 milyara çıkarılmasının ardından Bakü, Brüksel'i "dürüst bir arabulucu" olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle, Moskova ve Brüksel formatları, Bakü'nün katılabileceği maksimum resmi arabuluculuktur. Washington'un diplomatik çabalarını Brüksel formatı bağlamında kabul etmek mümkündür.

Ancak AGİT başta olmak üzere uluslararası örgütlerin ortaya çıkması Azerbaycan tarafından hiçbir şekilde kabul edilemez. AGİT İç Tüzüğü'nün ikinci maddesine göre, örgütün yönerge organlarının kararları oy birliği temelinde alınır. Belgeye göre, "görüş birliği, katılan devlet tarafından ele alınan konu hakkında alınan karara herhangi bir itirazda bulunulmaması" olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasına göre, misyon konusu AGİT'in herhangi bir toplu karar organı tarafından asla tartışılmadığı ve bu konuda bir karar alınmadığı için AGİT herhangi bir şekilde yetkiye sahip olamaz. AGİT İç Tüzüğü belgesine göre, sadece fikir birliği temelinde kabul edilen kararlar, açıklamalar, raporlar, mektuplar ve diğer belgelerin AGİT belgeleri olarak adlandırıldığını ve katılımcı devletler için siyasi bağlayıcılığı olduğunu vurgulanmıştır.

Brüksel'in Ermenistan'daki misyonu Bakü için cesaret verici olmasa da, 2022 yılının Ekim ayında yapılan Prag toplantısı çerçevesinde bu misyon üzerinde anlaşmaya varıldı. Azerbaycan iki aylığına misyonla işbirliği yapmayı kabul etti. Görüşmeden kısa bir süre sonra AB, S. Michel'in açıklamasının aksine Ermenistan'a gönderilen misyonun yetkilerini tek taraflı olarak artırdı ve misyonun 2 aydan fazla görev yapabileceğini belirtti. Bu nedenle Azerbaycan'ın AB misyonu ile 2 aydan fazla işbirliği yapması uygun değildir.

Böylece Bakü tarafından diplomatik platformların sayısı artırılmayacak. Barış anlaşmasına dayalı siyasi gündemin ve Ermenistan'ın taahhütlerinin değişmemesi nedeniyle, kısa süre içerisinde müzakereler kesilebilir.

2.9. Azerbaycan-NATO İlişkileri

1990'ların başlarından itibaren, NATO yapılarında siyasi ve askeri bir değişim süreci başlamıştır. Yeni güvenlik ortamına uyum sağlamak için, Müttefik Kuzey Atlantik İttifakı'nın Londra Deklarasyonu Temmuz 1990'da kabul edildi ve bir yıl sonra Roma Zirvesi'nde yeni bir Stratejik Konsept ve Barış ve İşbirliği Deklarasyonu kabul edildi.

Planlanan işbirliğinin daha da gelişmesini amaçlayan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kuruldu. KAIK'nin ilk açılış toplantısı 20 Aralık 1991'de yapıldı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Mart 1992'de işbirliği ve istişareler için bir forum işlevi görerek KAIK'e katılmış oldu (Hacıyeva, 2004; 26).

NATO'nun Güney Kafkasya'daki durumla ilgili endişesi, Ocak 1994'te Kuzey Atlantik Konseyi tarafından kabul edilen bir bildirgeye yansımış oldu. Bildirge, toprakları ele geçirmek için güç kullanımını kınamakta ve bölgede barış, istikrar ve işbirliğinin tesis edilmesinde önemli bir unsur olarak Güney Kafkasya devletlerinin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygı göstermekte olduğunu bildiriyordu.

Barış için Ortaklık (BİO) programı, 10-11 Ocak 1994 tarihlerinde Brüksel'deki NATO Konseyi'nde onaylandı. Barış İçin Ortaklık programına davet, AGİT üye ülkeleri de dahil olmak üzere Barış İçin Ortaklık programına katılan tüm ortak ülkelere gönderildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 3-4 Mayıs 1994 tarihlerinde Belçika'ya yaptığı resmi ziyarette Brüksel'deki NATO Karargâhı'nda NATO Barış İçin Ortaklık Programı Çerçeve Belgesini imzaladı. Böylece Azerbaycan, NATO ile geniş çaplı işbirliğini sağlayan BİO programını imzalayan 15. ülke oldu (Roger, 2006; 11-12). 1994 yılında Azerbaycan dış politikasında Rusya'nın baskılarını ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Nitekim, Rusya Azerbaycan'daki casus şebekesini harekete geçirmiş, askeri alanda ajanı albay Suret Hüseyinov aracılığıyla darbe yapmaya kalkınmıştı. Böyle bir dönemde Azerbaycan NATO ile ilişkilerini ön planda tutmaya çalışmıştır.

Azerbaycan, 1995 yılından bu yana NATO Barış ve Güvenlik için Bilim (SPS) Programı çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Önde gelen pratik işbirliği alanları arasında siber savunma ve terörle mücadele yer almaktadır. Örneğin Azerbaycanlı memurlar ileri düzey siber savunma eğitimlerinden yararlanmışlardır. Ayrıca Azerbaycan, patlayıcıların tespiti için taşınabilir sensörler geliştiren bir araştırma projesine katılmaktadır. Bir diğer önemli işbirliği alanı da bilgiye erişimin iyileştirilmesi ve kamuoyunun NATO ve NATO-Azerbaycan işbirliğinin faydaları hakkında farkındalığının artırılmasıdır. Azerbaycan Ulusal Mayın Eylem Ajansı, patlamamış mühimmatın silahsızlandırılmasına yardımcı olan bir dizi NATO Güven Fonu projesinde Müttefiklerle ortaklık kurulmuş oldu. Böyle bir proje, eski bir Sovyet mühimmat tesisinde meydana gelen patlamanın ardından 5.68

milyon m2'lik bir alandan 640.000 adet patlamamış mühimmatın güvenli bir şekilde imha edilmesiyle sonuçlanmıştır (Korkut ve Preljevic, 2017: 170).

1995-1996 yıllarında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, baskılardan kurtulma çabalarını devam ettirmiş, 22 Nisan 1996 tarihinde Brüksel'deki NATO Karargâhı'na bir sonraki ziyareti sırasında, Genel Sekreter Javier Solana ile bir araya gelerek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO ile işbirliğine yönelik ihtiyaçlarını ve potansiyelini tanımlayan Azerbaycan Cumhuriyeti Tanıtım Belgesini, sözleşmeye uygun olarak sunmuştur. 13 Şubat 1997'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in daveti üzerine NATO Genel Sekreteri Javier Solana iki günlük ilk resmi ziyaretini Azerbaycan'a yaptı. Ziyareti sırasında Genel Sekreter, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Dışişleri ve Savunma Bakanları ile bir araya geldi. Bununla birlikte, parlamenterlere NATO-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimi konusunda hitap etti.

30 Mayıs 1997'de Sintra'daki bakanlar toplantısında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (EAC) ile değiştirilmesine karar verildi. 4-6 Kasım 1997 tarihlerinde Bakü'de "Kooperativ Demand" adı altında ekip merkezi eğitimleri için hazırlık semineri düzenlendi. Bu, Azerbaycan'daki NATO/Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında yapılmış olan ilk etkinlik olarak tarihe geçmiştir. Bunun ardından, 14 Kasım 1997'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO ile işbirliğini daha da güçlendirmeye yönelik tedbirler hakkında bir kararname imzalandı.

30 Eylül - 1 Ekim 1998 NATO Genel Sekreteri H. Solana Bakü'ye ikinci bir çalışma ziyaretinde bulundu. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı H. Aliyev, Milli Meclis Başkanı, Başbakan ile yapılan görüşmelerde taraflar, Avrupa-Atlantik ve bölgesel güvenlik, Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde NATO-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimini ele alan toplantı düzenlenmiş oldu. 27-28 Mayıs 1999'da Bakü'de, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi bünyesindeki Atlantik Politikası Danışma Grubu'nun bir oturumu yapıldı. Toplantı sırasında, NATO Siyasi İşlerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Büyükelçi KR Kleiber liderliğindeki üst düzey bir NATO uzman grubu Azerbaycan'ı ziyaret ederek iki taraflı ilişkilerin daha da genişlenmesi konusunda müzakereler yapmış oldu.

Eylül 1999'dan beri Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi bünyesinde (Ad Hoc Group on South Caucasus) faaliyet göstermektedir. 1999'dan bu yana Azerbaycan Cumhuriyeti, barış gücü müfrezesi Türk taburu bünyesinde Kosova'daki barışı koruma harekâtına

katılmıştır. Nisan 2000'de Gürcistan'daki bir kursun devamı olarak Bakü'de askeri-sivil işbirliği konusunda bölgesel bir kurs düzenlendi. 20-21 Temmuz 2000 tarihlerinde Bakü'de NATO/Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi çerçevesinde "Kafkasya'da Enerji Güvenliği" başlıklı bir konferans düzenlendi. Bölgede enerji güvenliği konusunun yanı sıra çevre sorunları da ele alındı (Azer, 2001; 3-5).

12-13 Haziran 2001 tarihlerinde NATO/ Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi bünyesindeki ortak ve NATO üye devletlerinin temsilcilerinin katılımıyla "Doğal ve insan kaynaklı afetlerde kurtarma ekiplerinin konuşlandırılması" konulu bir seminer başarıyla gerçekleştirildi. 5-17 Kasım 2001 tarihlerinde Bakü'de "Cooperative Determination" Komutanlığı Kurmay Eğitimi ve bunun ardından, NATO/ Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi çerçevesinde 16-17 Kasım 2001 tarihlerinde Bakü'de "Balkanlarda Bölgesel İşbirliğinden Çıkarılan Dersler" başlıklı bir seminer düzenlendi.

7 Şubat 2002'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 14 Kasım 1997 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO ile işbirliğini daha da güçlendirmeye yönelik tedbirler hakkında" kararını değiştiren bir kararname imzaladı. 17-18 Ocak 2002'de NATO Parlamenterler Meclisi Başkanı Rafael Estrada Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı H. Aliyev, Milli Meclis Başkanı M. Alasgarov, Dışişleri Bakanı V. Guliyev ile görüşmeler yapmıştır.

7-8 Mayıs 2002 tarihlerinde Bakü'de NATO/Modern Toplumlar Komitesi (CPC) çerçevesinde "Hazar Denizi'nin Çevre Sorunları" başlıklı bir seminer düzenlendi. Seminer sırasında NATO Bilim ve Çevreden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Jean Furne Azerbaycan'ı ziyaret etti. Jean Furne ziyareti sırasında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakan Yardımcısı Y. Eyyubov, Dışişleri Bakanı V. Guliyev, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanı H. Bagirov, Ulusal Bilimler Akademisi Başkanı M. Kerimov, Bakan ile bir araya geldi. Çalıştay sonucunda Hazar Denizi ile ilgili kısa süreli özel bir proje sunuldu. NATO/ Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi çerçevesinde 27-28 Haziran 2002 tarihlerinde Bakü'de "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliğine Yönelik Tehditler" başlıklı bir seminer düzenlendi. NATO Zirvesi 21-22 Kasım 2002 tarihlerinde Prag'da yapıldı. Toplantıya Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev başkanlığındaki Azerbaycan Cumhuriyeti heyeti katıldı (Əliyeva, 2012; 279).

NATO Sivil Haberleşme Planlama Komitesi temsilcilerinin (farklı ülkelerden uzmanlar) 25-26 Kasım 2002 tarihlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne resmi ziyarette bulundu. 15-16 Mayıs 2003 tarihlerinde NATO Genel Sekreteri J. Robertson Baküyü ziyaret etmiş ve ziyareti sırasında NATO ile İşbirliği Komisyonu'nun bir toplantısına katılmıştır. Görüşmede, Komisyon Başkanı, Başbakan Birinci Yardımcısı Y. Eyyubov, Robertson'a Azerbaycan'ın NATO Bireysel Ortaklık Eylem Planı'na katılma arzusunu yansıtan bir mektup sundu. Böylece Azerbaycan, Bireysel Ortaklık Eylem Planına katılma arzusunu ifade eden ilk ortak ülkelerden biri olmuştur. Ayrıca, 2005 yılından bu yana Azerbaycan, Bireysel Ortaklık Eylem Planı (IPAP- Individual Partnership Action Plan) aracılığıyla NATO ile aktif olarak işbirliği yapmaktadır. 2003 yılında İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçildikten sonra kararlılık göstermekle NATO ile işbirliğine devam etmiştir.

12-14 Ocak 2004'te Bakü'de, NATO "Cooperative Best Effort" tatbikatı için bir ön planlama konferansı düzenlendi. Konferansa yaklaşık 30 NATO/Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ülkesinden temsilciler katıldı. 27 Ocak 2004 tarihinde, sivil toplum örgütü olarak Azerbaycan Gençliği Avrupa-Atlantik Teşkilatı'nın kuruluş toplantısı yapıldı. NATO yaz okulu mezunları tarafından kurulan örgütün kuruluş toplantısına hükümet yetkilileri, NATO ülkelerinin ülkemizde akredite olan büyükelçileri (büyükelçilik temsilcileri de dahil) ve medya temsilcileri katılmıştır.

29 Mart 2004'te NATO'nun bir sonraki genişlemesi gerçekleşti. Böylece 2002 yılında Prag Zirvesi'nde alınan karar uyarınca 7 Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkesi (Letonya, Litvanya, Estonya, Slovenya, Slovakya, Romanya, Bulgaristan) NATO'ya üye olmuştur. 14-19 Haziran tarihlerinde Bakü, NATO tatbikatında ilk kez NATO Haftası'na ev sahipliği yaptı. NATO Kamu Diplomasisinden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Jean Furne ve diğer üst düzey yetkililerin katılımıyla bu hafta Bakü'de NATO Bilim Komitesi toplantısı yapılmıştır.

28-29 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla bir NATO zirvesi düzenlendi. 26-29 Ekim 2004 tarihlerinde NATO Operasyon Dairesi Planlama Başkanı Diego Ruiz Palmer başkanlığındaki bir heyet Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaretin amacı, ülkemizde Ulusal Kriz Yönetimi alanında mevcut prosedürleri değerlendirmek ve önerilerde bulunmaktı. Avrupa-Atlantik

Ortaklık Konseyi bünyesindeki NATO Özel Komitesi Çalışma Grubu'nun bir toplantısı 28-29 Ekim 2004 tarihlerinde Bakü'de yapılmıştır.

4-5 Kasım 2004'te NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edildi. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti ile NATO arasındaki İşbirliği Komisyonu toplantısına katıldı ve Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov ile bir araya geldi. Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, 2-3 Şubat 2005 tarihlerinde Bakü'de NATO Genel Sekreter Yardımcısı Patrick Hardowy başkanlığında "Ekonomi, Güvenlik ve Savunma ve makroekonomik istikrarın güvenlik yönleri ve savunma için mevcut kaynakların yönetimi dahil yapısal reformlar" konulu bir seminer düzenlenmiştir.

4-9 Nisan 2005'te NATO International ve NATO Lojistik Ajansı'ndan (NAMSA) bir heyet, Saloğlu projesini değerlendirmek üzere bir fizibilite çalışması için Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında heyet, Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Mayın Faaliyetleri Ajansı'nda (ANAMA) görüşmelerde bulundu ve Ajans tarafından düzenlenen Saloğlu'nu ziyaret etti. Ziyaret sırasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üst düzey temsilcileriyle ikili görüşmeler yapıldı.

NATO ve Azerbaycan, NATO standartlarını ülkenin Profesyonel Askeri Eğitim öğretim metodolojisi ve müfredatına dahil etmek için 2008 yılında ortaklaşa kararlaştırılan bir Savunma Eğitimini Güçlendirme Programı üzerinde çalışmaya başladı. Başlangıçta, bu çabalar, üst düzey askeri liderleri eğiten bir komutan ve personel olan Silahlı Kuvvetler Askeri Koleji'ne yönlendirildi. 2018 yılında Azerbaycan, NATO'dan görevlendirilen bir okul olan Askeri Liseyi programa dahil etmesini istedi (Bulgaristan tarafından önemli ölçüde desteklenen bir genişleme). Bu proje aynı zamanda yeni kurulan dil eğitim merkezini de desteklemekte ve Azerbaycanlı öğretmenleri müttefik ülkelerdeki dil enstitüleri ile yakın temasa girmesini sağlamıştır (Mehdiyeva, 2019; 28-30).

Rusya-Gürcistan savaşından (2008) önce, Azerbaycan'ın NATO içindeki işbirliğine daha fazla olumlu bir yaklaşımı vardı. Bu nedenle, ilk olarak 2007 yılında kabul edilen Azerbaycan Milli Güvenlik Doktrin'nin NATO'ya entegrasyonun Azerbaycan dış politikasının en önemli dış politika önceliklerinden biri olduğunu belirtmektedir. 2008 yılından bu yana, NATO'nun bölgesel güvenlikteki hareketsizliği nedeniyle, Azerbaycan

ikili stratejik işbirliğine daha fazla önem vermiştir. Böylece Azerbaycan, NATO ile ilişkilerinde Rusya faktörünü göz ardı etmemiştir.

Güney Kafkasya ülkeleri, özellikle Gürcistan ve Azerbaycan, istikrar ve güvenlik için NATO ile ilişkileri geliştirmekle ilgilenmektedirler. Ermenistan, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) bünyesinde Rusya'nın resmi bir müttefikidir. 2011 yılında Azerbaycan Bağlantısızlar Hareketi'ne katıldı. Bununla birlikte, NATO ile işbirliği, her iki ülkenin savunma doktrinlerini yeniden değerlendirmek ve geliştirmek için bir zemin sağlamıştır.

NATO'nun enerji güvenliği politikasının dönüşümü, Azerbaycan'ın kritik enerji altyapısının daha geniş bir bağlamda korunması için daha fazla garanti ve fırsat yaratmıştır. 2008'deki Riga Zirvesinden 2016'daki Varşova Zirvesine kadar NATO, üye ve ortak ülkeleri kritik enerji altyapılarını koruma konusunda desteklemek için farklı yollar geliştirdi. NATO'nun Azerbaycan gibi ortak devletleri destekleme gündemi şunları içermektedir: Bilgi ve istihbarat paylaşımı ve değişimi, bölgesel istikrara öncelik verilmesi, bölgesel ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ve kritik altyapının korunması (Ibrahimov, 2020; 2-3).

1999'dan 2008'e kadar Azerbaycan askerleri, Kosova'daki NATO Liderliğindeki Barışı Koruma Gücü'nün (KFOR) bir parçasıydı. Azerbaycan, 2002'den 2014'te NATO liderliğindeki operasyonun sonuna kadar Afganistan'daki NATO liderliğindeki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nü (ISAF) aktif olarak destekledi. Ülke ayrıca eğitim, tavsiye ve yardım için devam eden Kararlı Destek Misyonu'nu destekledi. Afgan güvenlik güçleri ve NATO'nun Afgan Ulusal Ordusu Güven Fonu'na katkıda bulundu. Azerbaycan, terör saldırılarına karşı da dahil olmak üzere, kritik enerji altyapısının korunmasına uzun süredir ilgi duymaktadır ve Ulusal Güvenlik Bakanlığı, Uluslararası Terörle Mücadele Eğitim Merkezi kurmak için NATO unsurlarıyla birlikte çalışmıştır.

Azerbaycan'ın çeşitli vesilelerle Bakü'de NATO çalıştaylarına ve askeri tatbikatlara ev sahipliği yapmış olması, NATO ile işbirliğinin her geçen yıl artması, Rusya ve İran ile bir başka gerilim noktası oluşturmuştur (Ismailzade, 2004; 4-5).

Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın bölgesel çerçevesinin farkındaydı ve 2011'de Azerbaycan, Bağlantısızlar Hareketi'ne (NAM- Non-Aligned Movement) katıldı. Böyle

bir kararla Azerbaycan, Güney Kafkasya'da NATO genişlemesine karşı çıkan iki ülke olan Rusya ve İnan ile olası bir çatışmadan kaçınmaya çalışmıştır (Shiriyev, 2015).

Bununla birlikte 2014 Ukrayna Krizi zerine Rusya-NATO gerilimi Azerbaycan'ı NATO'ya yaklaştırdı. Azerbaycan ve Ukrayna, Karadeniz'de (Hazar bölgesi) stratejik olarak Avrasya'nın kapısında yer alan iki önemli devlettir. ABD jeostratejik felsefesi, her iki ülkeyi de 1990'ların sonunda kritik öneme sahip jeopolitik devletler olarak tanımlamaktadır.

Ayrıca Rusya, Azerbaycan'ı yüksek öncelikli potansiyel bir hedef olarak görüyor ve bu bölge üzerindeki hkimiyet Orta Asya'yı Batı'dan izole etmeye yardımcı olacaktır. 44 günlük savaş yukarıda belirtilen tüm etkenlerin yeni gerçeklik çerçevesinde gözden geçirilerek, revize edilmesini de farklı perspektiflerle ortaya koymaktadır.

3. BÖLÜM: AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASINDA EKONOMİK İLİŞKİLERİN PERSPEKTİFİ, BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLER İLE İLİŞKİLERİNİN NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

Neo-Realist perspektif ölkeler arası ekonomik ilişkilerin önemi hakkında literatürde önemli pozisyon işgal edecek şekilde bilimsel çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda dünya devletleri ile ekonomik ilişkilerin kapasitesinin artırılması ve bu yönde güvenlik sorununun aşılabileceğini ifade etmiştir. Azerbaycan dış politikasının önceliklerinden biri olan dış politikada ekonomik boyut, ülkenin askeri bütçesinin önemli şekilde artırılmasında ve 2020 yılında Azerbaycan-Ermenistan arasında gerçekleşen 44 günlük savaşın sonuçlarının belirlenmesinde önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bundan başka, bu bölümde Azerbaycan dış politikasında dünya devletlerinin tümüyle uluslararası hukukun normları çerçevesinde diplomatik ilişkilerin kurulması süreci genel başlıklar altında toparlanırken, örnek olarak Azerbaycan'ın bölgede egemen olan aktörlerle (Türkiye, Rusya, ABD, İngiltere, İran, İsrail, Pakistan, Çin) ilişkileri ayrı-ayrı incelenecektir.

Azerbaycan'ın bölgede denge politikasını esas alan dış politika anlayışında bu ölkelerle ilişkileri, diğer ölkelerle ilişkilerinden daha fazla öneme sahip olmuştur. Burada da Azerbaycan için dış politikada tehdit olarak algıladığı Rusya ile ilişkilerin önemi, Rusya'nın Azerbaycan dış politikasında tuttuğu ekonomik ve politik konular ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, tarihsel olarak bölgede Azerbaycan için hassas ilişkilerin kurulduğu bir başka devlet, İran olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ölkede arasında ilişkilerin seyrine dikkat ettiğimiz zaman, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren iki ölkede arasında ilişkiler hep endişeli süreçlerden geçmiştir. Bunun esas nedeni, güneyde 35 milyon Azerbaycan Türkü'nün yaşamasının yanı sıra aynı zamanda Karabağ sorununda dinsel anlamda ortak değerlerin paylaşılmasına rağmen, politik alanda İran'ın Ermenistan'a vermiş olduğu diplomatik destek de Azerbaycan'ı bu konuda denge politikasına iten ana nedenlerden biri olmuştur.

Azerbaycan'ın ister bağımsızlık, isterse de bağımsızlık sonrası süreçlerde toprak bütünlüğünü destekleyen, Azerbaycan'ı uluslararası arenada sağlıklı bilgilerin

sağlanmasında diplomatik ilişkilerin yanısıra, ekonomik ve sosyal hayatın ihtiyacını karşılayacak diğer tüm alanlarda Türkiye ile işbirliği süreci örnek olarak sıralanmış devletlerin içerisinde verilmiştir. Türkiye'nin tehdit olarak algılanmadığı aksine bölgede dengeleme davranışı içerisinde Azerbaycan'ın denge politikasında oynadığı rol ve nihayetinde 44 günlük savaş sürecinde Türkiye'nin bölgedeki konumu da ayrıca olarak ele alınacaktır. Türkiye'nin Azerbaycan için stratejik önemi de 4. bölümde ayrıca olarak değerlendirdiğimiz Şuşa Beyannamesinde de ilişkilerin mevcut durumu çerçevesinde de açıklanacaktır.

Bu bölümde, Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerinin açıklanacağı bundan sonraki kısımda da ifade edileceği gibi, Azerbaycan, dış dünya ile ilişkilerinde taşımacılık ve lojistik alanına da yeteri kadar dikkat vermektedir. Dünyanın ekonomik ilişkiler sistemini etkileyen, bölge devletlerinin politikasını bu anlamda etkileyen Çin'in Azerbaycan için oluşturduğu stratejik işbirliği süreci açısından Çin bir diğer örneklem teşkil eden devletler sırasına kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın bizzat tehdit olarak algılamadığı devlet olarak karşımıza çıkan Çin'in Azerbaycan ilişkilerinde ekonomik-sosyal alanlarda bölgenin seyrini değiştiren projeler içinde olması Azerbaycan'ın denge politikasında önemli bir yer tutan diğer bir devlet olarak algılanmaktadır.

3.1. Azerbaycan Dış Politikasında Ekonomik İlişkilerin Önemi ve Gelişim Aşamaları

Ülkelerin uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkilerinin özellikleri, büyük ölçüde, olumlu siyasi değişiklikleri pekiştirmek ve küresel toplumun maddi temelini yaratılması için ihtiyaç duyulan karşılıklı yarar sağlayan ve adil bir şekilde uluslararası ekonomik işbirliği ve ortaklığın başarılı bir şekilde gelişmesiyle belirlenir. Ancak bu sorunların pek çok çözümü, özellikle uluslararası ekonomik ilişkilerde uluslararası hukuk norm ve ilkelerine uyumun etkinliğine bağlıdır, çünkü bu kurallar ve ilkeler aracılığıyla, normal işleyişini sağlayan belirli bir dünya düzeni olabilir.

Öte yandan, ikili ilişkilerin geliştirildiği mevcut aşamada uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi, temel uluslararası hukuk norm ve ilkelerinin kapsamının genişletilmesine ve evrenselliğinin pekiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin en önemli parçası olan bu ticari ve ekonomik ilişkiler, esas olarak,

devletler arası (ekonomik) anlaşmalar içinde düzenlenmektedir (Maharramov, 2016; 20-21).

1990'lardan bu yana Azerbaycan'ın Sovyet sonrası ekonomik gelişimi nominal olarak dört aşamaya ayrılabilir; durgunluk, istikrar ve toparlanma, petrol patlaması ve kriz ve son olarak kriz sonrası gelişme. 1991 yılında başlayan ve 1995 yılına kadar devam eden ilk dönemde Azerbaycan, ekonomik dönüşüm, Karabağ'daki savaş ve eski Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetleriyle ekonomik bağların bozulması nedeniyle GSYİH'nin yüzde 60'ından fazlasını kaybetmiştir. Sanayisizleşme nedeniyle birçok insan işten çıkarılmıştır ve toplu işten çıkarmalar yaşanmıştır. Durum, neredeyse yüzde 49'a ulaşan yoksulluk düzeyiyle daha da kötüleşmiştir.

Kalkınmanın ikinci aşamasında, Azerbaycan 1990'ların ortalarında siyasi istikrara kavuştu. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi de dahil olmak üzere sınırlı ekonomik reformlar başlatmış oldu. Bu ve diğer reformlar, Azerbaycan'ın GSYİH'sinin 1996'da yüzde 1,3 artmasına yol açarken, enflasyon 1994'te yüzde 1,788'den 1995'te yüzde 50'ye ve 1996'da yüzde 20'ye keskin bir düşüş gösterdi (Devlet İstatistik Komitesi Azerbaycan Cumhuriyeti, 2009). İki faktör, sürdürülebilir büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. İlk olarak, 1994 yılında yabancı petrol şirketleriyle Hazar Denizi'nden petrol ve gazın çıkarılmasını ve dünya pazarlarına ihraç edilmesini öngören bir üretim paylaşım anlaşması (PSA) imzalanmıştır. İkincisi, petrol şirketleri Gürcistan üzerinden Türkiye'ye petrol ve gaz taşımak için Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattını ve Güney Kafkasya Gaz boru hattını inşa etme anlaşmaları imzalanmıştır.

“Petrol patlaması” olarak adlandırılabilir üçüncü gelişme aşaması, Sovyet sonrası Avrasya'daki en hızlı GSYİH büyümesiyle belirlendi. Bu süre içinde, petrol gelirleri ile yoksulluğun azaltılması, GSYİH büyümesi ve vatandaşların refahının iyileştirilmesi dahil olmak üzere birçok hedefe ulaşmayı başarmıştır. Bununla birlikte, finansal beklenmedik düşüş, ekonomik çeşitliliğe veya rekabet gücünü artırmaya yol açmadı. Bunun yerine ülke, ilk kez 2008-2009'daki küresel mali kriz sırasında hissedilen klasik kaynak tuzağına düştü. Hükümetin o dönemdeki genel politikası, ülkenin kalkınmasını siyasi istikrara, makroekonomik istikrara, piyasa reformlarına ve küresel ekonomiye entegrasyona yönlendirmeyi amaçlayan, IMF ve Dünya Bankası tarafından öne sürülen neoklasik yaklaşımı takip etti.

“Petrol sonrası gelişim” olarak adlandırılabilen son aşama ise 2015 yılında başladı ve halen devam etmektedir. Petrol fiyatları önemli ölçüde düşerken, tüketim ve hükümet harcamaları aynı kalmıştır. Azerbaycan Merkez Bankası, 2015 yılında para birimini iki kez devalüe etmek zorunda kalmıştır. Genel olarak, Azerbaycan manatı (AZN) euro ve ABD doları karşısında iki kez değer kaybetmesi birçok ürünün fiyatlarını hemen etkiledi, çünkü Azerbaycan tarım, sanayi ve diğer mallar dahil olmak üzere çoğu ürünü ithal etmekteydi. Ulusal para birimini sabit tutma mücadelesi Merkez Bankası'nın kaynaklarını tüketti ve hükümeti panik yaratmamak ve finansal sistemin çökmesini önlemek için olağanüstü tedbirler almaya zorlamıştır (Valiyev, 2020; 3-4).

Azerbaycan, Avrupa ekonomik çevresi ile Doğu Asya ekonomik çevresi arasındaki yeni bağlantı noktası haline gelerek stratejik önemi artmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, eski cumhuriyetler dış ticari ilişkilerinde bir ayrışmaya tanık oldular. Ermenistan ve Beyaz Rusya, Rusya'nın ekonomik çevresinde kalmaya devam ediyor. Baltık Devletleri, Moldova, Ukrayna ve Gürcistan'ın takip etmeye çalıştığı Avrupa Birliği'ne katıldı. Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri tam olarak Avrupa, Rusya ve Çin'in yakınsama bölgesinde yer almaktadır.

Azerbaycan, AB ve Rusya ile ilişkiler arasında bir denge kurmaya çalışırken, Orta Asya ülkeleri de Rusya ve Çin arasında aynı şeyi yapmaya çalışmaktadır. Jeo-ekonomik yapı, Avrupa'nın ekonomik durgunluğu, Rus ekonomisinin durgunluğu ve Çin'in sürekli büyümesi ile hala gelişmektedir. Sonuç olarak, Doğu Asya çemberi genişlerken, AB ve Rusya çemberi değişmeden kalacak, hatta daralacaktır. Bu bağlamda, üç çemberin birleşme noktası batıya doğru hareket edecek ve Hazar Denizi'nin batı kıyısının yanı sıra Azerbaycan'ın konumu yeni bir ortak alan haline gelecektir (Lianlei, 2016; 2-4).

Azerbaycan büyük bir petrol ve gaz üreticisi ve net enerji ihracatçısıdır. Ülke, 2008-2017 yıllarında üretilen tüm enerjinin ortalama %77'sini ihraç etmiştir. Aynı zamanda ham petrol en çok ihraç edilen ürün olurken, 2017 yılında toplam ihracatın %78'ini ham petrol, %19'unu doğal gaz ve %3'ünü diğer enerji taşıyıcıları oluşturmuştur. Azerbaycan, 2008-2017 yılları arasında %12 oranında artan iç enerji talebini karşılamak için hidrokarbonları da kullanarak, kamu hizmetleri ve ulaşım sektörlerindeki tüketiciler, son on yılda başlıca enerji tüketicileri olmuştur. 2017 yılında yenilenebilir enerjinin toplam ana enerji arzı içindeki payı %1,66 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında Azerbaycan, kanıtlanmış petrol

rezervleri için dünyada 20. ve petrol üretimi için 23. sırada yer alarak, petrol üretimi 2010'da en yüksek rakamlara ulaşmış ve daha sonra azalma gözlemlenmiştir. İç piyasada petrol ürünleri tüketimi son on yılda %45 artarak sektörün önemini daha da net biçimde ortaya koymaktadır.

2017 yılında ülke ayrıca doğal gaz rezervleri açısından dünyada 27, doğal gaz üretimi açısından ise 32. sırada yer almıştır. Azerbaycan'ın tarihsel olarak bir petrol üreticisi olmasına rağmen, bölgede gaz üreticisi ve ihracatçısı olarak önemi artıyor. Doğal gaz ihracatı, 2008 yılında toplam üretimin %32,2'sinden 2017'de %48,7'ye yükselmiştir. Azerbaycan, dış piyasalardaki mevcut arz ve talep dengesizliğini gidermek için doğal gaz ithal etmeye başlamış ve 2016 yılında gaz ithalat hacmi %1.6'dan 2017'de %11,6'ya yükselmiştir. Bazı yapısal değişikliklere rağmen 2017 yılında iç piyasada toplam doğal gaz tüketimi 2008 yılı ile hemen hemen aynı olmuştur. Azerbaycan'da termal enerji üretiminin ana kaynağı doğal gazdır. Son on yılda termal enerji üretim ve tüketiminde önemli değişiklikler (dalgalanmalar) olmasına rağmen, 2017 yılında termal enerji üretim seviyesi 2008 yılına göre sadece %6 daha yüksek olmuştur (Energy Charter, 2019; 27-28).

Azerbaycan, hem bölgenin hem de Avrupa'nın enerji güvenliğinin yanı sıra küresel enerji piyasasının sağlanmasında önemli rol oynayan bir ülkedir. Azerbaycan'ın bazı Avrupa ülkelerinin gaz pazarındaki payı yüzde 40'a yükselmiştir. 2012 yılında Türkiye ve Azerbaycan siyasi liderliğinin faaliyetleri sonucunda Trans Anadolu Boru Hattı'nın inşası konusunda anlaşmaya varılmıştır. Azerbaycan'ın kaleme aldığı ve Türkiye ile ortak yürütülen TANAP projesinin hayata geçirilmesinden sonra, yani 2017'den sonra ülkenin Avrupa doğal gaz piyasasındaki rolü önemli ölçüde artmıştır. Bu proje, Azerbaycan'ın uzun vadeli kalkınmasını, ekonomik ve diğer çıkarlarını onlarca yıl sağlamak için ciddi bir araç olmuş ve ülkenin ekonomik anlamda gelişimine fayda sağlamıştır (Əhmədov, 2017; 189).

3.1.1. Azerbaycan Dış Politikasında Dış Ticaret ve Ekonomik Verilerin İncelenmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkilerinin ana biçimlerinden biri dış ticarettir. Dış ticaret cirosunun yönü ve yapısı, bağımsız bir devletin özelliklerine dayanmaktadır.

Tablo 1: Azerbaycan Dış Ticaret Hacminin Dinamikleri (bin ABD doları)

Yıllar	Milyon ABD doları ile				Önceki yılların faizle ifade edilmesi		
	Ticaret hacmi	Ithal	İhraç	Denge	Ticaret hacmi	Ithal	ihraç
1991	4 002.2	1 881.2	2 121.0	239.8	x	X	X
1992	2 423.8	939.8	1 484.0	544.2	60.6	50.0	70.0
1993	1 353.5	628.8	724.7	95.9	55.8	66.9	48.8
1994	1 430.6	777.9	652.7	-125.2	105.7	123.7	90.1
1995	1 304.9	667.7	637.2	-30.5	91.2	85.8	97.6
1996	1 591.9	960.6	631.3	-329.3	122.0	143.9	99.1
1997	1 575.7	794.4	781.3	-13.1	99.0	82.7	123.8
1998	1 682.6	1 076.5	606.1	-470.4	106.8	135.5	77.6
1999	1 965.6	1 035.9	929.7	-106.2	116.8	96.2	153.4
2000	2 917.3	1 172.1	1 745.2	573.1	148.4	113.1	187.7
2001	3 745.3	1 431.1	2 314.2	883.1	128.4	122.1	132.6
2002	3 832.9	1 665.5	2 167.4	501.9	102.3	116.4	93.7
2003	5 216.6	2 626.2	2 590.4	-35.8	136.1	157.7	119.5
2004	7 131.4	3 515.9	3 615.5	99.6	136.7	133.9	139.6
2005	8 558.4	4 211.2	4 347.2	136.0	120.0	119.8	120.2
2006	11 638.9	5 266.7	6 372.2	1 105.5	136.0	125.1	146.6
2007	11 771.7	5 713.5	6 058.2	344.7	101.1	108.5	95.1
2008	54 926.0	7 170.0	47 756.0	40 586.0	466.6	125.5	788.3
2009	20 824.5	6 123.1	14 701.4	8 578.3	37.9	85.4	30.8
2010	33 160.7	6 600.6	26 560.1	19 959.5	106.5	105.0	106.9
2011	44 161.7	9 756.0	34 405.7	24 649.7	104.0	145.3	92.6
2012	43 813.5	9 652.9	34 160.6	24 507.7	95.5	96.9	95.1
2013	43 554.1	10 712.5	32 841.6	22 129.1	102.7	109.1	100.7
2014	39 407.5	9 187.7	30 219.8	21 032.1	95.7	85.4	99.0
2015	25 809.0	9 216.7	16 592.3	7 375.6	99.9	99.5	100.1
2016	21 596.6	8 489.1	13 107.5	4 618.4	92.7	89.6	94.4
2017	24 263.8	8 783.3	15 480.5	6 697.2	89.3	83.8	92.9
2018	31 782.7	11 465.9	20 316.8	8 850.9	100.5	100.2	100.7
2019	33 065.3	13 667.5	19 397.8	5 730.3	96.1	93.5	97.6
2020	24 201.1	10 730.7	13 470.4	2 739.7	78.1	64.0	88.0

Kaynak: (www.stat.gov.az/source/trade/ E.T: 19/05/2022)

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret cirosu 4.0 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun 1,88 milyar dolarını ithalat, 2,12 milyar dolarını ise ihracat oluşturmuştur. Dış ticaret dengesi 239,8 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılından bu yana, ticaret cirosu büyümüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret cirosu sonraki yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Böylece 2008 yılında 54,9 milyar, 2011 yılında 36,3 milyar, 2012 yılında 33,6 milyar, 2013 yılında 34,7 milyar, 2014 yılında 31,0 milyar, 2018 yılında 30,95 milyar, 2019 yılında 33,3 milyar ve 2020'de 24,5 milyar ABD doları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2020 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplam ihracat hacmi 13,7 milyar ABD doları olmuştur. Böylece 2019 yılına göre ihracat reel fiyatlarla yüzde 21,1 azaldı. 2020 yılında ithalat hacmi 10,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Böylece ithalat, 2019 yılına göre reel fiyatlarla yüzde 36,0 azalmıştır. Sonuç olarak, 2020 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret cirosu 24,5 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre reel olarak yüzde 27,2 azalmıştır. Böylece 2020 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret dengesi 3,0 milyar ABD doları olmuştur.

2019 yılında en büyük dış ticaret dengesine sahip ülkeler en fazla farkı gösterdi: Çin - 429,7 milyar ABD doları, Almanya - 254,7 milyar ABD doları, Rusya Federasyonu - 180,1 milyar, bu rakam Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 5,9 milyar dolar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2019'da en fazla ithalat yapan yani eksi bakiyeye sahip ülkeler: Amerika Birleşik Devletleri - 852.8 milyar ABD doları, Birleşik Krallık - 165,9 milyar ABD doları, Hindistan - 160,8 milyar ABD doları, Fransa -81,4 milyar ABD doları ABD doları, Türkiye - 30,9 milyar ABD doları, Japonya - 15.4 milyar ABD doları. Dış ticaret cirosunun en zayıf olduğu ülkeler Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Tacikistan olmuştur (<https://www.stat.gov.az/source/trade/> Erişim Tarihi: 15/05/2022).

Tablo 2: İhracın Coğrafi Dağılımı (bin ABD doları)

Coğrafi Bölgeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Avrupa	58,0	61,0	64,7	61,2	60,2	60,1
Asiya	35,3	35,8	29,8	32,7	38,3	36,7
Amerika	4,4	1,4	4,3	5,1	0,9	0,3
Afrika	2,3	1,8	1,2	1,0	0,4	2,4
Okeaniya	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5

Kaynak: (www.stat.gov.az/source/trade/ E.T: 15/05/2022)

2020 yılında, ülkelere göre en büyük ihracat bu ülkelerde olmuştur. Almanya - 234,1 milyon, Birleşik Krallık - 157,5 milyar, Çin - 432,8 milyon, İtalya - 4,2 milyar, Rusya Federasyonu - 709,4 milyon, Türkiye - 2 597,8 milyar, İran İslam Cumhuriyeti 38,5 milyon dolar değerinde olmuştur.

1992-2020 yılları arasında en yüksek ihracat, ihracatın 47,8 milyar doları bulduğu 2008 yılında gerçekleşmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2020 yılındaki ihracat hacmi 13,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Coğrafi bölgelere göre Avrupa'da 8,2 milyar dolar veya ihracatın yüzde 60,1'i; Asya - 5.0 milyar dolar veya toplam ihracatın yüzde 36,7'si; Amerika Birleşik Devletleri'nde - 38,7 milyon ABD doları veya toplam

ihracattaki payı - yüzde 0,3; Afrika - 324,3 milyon ABD doları veya toplam ihracattaki payı - yüzde 2,4; Okyanusya - 70,8 milyon ABD doları veya toplam ihracattaki payı - yüzde 0,5. Böylece Azerbaycan'da üretilen mallar daha çok ülke sınırlarının ötesindeki Avrupa ve Asya bölgelerine ihraç edilmiştir.

2020 yılında önemli ürünlerin (ülkelere göre) ihracatına dikkat çekildi. 2020 yılında ülkeden 33,8 milyon ABD doları değerinde 81,4 bin ton patates ihraç edilerek, çoğu Rusya Federasyonu'na gönderilmiştir (33.8 milyon dolar, 69.300 ton patates). Diğer bir deyişle, Rusya Federasyonu'nun toplam patates ihracatındaki payı %81,4 olmuştur. Ülkenin yaş sebze ihracatı 220.0 milyon ABD doları, 218,5 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bunun 199,9 bin tonu, 214,1 milyon ABD doları tutarında Rusya Federasyonu'na gönderildi. Diğer bir deyişle, Rusya Federasyonu'nun toplam yaş sebze ihracatındaki payı yüzde 91,5 olmuştur. Geri kalanı Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Beyaz Rusya, Polonya ve diğer ülkelere gönderilerek, aynı zamanda, Rusya Federasyonu'nun yaş meyve ihracatındaki payı yüzde 84,5 olmuştur. Ülke genelinde 163,6 bin ton bentonit kil sevk edildi ve bunun %86,5'i Rusya Federasyonu'na düşmüştür. Ülke, yüzde 40,6'sı İtalya'ya, yüzde 7,1'i Çin'e, yüzde 5,7'si Hırvatistan'a, yüzde 4,9'u Yunanistan'a, yüzde 4,6'sı Hindistan'a, yüzde 4,0'ı İsrail'e, yüzde 3,8'i Ukrayna'ya olmak üzere 9,4 milyar dolar değerinde 29 milyon ton ham petrol ihraç etti. ve geri kalanı İspanya ve Tunus'a. , Portekiz, Türkiye, Vietnam ve diğer ülkelere ihraç edilmiştir.

2020 yılında ülkeden 131,9 milyon ABD doları değerinde 97,6 bin ton pamuk lifi ihraç edildi. Büyük bölümü Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderildi (121,8 milyon dolar, 90,7 bin ton pamuk lifi). Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam pamuk lifi ihracatı içindeki payı yüzde 92,9 oldu. Geri kalanı İran İslam Cumhuriyeti'ne ihraç edildi, 6640 ton. Bangladeş 247.0 ton, Rusya Federasyonu 43.7 ton.

Ülkeye birincil formda 77,7 milyon ABD doları değerinde 110,7 bin ton etilen polimeri ihraç edilmiştir. Bunun 53,5 bin tonunun (36.7 milyon dolar) Çin Halk Cumhuriyeti'ne olduğunu görebilmekteyiz. Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam ihracat içindeki payı %48,4 oldu. Türkiye Cumhuriyeti'ne 36,4 bin ton (25,9 milyon ABD doları tutarında) ihraç edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam ihracat içindeki payı %32,9 olmuştur.

Ülke, jet motorları için 53,6 milyon dolar değerinde 104,7 bin ton kerosen yakıtı ihraç etti. Bunun büyük bölümü 48,9 bin ton (20.5 milyon dolar) Afganistan Cumhuriyeti'ne ihraç edilmiştir. Afganistan Cumhuriyeti'nin toplam ihracat içindeki payı %46,7 oldu. Çin Halk Cumhuriyeti'ne 637.1 ton 491.0 bin ABD doları tutarında ihracat yapılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam ihracat içindeki payı %0,6 olmuştur.

Böylece 2020 yılında kantitatif olarak en çok ihraç edilen ürünler; ham petrol, bentonit, jet motorları için kerosen yakıtı, birincil formda etilen polimerleri, pamuk lifi, yağlar, sıvı yakıtlar, doğal gaz, petrol koku, birincil formda etilen polimerleri, ham alüminyum, patates, taze sebzeler, taze meyve, şeker ve diğer ürünler ihraç edilmiştir.

Tablo 3: İthalatın Coğrafi Dağılımı İthalat Oranları, Faizler

Coğrafi bölgeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplamı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Avrupa	54,5	53,3	49,2	48,0	49,3	48,6
Asya	33,5	37,5	38,7	41,4	37,2	42,4
ABD	11,6	8,4	11,3	8,6	10,8	8,3
Afrika	0,1	0,2	0,3	1,6	0,2	0,3
Okeaniya	0,3	0,6	0,5	0,4	2,5	0,4

Kaynak: (www.stat.gov.az/source/trade/ E.T: 19/05/2022)

2019 yılında bu ithalatın çoğu Avrupa ve Asya bölgelerinden geldi ve ithalat hacmi 13,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşti. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2020 yılında ithalat hacmi 10,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Coğrafi bölgelere göre Avrupa'da 5,2 milyar dolar veya ithalatın yüzde 48,6'sı, Asya 4,6 milyar dolar veya toplam ithalatın yüzde 42,4'ü, Amerika Birleşik Devletleri'nde 885,5 milyon ABD doları veya toplam ithalattaki payı yüzde 8,3, Afrika 27,3 milyon ABD doları veya toplam ithalattaki payı yüzde 0,3, Okyanusya 47,0 milyon ABD doları veya toplam ithalattaki payı yüzde 0,4. Bu nedenle, çoğu mal Azerbaycan'da tüketim ve yeniden ihracat için Avrupa ve Asya'dan ithal edilmiştir.

Aşağıdaki ürün türleri ağırlıklı olarak yurt içinde tüketim ve yeniden ihracat için yurt dışından ithal edilmiştir. 46,9 milyon dolar değerinde toplam 74.809 canlı sığır, Gürcistan Cumhuriyeti'nden 36107 adet, Ukrayna Cumhuriyeti'nden 20877 adet, Rusya Federasyonu'ndan 11779 adet ve Türkiye Cumhuriyeti'nden 1471 adet ithal edilmiştir.

Ülkeye toplam 9,3 milyon canlı kanatlı hayvan ithal edildi. Bunun 8,6 milyonu veya yüzde 91,9'u Türkiye Cumhuriyeti'nden karşılanmaktadır.

Ülkeye 34,4 milyon ABD doları değerinde toplam 29,8 bin ton kanatlı eti ve yan ürünleri ithal edildi. Bunun 18,2 bin tonu veya yüzde 60,9'u Ukrayna Cumhuriyeti'nden geldi. Rusya Federasyonu'ndan 3,6 bin ton veya yüzde 12,2 - 3,2 bin ton ve yüzde 10,8'i Türkiye Cumhuriyeti'nden ithal edilmiştir.

Ülkeye 19,3 milyon dolar değerinde toplam 9 bin 700 ton taze ve dondurulmuş balık ithal edilmiş, bunun 3.100 tonu veya yüzde 31,4'ü Rusya Federasyonu'ndan geldi; İzlanda'dan 1.8 bin ton veya yüzde 18,7, İran İslam Cumhuriyeti'nden 468,2 ton veya yüzde 4,8 - 234.1 ton veya yüzde 2,4'ü Türkiye Cumhuriyeti'nden, kalanı ise diğer ülkelerden ithal edilmiştir.

2020 yılında ülkeye 49,5 milyon ABD doları değerinde 182,7 bin ton patates ürünü ithal edildi. Ağırlıklı olarak İran İslam Cumhuriyeti'nden 97,9 bin ton veya yüzde 53,6, Rusya Federasyonu'ndan 79,5 bin ton veya yüzde 43,5, Gürcistan Cumhuriyeti'nden 2,2 bin ton veya yüzde 1,2, Türkiye Cumhuriyeti'nden 2,1 bin ton veya yüzde 1,12 ithal edilmiştir.

2020 yılında ülkeye 112,4 milyon ABD doları değerinde 123,0 bin ton taze meyve ithal edildi. Ağırlıklı olarak Ekvador Cumhuriyeti'nden 54,3 bin ton veya yüzde 53,6, Rusya Federasyonu'ndan 79,5 bin ton veya yüzde 43,5, Gürcistan Cumhuriyeti'nden 2,2 bin ton veya yüzde 1,2, Türkiye Cumhuriyeti'nden 2,1 bin ton veya yüzde 1,12 ithal edilmiştir.

Böylece 2020 yılında farklı ülkelerden 81 önemli türde mal ithal edilmiştir. Ülkelerin ithalattaki payı diğer ülkelerden önemli ölçüde farklılık göstermiştir. 81 ülkeden 66'sı Rusya Federasyonu'ndan, 68'i Türkiye Cumhuriyeti'nden, 41'i İran İslam Cumhuriyeti'nden ve 17'si Gürcistan Cumhuriyeti'nden ithal edilmiştir

Ocak-Ağustos 2021'de Azerbaycan Cumhuriyeti tüzel kişileri ve bireyleri 180 ülkede ortaklarla ticari işlemler gerçekleştirdi, ürünler 111 ülkeye ihraç edildi ve 167 ülkeden ithal edilmiştir.

Ocak-Ağustos 2021'de gümrük makamlarına kaydı yapılan ancak gümrük işlemleri tamamlanmayan ihraç edilen ham petrol ve doğal gazın istatistiksel olarak tahmini değeri dikkate alındığında, ülkenin dış ticaret cirosu 20100,1 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhraç edilen ürünlerin değeri 12750,6 milyon dolar veya ticaret cirosunun yüzde 63,4'ünü, ithal ürünlerin değeri ise 7349,5 milyon dolar (yüzde 36,6) oluşturarak 5401,1 milyon dolar pozitif bakiye oluşturmuştur. 2020 yılı Ocak-Ağustos ayına göre dış

ticaret cirosu fiili fiyatlarla yüzde 28,3, ithalat dahil reel olarak yüzde 4,1, ihracat ise yüzde 0,1 artmıştır.

Ocak-Ağustos 2021'de petrol ve gaz dışı ürünler ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre fiili fiyatlarla %37,4, reel olarak ise %24,3 artarak 1584,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Devlet Gümrük Komitesi'ne göre ihracatın yüzde 37,8'i İtalya'ya, yüzde 13,6'sı Türkiye'ye, yüzde 4,2'si Hırvatistan ve Rusya'ya, yüzde 4,0'ı İspanya'ya, yüzde 3,8'i Hindistan'a, yüzde 3,6'sı Gürcistan ve İsrail'e, yüzde 2,7'si Tunus'a yapılmıştır. Ukrayna ve Portekiz'e yüzde 2,4, Birleşik Krallık'a yüzde 2,2, Almanya'ya yüzde 1,7, İsviçre'ye yüzde 1,6, Kanada, Tayland, Yunanistan, Çin ve Beyaz Rusya'ya %1, %7,1'i diğer ülkelere gönderilen ürünlerin maliyeti ise böyleydi (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=5029> Erişim Tarihi: 15/05/2022).

Petrol ve gaz dışı ürünler ihracatının değeri Rusya'ya (yüzde 33,0), Türkiye'ye (yüzde 25,7), İsviçre'ye (yüzde 9,8), Gürcistan'a (yüzde 6,9), ABD'ye (yüzde 3,0), Ukrayna'ya (yüzde 1,9), Çin (yüzde 1,6), Kazakistan (yüzde 1,4), Türkmenistan (yüzde 1,4), Belçika (yüzde 1,3), Brezilya (yüzde 1,1) ve Birleşik Krallık (yüzde 1,1) sevk edilen malların payı üstün geldi.

İthal edilen malın toplam değerinin %16,8'i Rusya'ya, %15,4'ü Türkiye'ye, %13,7'si Çin'e, %5,9'u Almanya'ya, %4,1'i ABD'ye, %4,0'ı İtalya ve Ukrayna'ya, %3,2'si İran'a, yüzde 2,7'si Birleşik Krallık'a, yüzde 2,3 Japonya, yüzde 1,9 Kore, yüzde 1,8 Fransa, yüzde 1,6 Brezilya, yüzde 1,4 Hindistan, yüzde 1,1 Beyaz Rusya, yüzde 1'i Vietnam ve Polonya'ya ve yüzde 18,1'i diğer ülkelerin payına düşmüştür (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=5029> Erişim Tarihi: 15/05/2022).

COVID-19 salgını Azerbaycan'ın ihracatını olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan ekonomik yapısını analiz ederken, çeşitlendirmeyi artırmak için reformları derinleştirmeye ihtiyaç vardır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in başkanlığındaki toplantılarda çeşitlendirme politikasının önemi her zaman vurgulanmıştır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi istatistiklerine göre, 2020 yılında ham petrol ihracatından elde edilen gelir yüzde 36,8 azalarak 9,4 milyar dolara, petrol ürünlerinden elde edilen gelir ise yüzde 36,2 azalarak 295,1 milyon dolara gerilediği görülmektedir. Doğal gaz ihracatına bakıldığında da aynı tablo görülmektedir. 2019 yılında doğalgaz ihracatından elde edilen gelir 2,4 milyar

dolar olurken, pandemi yılında bu rakam %7,4 azalarak 2,2 milyar dolara gerilemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin kurumsal yönetim sistemini ve iş modelini geliştirerek, dış petrol piyasaları da dahil olmak üzere küresel ekonomideki süreçleri ve belirsizlikleri dikkate alarak, uluslararası ortamda rekabet gücünü, ortamda finansal sürdürülebilirliğini ve uzun vadeli, yönetim ve yatırım varlıklarının verimliliğini ve değerini önemli ölçüde artırmak için ilgili kararname imzalandı (Hacıyade, 2020;2).

Ekonomik göstergeler genel olarak şu şekilde özetlenirken Azerbaycan bölgede tarihsel olarak taşımacılık ve lojistik alanında bölge devletleriyle işbirliği yapacak ve kendi güvenliğini daha da garanti haline getirecek şekilde dış ilişkilerini kurma kapasitesine de ayrıca olarak sahiptir. Bu nedenle, Azerbaycan bu alanda olan boşlukları doldurmaya yönelik adımları da atmakta, rasyonel dış politika yürütmeye çalışmaktadır.

Bu süreci, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan Stratejik Yol Haritasına dikkat ederek önemi hakkında genelleme yapabilmekteyiz. 2025 yılına kadar ülkeyi bölgesel öneme sahip bir lojistik ve ticaret merkezi haline getirmek için Azerbaycan'da bölgede faaliyet gösteren şirketlerin üslerini oluşturmak, yatırımları teşvik etmek için uygun bir iş ortamı oluşturmak ve optimize edilmiş teklifler ve girişimler yapmak için çalışmalar yapılması planlanmaktadır. Azerbaycan, lojistik ve ticarete güçlü bir gelişme sağlayarak bölgesel şirketler için bir lojistik ve ticaret merkezi haline gelecektir. Aynı zamanda lojistik ve ticaret alanında potansiyeli yüksek işletmelerin potansiyeli dikkatle değerlendirilecek ve özel sektörün bu alana dahil edilmesi için çalışmalara devam edilecektir.

2025 yılına kadar ülke, Elet'te yeni Bakü Limanı da dahil olmak üzere serbest ticaret bölgesinden yararlanan güçlü bir lojistik platforma sahip olacaktır. Bölgesel bir toptan ticaret bölgesi oluşturmada yerel ve uluslararası ticaret ortaklarının deneyimlerini kullanacaktır. Küresel değer zincirinden daha fazla pay almak için Kuzey-Güney ve Doğu-Batı koridorları üzerinden uluslararası ticaretin artırılmasına çalışılacaktır. Sonuç olarak, lojistik ve ticaret alanında etkin işbirliğini yaygınlaştırmayı amaçlayan satış fuarları da dahil olmak üzere sergilerde yerli ve yabancı girişimciler arasında temasların kurulması için uygun bir ortam yaratılacaktır. Bu ticaret seviyesine ulaşmak için alınan önlemler, yeni Bakü Limanı ile sınırlı kalmayacak, ülkedeki lojistik ve ticaret merkezlerini ve potansiyel serbest ticaret bölgelerini diğer bölgelere de genişletecektir.

Bu lojistik ve ticaret merkezinde, öncelikli olarak Azerbaycan, 2025 yılına kadar birincil ve ara gıda ürünleri, ilaç, ticari plastik ve gübrelerin işlenmesinde ve ayrıca 2025 sonrası döneme hazırlıkta ülkenin lojistiğinde avantaj sağlayarak, ticaretin kapsamını daha da genişletme fırsatları araştırılacaktır.

Hazar Denizi havzasındaki özel ekonomik bölgeler esas olarak inşaat, kimyasal ve tarımsal işleme ile uğraşmaktadır. Bu bölgelerin öncelikli faaliyet alanları Astrakhan'da (Rusya) lojistik hizmetler, gemi inşa ve gemi tamiri, gıda işleme teknolojileri ve polimer üretimi, Aktau'da (Kazakistan) kimyasal, plastik, kauçuk ve metalurji ürünleri, inşaat ve ilaç ürünleri, Atyrau'da (Kazakistan) kimyasal ve petrokimya ürünleri, Anzali'de (İran) inşaat ve hizmetler, yüksek teknoloji, tarım ekipmanı üretimi ve çeşitli diğer malzemeleri içerir. Her bölge, ülkenin diğer bölgelerine demiryolu ve kara veya her ikisi ile bağlıdır.

- Petrol dışı sektörün gelişimi için öncelikli alanlardan biri olan lojistik, ekonominin diğer tüm sektörlerini birbirine bağlamada önemli bir rol oynamakta ve bu sektörlerin gelişmesinde itici bir güç oynamaktadır. Lojistik sektörünün genel ekonomik ilerleme ve mevcut potansiyel açısından güçlendirilmesinin kaçınılmazlığı göz önüne alındığında, bu alanda önemli hedeflere ulaşılması hedeflenmektedir.
- Ülkenin stratejik coğrafi konumunu bölgede önemli bir lojistik ve ticaret merkezi haline getirmek için etkin bir şekilde kullanmak, transit kargoları ülke içinden geçen taşıma koridorlarına çekmek, bölgelerde lojistik ve ticaret merkezleri kurmak, üretim ve yatırım merkezi ile yeni iş alanları kurmak, istihdam ve katma değerli fırsatlar, ülkenin çekiciliğini artırmaktadır
- Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarında Azerbaycan'ın rekabet gücünün sağlanması için ithalat ve ihracat operasyonlarının ve transit yük taşımacılığının zaman ve maliyetinin optimize edilmesi, sınır geçiş prosedürlerinin basitleştirilmesi ve diğer önemli adımların atılması, uluslararası koridorlardaki yol altyapısı genişletilmeli, inşaat projeleri tamamlanmalı ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmelidir (Stratejik Yol Haritası, 2016; 13-15).

3.2. Azerbaycan -Türkiye İlişkileri

Yukarıda bahsedildiği gibi, bağımsızlığını yeniden tesis ettikten sonra Azerbaycan kendisini çok karmaşık bir jeopolitik bölgesel çerçeve içinde bulmuştur. Ermenistan ile

uluslararası silahlı çatışmaya giren Azerbaycan'ın kaderi, büyük ölçüde daha büyük komşularına, yani Rusya, Türkiye ve İran'a ve aynı zamanda çatışmanın nasıl ele alınacağına bağlıydı. Günümüzde Azerbaycan'ın bir numaralı stratejik ortağı şüphesiz Türkiye'dir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye'nin 1991'de bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan'ı, bunu yapan ilk devlet olarak tanımasından bu yana gelişmiştir (Aliyev, 2013; 4).

Ermenistan, büyük bir askeri potansiyele sahip olan ve Azerbaycan'ın stratejik müttefiki olan Türkiye'yi varlığına yönelik en büyük tehditlerden biri olarak görmekte ve dış politika stratejisinde bu faktörü dikkate almaktadır. Bununla birlikte, 2000'li yılların başından itibaren, iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek için hem hükümet hem de sivil toplum tarafından bazı girişimlerde bulunmuştur. Örneğin 2001 yılında Türk ve Ermeni sivil toplum temsilcilerinin katılımı ve ABD dahil bazı Batılı ülkelerin mali desteğiyle Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu kuruldu. Bu komisyonun kurulma amacı her iki toplumda da karşılıklı güven ortamı oluşturmaktı. Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri normalleştirmeye yönelik bir diğer girişim, ABD ve İsviçreli diplomatların arabuluculuğunda yürütülen müzakereler sonucunda Ekim 2009'da iki ülke arasında Zürih Protokolü'nün imzalanmasıyla sonuçlandı. Zürih Protokolü, çeşitli nedenlerle (Azerbaycan'ın haklı protestosu, Ermenistan içindeki muhalefet, Ermeni diasporasının konumu vb.) ne Türkiye ne de Ermeni parlamentosu tarafından onaylanmadan uygulanmadı. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ilişkilerin doğası son 27 yılda önemli ölçüde değişmedi (Memmedli, 2020; 2-5).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde enerji işbirliği esas olmakla beraber her zaman önemli paya sahip olmuştur. Petrol ve doğal gaz taşıyan iki boru hattı Gürcistan üzerinden Azerbaycan'ı Türkiye'ye bağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye, hidrokarbonların Hazar Denizi'nden Avrupa pazarlarına geçişinde önemli bir rol oynamaktadır. Enerji işbirliğindeki gelişmelerle ilgili uzmanlar, klasik alçak politika ilişkilerinden yüksek politikaya geçildiğini belirtmektedirler. Türkiye ilk olarak Dağlık Karabağ sorununun başlamasından sonra Ermenistan sınırını kapatmış ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a yarı abluka kurmasına destek vermiştir. O zamandan beri Azerbaycan'ın askeri kapasitesini güçlendirmesine yardımcı olarak, binlerce Azerbaycanlı subay ve astsubay askeri eğitimlerini Türkiye'de almıştır. NATO üyesi olarak Türkiye, silahlı kuvvetlerinin İttifak tarafından teşvik edilen en yüksek standartlarda geliştirilmesinde Azerbaycan'a yardımcı

olmakta ve böylece Azerbaycan'ın NATO ile ilişkileri için uygun bir atmosfer yaratmaktadır (Hasanov, 2007; 40-45).

Aynı zamanda, hem Azerbaycan hem de Türkiye, Gürcistan ile olan bağlantıları nedeniyle bölgesel projeler geliştirmek ve bölgede enerji güvenliğini sağlamakla ilgilenmektedir. Türkiye'nin bölgesel bir enerji merkezi olma konusundaki ilgisinin büyük ölçüde Azerbaycan tarafından desteklendiğini belirtmekte fayda var (Aliyev, 2013; 5). Türkiye ve Azerbaycan şu anda siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve sosyal alanları kapsayan projelerle birbirine bağlıyken, aynı zamanda 44 günlük savaş esnasında iki devlet değil bir devletin askeri-diplomatik hamlelerinin geçerli olduğu dış politika anlayışı söz konusu olmuştur.

3.2.1. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Askeri Perspektif

Azerbaycan, özellikle enerji zengini konumuyla bölgenin en önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. Burada söz konusu küresel siyasal sisteme uyum sağlamada Türkiye ile olan kültürel bağ önemli bir rol oynamıştır. 1991 yılında başlayan Türkiye-Azerbaycan ortaklıkları çeşitli dönemlerde sıkıntılar yaşasa da yeni kurulan otoriteden bu yana sağlıklı bir akış sağlanmıştır. Ayaz Muttalibov'un Rusya eksenli politikaları Türkiye ile ilişkileri sadece büyükelçilik kurma düzeyinde etkilemiştir.

Muttalibov'un kısa dönemli yönetimi sırasında Türkiye, yeni dönemde ortaya çıkan Türk olan devletlerle politikalarını güçlendirmeye çalışıyordu. Ayaz Muttalibov'dan sonra yönetilen Abulfaz Elçibey döneminde Azerbaycan'ın dış politikası Muttalibov'un karşısında Türkiye yanlısı bir çizgi izliyordu. Bu nedenle Türkiye ile ekonomi, askeri, siyasi, eğitim ve kültür alanlarında birçok anlaşma yapılmış ve karşılıklı eylemler başlamıştır. 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında karşılıklı askeri eğitim konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bu dönemde Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle uluslararası kamuoyunun dikkatini çekme çabası içinde olan Azerbaycan, Türkiye ile de askeri işbirliği anlaşmaları yapmış ve bu da bölgede tansiyonu yükseltebilecek etkiler yaratmıştır. Elçibey'in son günlerinde ve Haydar Aliyev'in ilk günlerinde, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği, mevcut ülkenin otoritesini güçlendirmek ve dış politikayı dengelemek amacıyla sınırlı kaldı. Haydar Aliyev'in izlediği denge siyaseti sonucunda diğer komşu devletlerle pragmatist işbirliği sağlanmıştır. Ancak askeri alanda Türkiye'ye verilen önemi diğer

yıllarda yapılan anlaşmalardan da görebiliyoruz. Azerbaycan'ın bölgede aktif rol alması kaçınılmaz olduğu için NATO ve ABD eksenine de katılmak zorunda kalmıştır.

1996 yılında Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında Silahlı Kuvvetler Delegasyonu üyelerinin faaliyetleri ve sağlık heyetinin eğitimi konusunda bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. 1997 yılında Azerbaycan sınır hattının her iki tarafında on kilometrelik bir alanda inşa edilecek sivil ve askeri araçların uçuşlarını düzenlemeye yönelik protokol ve strateji işbirliğinin genişletilmesine ilişkin bir deklarasyon imzalandı.

Azerbaycan'ın uluslararası askeri arenadaki girişimleri, 1999 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na mali yardımda bulunmasına ilişkin protokol ve Kosova'ya giden Azerbaycan ekibinin Kosova Türk Tabur Komutanlığı'nın hazırlanmasındaki faaliyetlerine ilişkin protokolle başlamıştır. Kosova'nın bağımsızlığına kadar askerlerini burada tutacak olan Azerbaycan, NATO'nun doğuya yayılma stratejisinde de önem kazanan bir ülke oldu. Türkiye dışında da farklı misyonlarda yer alan Azerbaycan, önemli konumunu daha da güçlendirdi.

2000 yılında Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı arasında TCG AB-34 (P-134) hücumbotunun Azerbaycan'a teslimi ile ilgili protokol imzalandı;

- Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında mali yardım,
- Aynı taraflar arasında teknik ekipman kullanımı,
- Savunma sanayi işbirlikleri (Öztarsu, 2011; 2-4).

Nahçıvan 5. Ordu Bölgesinin geliştirilmesine yönelik protokoller, 2001 yılında Türkiye'nin mali yardımı ve taraflar arasında askeri tarih, askeri arşivler, askeri müzeler ve askeri yayınlar alanlarında 2002 yılında işbirliği protokolü Türkiye ile işbirliği eğitim, uygulama ve teknik yardım, mali yardım, merkez arasında arama ve işbirliği konusunda 2003 yılında işbirliği ve Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Doğu Batı enerji hattının güvenliğine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın girişimlerine karşı 2003 yılında Ermenistan ile Yunanistan arasında "Ermeni birlikleri Kosova'daki Yunan barış güçlerinde yer almalıdır" şeklinde bir anlaşma imzalanmıştır. 13 Aralık 2003 tarihinde Ermenistan Parlamentosu tarafından onaylanan yaklaşık 30 Ermeni askeri, Ocak 2004 itibarıyla Ermenistan Savunma Bakan Yardımcısı Artur Agabekyan'ın rehberliğinde Kosova'ya gitmiş ve kendisi bu eylemi Güney Kafkasya

bölgesinin Suriye'ye yönelik desteği olarak nitelendirmiştir. Azerbaycan ordusunun Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından modernize edilmesine rağmen, Yunanistan Ermeni ordusuna çeşitli katkılar sağlamak için harekete geçmiş ve askeri işbirliği siyasi sorunlarda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde ülkelerin karşılıklı yardımları gelecekteki enerji ve ticari etkileşimlerle farklılık gösterecektir (Veliyev, 2002; 2).

Bundan başka 44 günlük Vatan savaşına kadar Türkiye, sürecin sadece askeri perspektifte değil diplomatik ilişkilerin avantajlarını ortaya koyarak bazı ilerlemelere teşebbüs etmiştir.

3.2.1.1. 44 Günlük Savaş Dönemi Askeri İlişkiler

Türkiye’de son dönemlerde özellikle terörle mücadelede Libya, Irak ve Suriye’deki operasyonlarda ön plana çıkan İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanan “Vatan Muharebesi” sürecinde de önemli rol oynadı ve Azerbaycan’a savaşı kazandıran en önemli etken oldu. Böylelikle tarihteki ilk gerçek insansız hava aracı savaşı, Dağlık Karabağ’da Azerbaycan-Ermenistan arasında gerçekleşmiştir. 27 Eylül’de başlayan ve 44 gün süren savaşta Ermenistan’a karşı üstünlük sağlanmasında ve zaferde İHA-SİHA’ların büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyen Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev; France 24 kanalına verdiği röportajda, “Hedeflerimize ulaşmak için yeterince Türk İHA’sına sahibiz. Bunlar çok modern gelişmiş silahlar. Sadece Türkiye’den aldığımız İnsansız Hava Araçları ile 1 milyar dolarlık Ermeni askeri teçhizatını imha ettik. Bu onlar için büyük bir kayıp” ifadelerini kullandı.

Azerbaycan’ın Türkiye’den tedarik ettiği Bayraktar TB2 SİHA’lar günümüz teknolojisinin en modern ürünleri olmakla beraber şu an Türkiye dışında Libya, Katar ve Ukrayna hava kuvvetleri tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca ürüne birçok başka ülkenin de ilgisi bulunmaktadır. Dolayısıyla etkinliği ve saldırı gücüne katkısı artık dünya çapında bilinen Türk insansız hava araçları aynı zamanda uluslararası kamuoyunda da adından sıkça söz ettirmektedir. Azerbaycan böylesine etkili bir silaha sahipken, Ermenistan’ın Sovyet Rusya zamanından kalma “Osa ve Strela” adındaki uçaksavarlarla Azerbaycan’a karşılık vermeye çalışması nafile bir çaba olarak dikkat çekmektedir. İHA’ların savaş boyunca daha çok zırhlı araçları, silah depolarını, askeri personeli ve Osa-Strela’yı hedef aldığı bilinmektedir. Ancak Osa ve Strela’ların eski bir radar sistemine sahip olması ve

helikopter ile savaş uçaklarını tespit etmek için tasarlanması dolayısıyla İHA'lara karşı etkisiz kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla savunma sistemi çöken Ermenistan karşısında Azerbaycan'ın ilerleyişi kolaylaşmış ve manevra kabiliyeti artmıştır.

Ermenistan ordusuna ait 287 tankı imha eden, 79 tankı ise ele geçiren Azerbaycan ordusu, karşı tarafı toplam 366 tanktan mahrum bıraktı. Azerbaycan ordusu ayrıca 69 zırhlı piyade aracını imha etti, 47'sini ise ele geçirdi. 252 askeri kamyon imha edildi, 270'i ise ele geçirildi. Savaşta, Ermenistan ordusunun 7 komuta noktası ve 11 mühimmat deposu da imha edildi. Azerbaycan ordusu, çatışmalar boyunca havadaki üstünlüğünü korudu. Savaş süresince Ermenistan'a ait 5 Su-25 savaş uçağı düşürüldü. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) araştırma görevlileri, 44 günlük savaşta Ermenistan ordusunun silah ve araç kayıplarının maddi boyutunu hesapladı. UNEC Ekonomik Araştırmalar Enstitüsünün araştırmasına göre, Ermenistan savaşta 4,8 milyar dolar değerinde silah ve mühimmat kaybetti.

16 Ağustos 2010'da, Bakü'de Türkiye ile imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasında" iki ülkeden herhangi birinin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği hallerde iş birliği yapılacağı yazmaktadır.

"Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkân ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir."

Azerbaycan ile Ermenistan arasında 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes antlaşmasında, bölgede ateşkesi kontrol edecek bir barış gücü konuşlandırılmasına karar verildi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Dağlık Karabağ'da temas hattında ve Laçın koridorunda Rus barış gücünden hafif silahlı 1960 asker ile 90 zırhlı personel aracının 5 yıl süreyle konuşlanacağını bildirirken, Rusya ve Türkiye'nin ortak barış gücünün yer aldığını ifade etti. Aliyev konuşmasında, Türkiye'nin, Dağlık Karabağ'da çıkan çatışmalarda ilk günden bugüne kadar Azerbaycan'ın yanında olduğunun altını çizerek, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a çatışmalar süresince verdiği destek dolayısıyla teşekkür etmiştir.

İkili ilişkilerin içeriği Güney Kafkasya Bölgesi'nde istikrar ve güvenliğin sağlanması açısından da son derece önemlidir. Karşılıklı güven, bağlılık ve bağımlılık, destek ve dayanışmanın koşulsuz olması iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşerek devam edeceğinin sadece esası değil aynı zamanda göstergesidir. Tarihsel, etnik ve dilsel ortaklıklar temelinde şekillenen “bir millet iki devlet” anlayışı sonucunda şekillenen enerji, taşımacılık, ulaşım ve inşaat sektörlerindeki ekonomik ilişkiler her iki ülkenin kalkınma hedefleri açısından da büyük önem taşımaktadır.

II. Karabağ Savaşı süresinde Türkiye'nin izlemiş olduğu daha müdahil ve pro-aktif politika, bölgede bir güvenlik aktörü olarak konumunu güçlendirmiştir. Barış sürecinde Türk askerinin gözlemci statüsü Azerbaycan'daki siyasi varlığını pekiştirmesinin yanı sıra kendisine atfedilen anlam ve önemin de bir göstergesidir. Barış gücü konumunda olan Rusya ve Rus askeri varlığını da dengeleyici bir nitelik kazandırmaktadır. Karabağ bölgesinin yeniden yapılandırmasına Türk girişimcilerin de katkı sağlayacağını öngörmek mümkündür. Önümüzdeki süreçte, iki ülke arasında kurumsallaşmanın güçleneceği ve ortak girişimlerin çeşitlenerek artacağı beklenebilir (Ajans Turka, 2022; 30-33).

3.2.1.2. Şuşa Beyannamesi ve Neo-Realizm

İki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültürel, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanlarındaki fırsat ve potansiyellerini ortak çıkarların korunmasında birleştirmenin önemini kabul ederek,

Birleşmiş Milletler Şartı da dahil olmak üzere uluslararası hukukun ilke ve normlarına uygun olarak küresel ve bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına yönelik ortak çabaların sürdürülmesinin önemini vurgulayarak,

Ortak çıkarları ilgilendiren bölgesel ve uluslararası stratejik konulardaki faaliyetleri koordine etme ihtiyacını ifade ederek,

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü, uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığı gibi ulusal çıkarlara dayalı konularda ikili ve çok taraflı formatlarda dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma ilkelerinden hareketle,

Türk dünyasının sürdürülebilir kalkınmasına yönelik bölgesel ve uluslararası düzeyde işbirliğini ilerletme çabalarını birleştirerek,

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin daha da genişletilmesi ve derinleştirilmesi beklentilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, beyan ediyorlar.

İki dost ve kardeş ülke arasındaki stratejik ilişkilerin durumundan duydukları memnuniyeti dile getiren taraflar, her düzeyde siyasi diyalogun sürdürülmesinin ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerin önemini vurguladılar.

Taraflar, Azerbaycan'ın 44 günlük Vatan Savaşını kazandığını, Ermenistan'ın 30 yıllık saldırgan politikasına son verdiğini, topraklarını işgalden kurtardığını, tarihi adaletin zaferini ve uluslararası hukukun restorasyonunu sağladığını söylemekten gurur duyuyorlar. Azerbaycan, 30 yıllık Ermeni saldırganlığının sona erdirilmesi, işgal altındaki toprakların kurtarılması ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi ve siyasi desteğini takdir etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığı, devletlerin içişlerine karışmama ilkelerinin rehberliğinde, müttefik ilişkileri kurmak için siyasi ve yasal mekanizmaları Şuşa'da beyanname imzalayarak belirliyorlar. Taraflar, ulusal çıkarlarını korumayı ve güvence altına almayı amaçlayan bağımsız bir dış politika izleyeceklerdir. Taraflar, bölgesel ve uluslararası düzeyde istikrar ve refah yoluyla barış, dostluk ve iyi komşuluk temelinde uluslararası ilişkileri geliştirmek ve ayrıca bölgesel ve küresel güvenlik ve istikrarla ilgili ihtilafları ve sorunları çözmek için ortak çaba göstereceklerdir.

Bir bilim olarak uluslararası ilişkilerin oluşum sürecinden başlayarak asıl görevi; savaşı önlemek, barışı teşvik etmek ve sürdürmektir. Bütün teoriler bu konuda farklı yaklaşımlar göstererek uluslararası siyaseti açıklamaya çalışmaktadır. Bildiri'nin imzalanması ve kurtarılmış Azerbaycan'ın tarihi toprakları Şuşa'da imzalanması ve "Şuşa Beyannamesi" adının verilmesi tesadüfi olmayıp, bizleri bazı konuları daha derinlemesine araştırmaya sevk etmektedir. Şuşa Beyannamesi hakkında birçok görüş dile getirilmiş olsa da beyannamenin klasik uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde incelenmesi, konuya sağlam bir bilimsel yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır.

Bildirinin giriş bölümünde de belirtildiği gibi, Kars Anlaşmasına referansta bulunarak, bağımsızlık sonrası iki ülke arasında imzalanan anlaşmaların (1994 Azerbaycan ve Türkiye Arasında Dostluk ve İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması, 2010 yılında imzalanan Azerbaycan ve Türkiye Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması) önemi ortaya koyularak iki ülke arasında ilişkilerin tarihsel süreci hakkında bilgi verilmiştir.

Beyannameye “13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması” ile başlayarak giriş verilmesi bölgede uzun süredir devam eden güvenlik sorununun zamanla değişse de özünde aynı kaldığını vurgulamaktadır. Kafkasya’da uzun süredir devam eden anarşik yapının günümüzde de devam etmesi beyannamenin önemini daha da ortaya koymaktadır.

Bunun nedeni, bölgede bağımsızlığını kaybetmiş bir devletin daha sonra bağımsızlığını kazanması, bağımsızlığına kavuştuktan sonra egemenlik sorunu ile yeniden karşılaşarak topraklarının %20'sini kaybetmesi, uluslararası hukukun ihlal edilmesi ve devletin karar alma kabiliyetinin sınırlandırılması gibi sorunlar bölgede realizmin temel argüman olarak üzerinde dayandığı güvenlik sorununu açıkça ortaya koymaktadır.

Beyannamenin iki ülke arasındaki imzalanması hala devletlerin uluslararası ilişkilerde ana aktörler olduğunu ve diğer aktörlerin (sorunla ilgilenen uluslararası kurumların) kilit sorunların çözümünde belirleyici rolünün yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu sebep, günümüzde uluslararası politikada çeşitli aktörlerin yer almasına rağmen halen güvenlik, toprak bütünlüğü gibi temel sorunlardaki devletlerin rolünü ortaya koymaktadır.

Realist teori uluslararası siyaseti açıklarken insan doğasının önemini aşırı şekilde ortaya koymasından dolayı bilimsel çalışmalarda eleştirilmiş olsa da, devletlerin uluslararası siyasetteki kilit rolünü akademik çalışmalarda savunmasından dolayı bu teoriye uluslararası ilişkilerin diğer eleştirel yaklaşımları nispeten engellemiştir. Şuşa beyannamesi, uluslararası siyasette var olan bir devletin, başka bir devletle ittifak kurarak güvenliğini koruması ve egemenlik yolunda adım atması gerektiği şeklindeki klasik realizmin temel ilkesini desteklemektedir.

Neo-Realist teori, uluslararası politikada realizmin temel ilkelerini kabul etse de güvenlik açısından insan doğasına değil sistemdeki sorunlara odaklanmaktadır. Bu anlamda Kafkasya bölgesinde barışın sağlanması tümdengelimci bir yaklaşımla buradaki mevcut sisteme bakmaya zorlamaktadır. Kafkasya’da genel olarak iki tip sistem gözlemlenebilir;

Bölgede Rusya-İran-Ermenistan işbirliği açıkça egemenliğimizi tehdit ederken, karşılıklı bağımlılık teorisi içinde yukarıdaki sisteme karşı Azerbaycan-Türkiye işbirliği sistemini (Gürcistan'ı uluslararası projelerle ittifaklarına dahil etme fırsatları) yumuşak bir biçimde görebiliriz.

Bu anlamda 44 gün savaşı ile sistemin değiştirilmesine yönelik atılmış olan stratejik adımlar, bölgede bir bütün olarak istikrarın sağlanması açısından önemli bir olaydır. Tarihsel süreç içerisinde bölgede Rusya'nın üstünlüğüne karşı Kafkasya'da Türkiye'nin güvenlik odaklı politikalarda ön planda olduğunu ifade edebiliriz. Türkiye'nin bölgede yer almasına ilişkin somut olarak beyannamede yer alan bu ifadeleri de referans olarak kullanabiliriz.

- (Taraflar Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin güçlendirilmesi, tüm ekonomik ve ulaşım bağlarının yeniden kurulması, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması için çabalarını sürdüreceklerdir).

44 günlük savaşın ardından 10 Kasım üç taraflı anlaşmasında yer alan ve Azerbaycan kamuoyunun en çok endişe ettiği maddelerden biri Rusya barış gücünün bölgeye dahil olması olmuştur. Türk-Rus Müşterek Merkezi'nin faaliyetlerine atıfta bulunarak Türkiye'nin Kafkaslar bölgesindeki varlığını ve bölgedeki tarihsel sistemdeki değişimleri gösteren bir başka olgu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu konu Azerbaycan'ın güvenlik hassasiyeti açısından son derece önemli bir durumdur. Bölgede barışı koruma amacıyla yerleştirilen Rus barış gücü yanında Türk askeri birliklerinin olması Azerbaycan'ın 10 Kasım anlaşmasının imzalanmasında etkili olduğunu da görebiliriz.

- (Taraflar, Türkiye'nin Azerbaycan'ın kurtarılmış topraklarındaki faaliyetlerine katkısının Türk-Rus Ortak Merkezi'nin faaliyeti ile bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığını vurgulamaktadır).

Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan'ın dış politikasında neo-realist teorinin en önemli konularından birini vurgularken, uluslararası siyasette akademik olarak tartışılan bir başka sorunu da ortaya koymaktadır. Buradaki asıl mesele, uluslararası örgütlerin uluslararası siyasetteki yetersizliğini vurgulamak, daha doğrusu uluslararası örgütlerin sistem içinde egemen olan devletlerin çıkarlarını korumak için oluşturulmuş kurumlar olduğu ifadesidir. Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan bu beyanname, barışı koruma misyonu (BM, AGİT) gibi kuruluşlar için eleştirel yaklaşımlardan dolayı ortaya

çıkan bir süreçtir. Azerbaycan devlet yetkilileri özellikle Cumhurbaşkanı İlham Aliyev uluslararası farklı platformlarda barış için görevlendirilmiş olan kurumların tepkisizliği, AGİT eşbaşkanlarına diplomatik kurallar çerçevesinde devlet başkanı gibi kendisinin ve Azerbaycan halkının bu durumdan hoşnut olmadığını defalarca dile getirmiştir. Kalıcı sorunların çözümü, sistemdeki devletlerin gerçek gücüne dayanmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan 15 Temmuz Şuşa Beyannamesi, uluslararası siyasetteki açığı kapatma girişimi olarak sunulan gerekli bir ittifakın göstergesi, bu boşluktan ortaya çıkan anlaşma metnidir.

Neo-realist teorinin dayandığı bir diğer konu uluslararası politikadaki devletlerin geleceğe ilişkin niyetlerinin bilinmemesi düşüncesidir. Şuşa Beyannamesi, Kafkasya genelinde olmak üzere özel olarak Azerbaycan toprak bütünlüğü ile ilgili konuda geleneksel politikanın devam etmesi halinde iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin modern teknolojilerle devam edeceğini ve birbirini destekleyeceğini belirtmektedir.

- (Taraflar, savunma yeteneklerini ve askeri güvenliği güçlendirmeye yönelik personel değişimi yapacak, ortak eğitim ve tatbikat yapacak, iki ülkenin silahlı kuvvetlerinin ortak kapasitesini artıracak, modern teknolojilere dayalı silah ve mühimmat yönetiminde yakın işbirliği yapacak ve yetkili yapıların koordinasyonu Azerbaycan ve Türkiye, diğer dost ülkelerin ordularıyla birlikte askeri tatbikatların yapılmasını destekleyecektir.)

Neo-realist kuramın klasik realizmden bir diğer önemli farklı devletler arası ilişkilerde ekonomik ilişkilere verdiği önemdir. Şuşa Beyannamesinde bölgede yalnız güvenlik odaklı politikaların değil ekonomik ilişkilerin de yapısının sistemsel olarak değiştirilmesinden yana koydukları hedefleri de içermektedir. Bu manada Şuşa Beyannamesine dikkat ettiğimiz zaman şu ifadeler bölgenin ekonomik sistemi açıdan yeniden yapılanmasının önemini ortaya koymaktadır. Beynamede bu süreç aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır;

- Taraflar, ticari ve ekonomik ilişkilerde ulusal ekonomileri ve ihracatı çeşitlendirmek, gelecek vaat eden alanlarda ortak üretim kurmak, yatırım işbirliğinin karşılıklı olarak yararlı gelişimi için daha elverişli koşullar geliştirmek için çabalarını artıracaklar. Bu bağlamda, Azerbaycan ve Türkiye, malların serbest dolaşımını düzenlemek için mekanizmalar oluşturmak için önlemler alacaktır.

- Taraflar, bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunan, doğal gaz kaynaklarının ve güzergahlarının bakımını sağlayan stratejik Güney Gaz Koridoru'nun uygulanmasında Türkiye ve Azerbaycan'ın öncü rolünü vurgulamaktadır. Taraflar, Güney Gaz Koridoru'nun verimli kullanımını ve daha da geliştirilmesini sağlamak için koordineli çabalarını sürdürecektir. Taraflar ayrıca, küresel enerji sektöründeki süreçleri de göz önünde bulundurarak, bölgedeki enerji arz güvenliğinin güçlendirilmesi için elektrik alanında bölgesel işbirliğine katkıda bulunma çabalarını sürdürme ve yoğunlaştırma niyetlerini ifade etmektedirler.
- Taraflar, iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Merkez Uluslararası Ulaştırma Koridoru'nun rekabet gücünü artırmak için karşılıklı işbirliğini güçlendirecek. Azerbaycan ve Türkiye, akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerini kullanarak uluslararası ulaşım koridorlarının Azerbaycan-Türkiye bölümlerinin transit-ulaşım potansiyelini daha da geliştireceklerdir.
- Taraflar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Azerbaycan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zangazur koridoru) açılmasının ve bu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşasının iki ülke arasındaki ulaşım ve iletişimin yoğunlaştırılması açısından önemli katkı sağlayacağını belirtiyorlardı.
- Taraflar, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki mevcut ilişkilerin sadece iki ülkeye değil, genel olarak bölgesel ve uluslararası barış ve refaha katkıda bulunduğunu ve uluslararası toplumun, özellikle bölge ülkelerinin istikrarına, barışına ve çıkarlarına hizmet edeceğini, barış ve refah getireceğini vurguladılar.
- Taraflar, başta terörizm, terörün tüm biçimleri ve tezahürleri, finansmanın yanı sıra kitle imha silahlarının yayılması, organize suç, kara para aklama, uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti ve yasa dışı göç alanındaki ortak çabalarını ve işbirliklerini genişleterek bölgesel ve uluslararası istikrar ve güvenliği olumsuz etkileyen çeşitli tehditler ve zorluklarla mücadele etmeyi kabul etmektedirler (<https://president.az/articles/52116> Erişim tarihi 12/12/2021).

3.3. Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında 4 Nisan 1992 tarihinde Bakü'de imzalanan ilgili protokol ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. 1992 yılında Azerbaycan'ın

Rusya'daki ve Rusya'nın Azerbaycan'daki büyükelçilikleri faaliyetlerine başlamıştır. Bağımsızlığımızı geri kazandıktan sonra Rusya ile ilişkilerdeki gerilimin azaltılması, Rusya'nın arabuluculuğunda Mayıs 1994'te Ermenistan ile Bişkek Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasıyla mümkün olmuştur (Goltz, 1999; 3).

Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ilişkileri şu anda ekonomik ve askeri alanlarda yakın işbirliği de dahil olmak üzere çeşitli alanları içermektedir. Azerbaycan, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki ticaret ortağıdır ve Rusya'nın Azerbaycan'daki doğrudan yatırımları 1990'lara göre neredeyse on yedi kat artmıştır. Buna karşılık Rusya, petrol dışı sektörde Azerbaycan'ın öncül ticaret ortağıdır. İki ülke arasındaki askeri işbirliği sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerini değil, aynı zamanda silah ticareti ve askeri desteği de içermektedir. Belirtmelidir ki, Rusya'nın Ermenistan'a zaman-zaman askeri yardımları Azerbaycan tarafında güven sorunu yaratmıştır/yaratmaktadır. Azerbaycan'ın ihracat ve ithalat rakamlarına dikkat ettiğimiz zaman Rusya'nın Azerbaycan için ekonomik ilişkilerde oynadığı rolü anlamak mümkün olacaktır (Zeyno, 2002; 222).

Ülkelerin güvenlik ve polis güçlerinin yakın işbirliğinin güvenli bir bölgesel ortamın korunmasına katkıda bulunması nedeniyle, bölgesel güvenlik bu devletlerin ikili gündemindeki bir başka noktadır. Genel olarak, Azerbaycan'ın Rusya'ya yönelik dış politikası, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanı kapsayan stratejik ortaklıklar geliştirme taahhüdünü yansıtmaktadır (Nezrin, 2003; 273, Donaldson, 2009; 11).

Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyedir ancak, özellikle Ermenistan'ın aynı örgüte üyeliği nedeniyle genişletilmiş formatında entegrasyonu ilerletmez. Azerbaycan'ın Rusya'nın desteklediği entegrasyon projelerine (gümrük birliği, Avrasya Birliği vb.) ilişkin tutumu tarafsız kalmaktadır. Bunun nedeni, Azerbaycan'ın dış politikasında sürdürdüğü dengeli yaklaşım ve ayrıca Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümündeki (Ermenistan ile askeri-siyasi birlik) tutumudur (Aliyev, 2013; 5).

Günümüze kadar Azerbaycan-Rusya ilişkilerini farklı perspektifte inceleyen çok sayıda bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Azerbaycan-Rusya ilişkilerini ekonomik yönden verilerle ilişkilerin seyri hakkında yukarıda bilgiler verilmiş, bu kısımda ise 44 günlük savaş sonrası ilişkilerin güvenlik boyutu incelenecektir.

Güney Kafkasya'yı etkileyen en tektonik, paradigma değiştiren olaylardan biri, 2020 yılında başlayan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki 44 günlük savaşı. 27 Eylül 2020'de Bakü, Karabağ'da bulunan Ermeni birliklerinin Azerbaycan köylerini bombaladığını bildirdi. Sivil ölüm raporlarının ardından Azerbaycan, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin muharebe faaliyetlerini resmen bastırmak ve sivil nüfusun güvenliğini sağlamak için tüm temas hattı boyunca bir karşı saldırı operasyonu başlattı. Savaş, 8 Kasım'da Azerbaycan birliklerinin Karabağ'ın başkenti (Ermenistan'da Khankendi veya Stepanakert olarak bilinen) olarak stratejik öneme sahip Şuşa şehrini ele geçirmesiyle neredeyse sona erdi. Müttefikinin yenilgisini ve Karabağ sorununun yakında çözüleceğini gören Moskova, bölgeye barış güçlerini sokmak için acele etti. 9 Kasım'da, Rusya ve Azerbaycan cumhurbaşkanları ve Ermenistan başbakanı, diğer hususların yanı sıra, 1.960 Rus silahlı birliği, 90 zırhlı araç ve Laçin de dahil olmak üzere temas hattı boyunca konuşlandırılan 380 motorlu taşıt öngören ortak bir bildiri imzaladılar. Rusya 1992'den bu yana Azerbaycan topraklarına ayak basmadı. Azerbaycanlılar için yaklaşık 2.000 Rus barış gücünün varlığı askeri bir tehdit değil, sembolik ve siyasi açıdan rahatsız edici bir etki yaratmaktadır. Rus birlikleri Karabağ nüfusunu kontrol edip korurken, Moskova onları Azerbaycan ile yeniden bütünleşmekten caydırmış ve onları Bakü ile müzakerelerde kullanmaktadır. Azerbaycan her zaman Rusya'nın güç kullanma tehdidini (Gürses, 14; 2003) ciddiye almış ve emperyalist baskılara karşı kendine özgü önlemler almıştır.

Karabağ savaşındaki zafer, Azerbaycan'ın uzun süredir devam eden stratejik sabır politikasının işe yaradığını kanıtladı. Uygun bir an geldi ve uzun süredir devam eden bir durumu değiştirdi. Rusya'nın savaşın son aşamasına karışması Azerbaycan'ın tam zaferini elinden aldı. Her iki durumda da Azerbaycan'ın politikaları birkaç yönde yoğunlaşacaktır. Birinci önceliği, bölgenin kitlesel olarak yeniden inşası ve ülke içinde yerinden edilmiş halkların geri dönüşüdür. Azerbaycan, Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma taleplerine boyun eğmemeye çalışarak "stratejik riskten korunma" politikası kullanmaya devam edecektir. Zorlu bir müzakere döneminde Azerbaycan, Rusya'nın baskısından korunmak için Türkiye'yi kendine çekecektir. Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Bildirisi ve Azerbaycan'da bir Türk üssüne ilişkin tartışmaların Rus etkisini dengeleme amacına hizmet ettiği söylenebilir (Valiyev, 2021).

Rusya da Güney Kafkasya'da iletişimin açılmasından önemli ölçüde faydalanacaktır. Rusya için Zengazur Koridoru bölgeye alternatif bir yol oluşturmaktadır. Rus trenleri Azerbaycan demiryollarını kullanarak yeni koridordan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ve oradan da Türkiye, İran ve Ermenistan güzergahlarına kolayca geçebilecektir. Rusya, Zengezur koridoru aracılığıyla Orta Doğu pazarlarına alternatif bir rotaya sahip olacak ve yeni koridor ve Güney Kafkasya'daki diğer rotaları kullanarak Rusya, Ermenistan'a doğrudan erişime sahip olacaktır. İlişkilerin yeniden kurulmasının tüm bu avantajları, Rusya'nın Türkiye, İran, Ermenistan ve Ortadoğu ile olan ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkileyecektir (Cəfərova və diğərleri, 2021; 13-15).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 27 Eylül'de başlayan Dağlık Karabağ Savaşı, 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes ile sona erdikten sonra Rusya Barışı Koruma Birliği bölgeye yerleşmiş ve anlaşmada bölgenin güvenlik ve ekonomik düzenini sağlayan prensipler yer almıştır (Ajans Turka, 2022; 15-16).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki arabuluculuk sürecinde Brüksel ve Washington'dan inisiyatif almaya çalışan Rusya, diplomatik faaliyet gösteriyor ve bir sonraki üçlü toplantıya davet ediyor. Bu şartlar altında uzlaşma sürecine ilişkin arabulucuların görüşlerine bir göz atalım;

Sürecin başında Batı, Ermenistan'a bir barış anlaşması ve güvenlik garantisi olarak sınır gerilimlerinin azaltılmasını teklif ediyor. Ancak format, ulaşım - iletişim bağlantılarının hemen açılmasını öngörmemektedir. Mesele şu ki, 10 Kasım açıklamasına göre Rusya, Zengezur Koridoru üzerinde kontrol sahibi olmalıdır. Ermenistan'daki mevcut Rus üslerinin (2049'a kadar) veya Azerbaycan'ın Karabağ kentinde bulunan barışı koruma birliğinin (2025'e kadar) aksine, Zengezur koridorunun süresiz olarak Rus kontrolü altında kaldığına dikkat edilmelidir. Bu nokta, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki gücünü güçlendirdiği için Batı tarafından reddedilmektedir.

Rusya, arabuluculuk yoluyla tüm konuların tartışılmasını ve barış anlaşmasının belirsiz bir geleceğe saklanması önerdi. Bu dönemde Karabağ'daki Rus barış gücünün varlığı sürekli olarak genişletilmelidir. Ancak Moskova'nın önerisi katılımcı devletler tarafından kabul edilmiyor. Bu teklifte, "statü", barış anlaşmasının belirsiz süreli tutulması ve barış güçlerinin kalış süresinin uzatılması konuları Azerbaycan için kabul edilemez.

Ermenistan ise Rusya'nın katılımıyla ulaşım ve haberleşme ilişkilerinin açılmasına ve kendi topraklarında Rusya'ya süresiz yetki verilmesine karşıdır.

Son iki yılda Azerbaycan ve Ermenistan'da Rusya'ya karşı güçlü bir kırgınlık oluştu. Bu memnuniyetsizlikler farklı düzeylerde kendini göstermektedir. Örneğin Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 44 gün süren savaş sırasında uçaklarla Rusya'dan Ermenistan'a silah taşındığını ve ardından Rus ordusunun Ermeni militanları Karabağ'dan çekme sözünü yerine getirmediğini hatırlattı. Ermenistan'ın Rusya'dan hoşnutsuzluğu, KGAÖ'den ayrıldığı, N. Pelosi'nin ziyareti sırasında Rusya'dan şikâyet ettiği, Rusya karşıtı mitingler düzenlediği, Kremlin'e yakın bir milletvekili olan K. Zatuli'nin Ermenistan'a girmesine izin verilmediği yönündeki açıklamalarında kendini gösteriyor.

Rusya'nın Ukrayna'ya müdahale etmesinden sonra, Moskova'nın kaynakları Batı yaptırımlarının etkisi altında belirgin şekilde kısıtlandı. Karabağ'ın Ermeni nüfusu içinde bile sadece onlara liderlik eden grup Rusya'yı güvenliğin garantörü olarak görüyor. Azerbaycan SQ Karabağ'daki pozisyonunu açıkladığında halk, Hankendi'de ki protesto mitinglerine katıldı.

Rusya, bölgedeki konumunu koruyabilir. Bunun için jeopolitik gerçeklikle uzlaşmalı ve maksimalist konumundan vazgeçmelidir. Rusya, Laçın ve Zengezur'da gümrük noktalarının kurulmasıyla uzlaşmalı ve taslak barış anlaşmasını Prag toplantısının kavramsal çerçevesine uyarlamalı. Bu, "statü" meselesinin kesin olarak reddedilmesi ve Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'a yeniden entegrasyonu anlamına geliyor. Bu şartlar altında Rusya bölgedeki konumunu 2025 yılına kadar koruyabilir.

Ancak Rusya pragmatik bir yaklaşımı reddetti ve Azerbaycan ve Ermenistan'a karşı bir bilgi savaşı yürütüyor. Rus TV kanalları Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygısızlık ediyor, Karabağ'ın öznelliğinden bahsediyor ve Paşinyan'ı "Batı Ajanı" olmakla suçluyor. Azerbaycan ve Ermenistan, Rusya'nın bilgi saldırılarına yeterince yanıt veriyor. İran faktörü bir tehdit olarak kullanılsa da Bakü, Rusya ve Ermenistan ile ilgili konumundan geri adım atmıyor, Erivan da AB misyonundan vazgeçmiyor.

Süreçlerin dinamiklerinden Rusya'nın bölgedeki konumunun önümüzdeki iki ay içinde bastırılacağı sonucuna varılabilir. Bu daha çok Ermenistan'da kendini gösterecektir. Karabağ başta olmak üzere topraklarında AB veya diğer yabancı misyonların varlığına izin vermeyen Azerbaycan'da Rusya'ya yönelik baskı daha küçük ölçekte gerçekleşecek.

Bütün bu süreçler her halükarda Rusya'nın yapıcı katılımı veya rolünün göz ardı edilmesi şeklinde gerçekleşecektir.

3.3.1. Azerbaycan-Rusya Müttefiklik Bildirgesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2022 yılı 22 Şubat'ta Moskova'da "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Müttefik Bildirgesi" imzaladılar.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin devlet ve kalkınma beklentilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek,

Rusya ile Azerbaycan ve iki ülke halkları arasındaki dostluk ve iyi komşuluk, derin kültürel ve insani bağlara dayanan tarihi geleneklere dayanarak,

Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 3 Temmuz 1997 tarihli Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması, Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 3 Temmuz 2008 tarihli Dostluk ve Stratejik Ortaklık Bildirisi ve Rusya Devlet Başkanı Rusya Federasyonu Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Aliyev'in 1 Eylül 2018 tarihli ortak açıklamasına dayanarak,

Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti halklarının çıkarlarını tam olarak karşılayacak, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanmasına ve güçlendirilmesine katkıda bulunacak, ikili ilişkileri niteliksel olarak yeni bir ittifak düzeyine yükseltmeye çalışarak,

Siyasi, ekonomik, savunma, kültürel, insani, eğitim, sosyal alanların yanı sıra sağlık, gençlik işbirliği ve spor alanlarında iki ülke arasındaki yakınlaşmanın önemini kabul ederek,

İki ülkenin karşılıklı saygı ve güven ilkelerine dayalı kapsamlı ve eşit işbirliğini genişletme konusundaki sarsılmaz bağlılığını ifade ederek,

Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üyesi olduğu uluslararası ve bölgesel kuruluşlarda karşılıklı çıkar konularında işbirliğini geliştirmek niyetiyle,

Tarafların Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki (BDT) entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesine olan ilgisi ve Rusya Federasyonu'nun ilgili çabalarındaki kilit rolü göz önüne alındığında,

Birleşmiş Milletler (BM) Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) mutabakatıyla kabul edilen diğer belgelerin amaç ve ilkelerine uygun olarak, uluslararası hukukun evrensel olarak kabul görmüş ilke ve normları ; Uluslararası hukuka dayalı çok kutuplu bir dünyanın inşasında ve uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında BM'nin merkezi rolünün önemini kaydederek, şunları beyan ettiğini açıklamaktadırlar:

1. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, ilişkilerini müttefik etkileşim, bağımsızlığa, devlet egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve iki ülkenin devlet sınırlarının dokunulmazlığına karşılıklı saygıya ve ayrıca birbirlerinin içişlerine müdahale etmemeye dayandırır, eşitlik ve karşılıklı yarar, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü ve güç, kuvvet uygulamama veya kuvvet tehdidi ilkelerine bağlı kalınmasına dayanır.
2. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, ulusal çıkarlarını korumaya yönelik bağımsız bir dış politika izlemektedir.
3. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, barışı güçlendirmek ve istikrar ve güvenliği artırmak için küresel ve bölgesel düzeylerde işbirliği yapacaktır. Taraflar, çatışmaların önlenmesi ve çözümünde ve bölgesel ve küresel güvenlik ve istikrar konularının ele alınmasında ve AGİT'te belirtilen amaç ve ilkelerin uygulanmasında BM ve BM Güvenlik Konseyi'nin merkezi rolünü daha da güçlendirmeye özel önem verirler.
4. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, ikili düzey de dahil olmak üzere güncel uluslararası konularda aynı veya benzer pozisyonları alarak ve ayrıca BM, AGİT, BDT ve diğer uluslararası örgütler ve konularda forumlar içinde etkileşim kurarak yapıcı işbirliğini derinleştirmektedir.
5. Taraflar, Kafkaslar ve Hazar bölgelerinde istikrar ve güvenliğin sağlanması için dış politika alanında işbirliği yapacaklardır.
6. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Taraflardan birinin görüşüne göre barışı tehdit eden, barışı ihlal eden veya taraflardan birinin güvenlik çıkarlarını etkileyen bir durumu çözmek için acil istişareler yapmaya hazır olduklarını ifade ederler.

7. Taraflardan birinin görüşüne göre Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığa ve müttefik ilişkilerine zarar verebilecek her türlü eylemden kaçınmakla beraber, bu amaçla iki ülkenin dışişleri bakanlıkları aracılığıyla daimî bir istişare mekanizması kurulmasına karar verildiğini beyan etmektedirler.

8. Azerbaycan tarafı, Kasım 2020'de bölgedeki düşmanlıkların ve tüm askeri operasyonların tamamen durdurulmasında Rusya Federasyonu'nun arabulucu rolünü takdir etmektedir.

9. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Başkanı 9/10 Kasım 2020, 11 Ocak 2021 ve 26 Kasım 2021 Beyannamelerinin hükümlerinin uygulanmasına yönelik çabaları desteklemeye devam edeceklerdir.

10. Taraflar, yukarıda belirtilen beyanların hükümlerinden kaynaklanan sorunların çözümünde işbirliği yapacak ve bölge devletleri arasında kalıcı bir barışın tesis edilmesi için bölgesel ve uluslararası düzeyde yakın işbirliği içinde çalışacaklardır.

11. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer Tarafın devlet egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı kendi topraklarında örgüt ve şahısların faaliyetlerini kesinlikle önleyeceklerdir.

12. Taraflar, ulusal çıkarları karşılayan ve üçüncü ülkelere yönelik olmayan ikili askeri-politik işbirliği geliştireceklerdir.

13. Taraflar, ortak operasyonların yürütülmesi ve savaş eğitimi de dahil olmak üzere Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri arasındaki karşılıklı işbirliğini derinleştirecek ve diğer ikili askeri işbirliği alanlarını geliştireceklerdir.

14. Taraflar, yüksek düzeyde askeri-teknik işbirliğini dikkate alarak, modern silahların ve askeri teçhizatın sağlanmasında ve ayrıca bu alandaki diğer karşılıklı çıkar alanlarında işbirliği yapacaklardır.

15. Taraflar, silahların ve askeri teçhizatın bakım, onarım ve modernizasyonu için hizmet merkezleri kurmanın yanı sıra çeşitli askeri ürünlerin ortak üretimini organize etme çabalarını yoğunlaştıracaklardır.

16. Güvenliği sağlamak, barış ve istikrarı korumak için Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, BM Şartı dahil olmakla ayrı-ayrı uluslararası anlaşmalar ve her

birinin uluslararası yasal yükümlülüklerini dikkate alarak birbirlerine askeri yardım sağlamayı düşünebilirler.

17. Taraflar, üçüncü ülkeler aracılığıyla gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere, birbirlerine karşı herhangi bir eylemden kaçınacaklardır.

18. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, uluslararası terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık, ulusötesi organize suçlar, silah, uyuşturucu ve bunların öncüllerinin yasadışı ticareti, insan ticareti ve enformasyon alanındaki suçlarla mücadelede ve bunların etkisiz hale getirilmesinde ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra diğer yeni güvenlik zorlukları da çabalarını birleştiriyor. Bu bağlamda, Taraflar, bu yasa dışı faaliyetlerin finansman kaynaklarının belirlenmesi ve önlenmesi konusunda bilgi alışverişinde bulunacak ve yakın işbirliği yapacaklardır.

19. Rusya Federasyonu ve Cumhuriyeti Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'de kabul edilen güven artırıcı önlemlerin, iyi komşuluğun ve karşılıklı anlayışın teşviki de dahil olmak üzere Hazar bölgesinde güvenlik ve istikrarı korumak ve güçlendirmek Azerbaycan'ın 12 Ağustos 2018 tarihli kararı, tüm Hazar kıyı devletlerinin çıkarına, bunu saygı için geçerli bir yasal dayanak olarak kabul eder.

20. Taraflar, Hazar bölgesinde işbirliğinin geliştirilmesi, Hazar bölgesinde kıyı devletlerinin egemenlik ve münhasır haklarının gerçekleştirilmesi için Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'de öngörülen tüm eylem ilkelerinin önemini yeniden teyit ederler.

21. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, bir Tarafın gerçek ve tüzel kişilerinin diğer tarafın topraklarında uluslararası yükümlülüklerine ve ulusal mevzuatlarına uygun olarak meşru hak ve menfaatlerini sağlamak için etkin önlemler alacaktır.

22. Taraflar, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir büyümesi için önemli olan Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki Ekonomik İşbirliğine ilişkin Hükümetlerarası Komisyonun çalışmalarını tam olarak desteklemeye devam edeceklerdir.

23. Taraflar, sürdürülebilir kalkınmaya ve her iki ülkenin ekonomik potansiyelinin etkin kullanımına büyük önem vererek, ekonomik reformların uygulanmasında işbirliği

yapacaklar, anlaşmanın uygulanmasına, ülkelerin serbest dolaşımı için uygun koşulların yaratılmasına, mal ve hizmetlerin ikili ve çok taraflı uluslararası anlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak ve ayrıca bölgesel ekonomik işbirliğinin teşvik edilmesine yardımcı olacaklardır.

24. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, karşılıklı yarar sağlayan ticaret, ekonomik, yatırım ve bilimsel-teknik işbirliğini derinleştirmeyi, üretim ve bilimsel işbirliğini ve her türlü mülkiyet biçimindeki ekonomik varlıklar arasındaki doğrudan temasları niteliksel olarak yeni bir düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır.

25. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer tarafın çıkarlarına doğrudan veya dolaylı olarak zarar veren herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmaktan kaçınacaktır.

26. Taraflar, ulusal mevzuat çerçevesinde metalurji, petrol ve gaz ve ağır mühendislik, havacılık, otomotiv, kimya, ilaç ve hafif sanayi, tarım, yol inşaatı ve gıda mühendisliği işletmeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesini kolaylaştıracaklardır.

27. Kredi ve bankacılık kuruluşlarının faaliyetlerine, mali kuruluşlar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine, mali-sanayi grupları dahil ortak girişimlerin kurulmasına, ulusal mevzuat kapsamındaki üretim ve diğer örgütsel ve ekonomik yapılara ve kredi ve para politikalarına yardımcı olmaya hazır olduğunu ifade eder.

28. Taraflar, karşılıklı ödemelerde ulusal para birimlerinin kullanımını, banka kartlarının ortak kullanımı da dahil olmak üzere ödeme sistemlerinin uyumluluğunu ve iki ülke bankaları arasında doğrudan muhabir ilişkilerinin geliştirilmesini kolaylaştıracaklardır.

29. Taraflar, Kuzey-Güney uluslararası ulaşım koridorunun sürdürülebilir ve tam ölçekli işletimi için teknik ve ekonomik koşullar sağlamak üzere akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerini kullanarak transit-ulaşım etkileşim potansiyelini sürekli olarak geliştirmeyi amaçlar.

30. Taraflar, kendi topraklarından geçen uluslararası ulaştırma koridorlarının güvenliğinin ve kesintisiz işleyişinin sağlanmasına yönelik olarak birbirlerinin çabalarını destekleyecekler ve ulusal mevzuat ve ikili anlaşmalar çerçevesinde transit trafik için elverişli koşullar yaratacaklardır.

31. Uluslararası enerji işbirliğini eşit bir şekilde teşvik etmek için Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile yakın işbirliği içinde, verimli altyapı projelerinin katılımı da dahil olmak üzere, yakıt ve enerji sektörü de dahil olmak üzere petrol ve gaz sahalarının aranması ve rafine edilmesi, karşılıklı yarar esasına dayanan ve küresel enerji güvenliğini güçlendiren; enerji kaynaklarının taşınması alanında olduğu kadar alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliği alanında da işbirliğini derinleştirmeyi amaçlamaktadır.

32. Taraflar, nükleer enerjinin barışçıl kullanımları alanında karşılıklı yarara dayalı işbirliği geliştirme olasılığını değerlendireceklerdir.

33. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ortak projelerin geliştirilmesini ve Rus ve Azerbaycan telekomünikasyon operatörleri arasında doğrudan iletişim kanallarının kurulmasını teşvik edecek, buna yüksek bilgi alışverişi için etkili koşulların yaratılması da dahildir.

34. Taraflar, iki ülkenin ilgili yapıları ve kuruluşları arasında uluslararası bilgi güvenliği, kitle iletişim araçları, kamu ve kamu diplomasisi ile ilgili çok çeşitli konularda saha istişareleri de dahil olmak üzere işbirliğinin kurulmasını teşvik edeceklerdir.

35. Taraflar, tarım ürünlerinin tedariki, tarım ürünlerinin üretiminde, işlenmesinde ve depolanmasında önde gelen teknolojilerin kullanılması ve ayrıca uyum dahil olmak üzere tarımsal sanayi kompleksi alanında ilişkilerin geliştirilmesini ve deneyim alışverişini teşvik edeceklerdir.

36. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, çeşitli uluslararası ekonomik, mali ve diğer kurum ve kuruluşlar çerçevesinde birbirlerinin bunlara katılımını veya diğer Tarafın taraf olduğu uluslararası kuruluşlara üyeliğini destekleyerek etkileşimde bulunacaklardır.

37. Taraflar, bulaşıcı hastalıklarla mücadele de dahil olmak üzere sağlık alanında, epidemiyolojik refahı alanında ortak projelerin uygulanmasında işbirliğini geliştirecek ve ayrıca biyogüvenlik alanında işbirliği fırsatlarını keşfedeceklerdir. .

38. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti, parlamentolar arası işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

39. Taraflar, etkin etkileşim için elverişli koşulların yaratılması, ticari, ekonomik, kültürel ve insani bağların güçlendirilmesi amacıyla Rusya Federasyonu bölgeleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki işbirliğinin gelişmesini teşvik edeceklerdir.

40. Taraflar, ulusal mevzuatlarına uygun olarak, iki ülke halklarının manevi ve kültürel yakınlığının korunmasına mümkün olan her türlü yardımı yapacaklar; sosyo-politik, kültürel ve sosyo-ekonomik hayata aktif katılım için koşullar yaratmayı amaçlayacaklardır. . Bu bağlamda, Taraflar, Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ekonomik, kültürel ve insani bağların genişletilmesine katkıda bulunacak diaspora kuruluşlarının faaliyetlerini ulusal mevzuat çerçevesinde teşvik etmek için adımlar atacaklardır.

41. Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında kültür-sanat, eğitim, bilim, turizm ve spor alanlarında işbirliğini derinleştirmek, kamu ve gençlik kuruluşları, eğitim kurumları ve eğitim kurumları, inovasyon merkezleri, medya kuruluşları arasında ilişkiler kurmak. hem ikili hem de çok taraflı formatlar yardımcı olmaya devam edecektir.

42. Her bir taraf, diğer tarafın kendi topraklarında insani, bilimsel, teknik, kültürel ve bilgi ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerini, ikili anlaşmalar temelinde ve ulusal mevzuat çerçevesinde bilgi ve kültür merkezleri aracılığıyla destekleyecektir. .

43. Taraflar, konser-gezi faaliyetleri, kütüphane ve müze çalışmaları, sinematografi ve kültürel eğitimin yanı sıra geniş çaplı kültürel aydınlanma alanlarında işbirliğini derinleştirme konusunda anlaşmışlardır. (<https://president.az/az/articles/view/55498> Erişim Tarihi 15/03/2022)

Beyanname'nin Azerbaycan ile Rusya arasında son dönemde gelinen nokta, bölgede güvenliğin korunması, Rusya'nın aktifleşmesi, Şuşa Beyannamesi'nin Türkiye ile ilişkilerin etkilenmesi ve Azerbaycan'ın denge politikasının günümüzdeki seyrini anlamak açısından önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

3.4. Azerbaycan-ABD İlişkileri

Bölgenin enerji yollarının üzerinde olması, stratejik önemi arttıkça bölge aynı zamanda ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin dikkatini çekmiştir. Çok uygun transit yolları, turizm potansiyeli, kaynakları çok olmasına rağmen ülkeler arasında aşılmaz siyasi engellerin yaşandığı kararsız bölgedir. Ermenistan – Azerbaycan arasında Karabağ sorunu,

Ermenistan – Türkiye arasında sınırın kapalı olmasına sorunu, Gürcistan – Rusya arasındaki düşmanlıkların bölgede işbirliği için potansiyel sınırlayıcı anlaşmazlıklar kendini göstermektedir (Uluçay ve diğerleri, 2010; 9).

Kafkasya, Rus ekonomisi için bir hammadde deposudur. Kafkasya, Hazar petrolünün Batı'ya taşınmasında muhtemel boru hatları üzerinde olması nedeniyle Rusya için vazgeçilmez bir konumdadır (Yapıcı, 2004; 58).

İki kutuplu dünyada Kafkasya tamamen Rusya'nın egemenlik alanında kalıyordu. Bu nedenle de diğer emperyalist ülkeler Kafkasya'ya ne girebiliyorlardı ne de bölgenin diğer ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda bir düzen kurabiliyorlardı. Kafkasya'da Türkiye'nin faaliyetleri, Rusya ve İran'ın baskıları, tarihi gerçeklerle dengelenmektedir (Cemilli, 2007; 14).

1991'de George Bush açıklamasında ABD'nin bütün eski SSCB devletlerinin bağımsızlığını tanıdığını, Kafkas ülkeleri ile ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyması durumunda diplomatik ilişkiler kurulacaklarını belirtmiştir. Belli şartlar koymuştur:

1. İnsan hakları ve etnik azınlıkların hakları korunmalıdır.
2. Siyasi reformların yapılması için yasal normlara uyulmalı ve demokratik yöntemler kullanılmalıdır.
3. Kafkasya ülkeleri serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmalıdır.
4. Azerbaycan AGİK çerçevesinde (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü) sınırların değiştirilmeyeceğini kabul etmelidir (Qasımlı, 1998; 212).

Clinton yönetiminin iş başına gelmesinden sonra, Kafkasya başta olmak üzere, bölge ülkelerine “Siyasi ve ekonomik özgürlük, ulusal ve uluslararası uzlaşma yolunda ilerlenmesi” sürecinde kendileriyle birlikte olunacağına dair mesajlar verdi (Bilbilik, 2003; 108).

1991 yılına kadar bu bölgeyi kendisi için bir tehdit olarak algılayan ABD artık burayı kendi nüfus alanına almanın planlarını çizmeye başlamıştır. Kafkasya'nın jeostratejik önemi, büyük ipek yolunun üzerinde merkez noktasında bulunması, Uzak Doğu, Orta Asya'yı Avrupa'yla birleştirecek ticari yollarının geçtiği arazide olması ve doğal enerji kaynaklarına sahip olması, ABD'nin bölgeye girişiminin esas nedenleriydi.

ABD'nin BM Temsilcisi Madaleine Albright, 5-6 Eylül 1994'te Bakü'ye bir ziyarette bulunmuş, ABD'nin, Rusya'nın Kafkaslar'daki özel rolünü kabul etmediğini ve Rus askeri birliklerinin Karabağ'a sadece diğerleri ile hem de AGİT'in denetimi altında yerleşebileceğini dile getirmiştir. ABD, Rusya'nın bölgesel etkinliğinin kırılması için Karabağ ve diğer bölgesel çatışmaların çözülmesinin şart olduğunu belirtmiştir (Akman, 2008; 85).

Özellikle de Hazar denizi petrolünün dünya pazarına sürülmesi yolunda ABD, Rusya arasında ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. Washington bölgede etkinliğini artırmak için bu bölgede devam eden etnik çatışmalara Rusya'dan farklı olarak çözüm arayışı içindedir. Ama Washington'un bu çözüm arayışlarına çoğu zaman kendi senatosunda büyük engeller oluşturulmaktadır.

Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Condolezza Rice, 2000 seçimleri sırasında "hayali bir uluslararası topluluğun çıkarları doğrultusunda hareket etmekten ziyade sağlam olan ulusal çıkar zemininde ilerlememiz gerektiğini, ulusal çıkarların peşinde giderken, bir yandan da hayali olmaktan uzak bir uluslararası topluluğun çıkarlarına sadık kalmanın doğal olarak bir çatışma yaratabileceği varsayımı olduğunu yazmıştır (Joseph, 2008; 169-170)

3.4.1. Enerji Politikası

Genel olarak baktığımızda 1994 yılında Azerbaycan'da petrol anlaşmaları imzalanana kadar ABD bölgede çok zayıf konumdaydı. ABD'nin de bu bölgede bu tür konumun olmasının esas iki nedeni var idi;

Birincisi; ABD'nin Kafkasya'yı yine de Rusya'nın arka bahçesi olarak tanıması ve Rusya'yla karşılaşmamak için uzaktan yürüttüğü etkisiz politikalar.

İkincisi; Her üç cumhuriyet yönetiminin Rusya yönlü politikalar izlemesi. Ermenistan'ın her zaman olduğu gibi Rusya'nın uydusu olarak kalmaya devam etmeye önem vermiş olması, Azerbaycan ve Gürcistan ise ABD'nin yeterli siyasi desteğini alamadıkları için mecburi olarak Rusya yönlü politikalar izlemiştir. Hazar enerji kaynaklarını Rusya'nın tekeline kurtarma yolundaki en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi Elçibey döneminde şekillenmeye başlamıştır (Cemilli, 2007; 18).

ABD dış politikasının en önemli başarısı Gürcistan ve Türkiye üzerinden Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattını enerji sektöründe başarılı bir şekilde inşa edilmiştir. ABD çıkarları açısından, Hazar enerji sektöründe sağlanan ABD katılımı, önemli bir fırsat olmuştur. Azerbaycan petrolüne ilgi gösteren şirketler arasında ilk sırada ABD şirketi Amoco gelmiştir. Amaco Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır. 1990'ların sonuna gelindiğinde ABD, Hazar bölgesine hem ekonomik hem de siyasi alanda yerleşmişti (Gökçe, 2008; 7).

ABD son on beş yıl içinde kendini artırmak için sürekli bir çaba göstermiştir. Hazar devletlerini etkilemektedir. 1990'lı yıllar boyunca siyasi ve ekonomik programlar üzerinde durulmuştur (Shiver, 2006; 24).

Birçok bilim adamları bölgedeki yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, bölgesel çatışmalar gibi olumsuz gelişmelerde petrol endüstrisinin nasıl gelişeceğini tartışmakta idi. Rusya'nın Sovyet iktidarının yerine ekonomik ve politik yetersizliği ABD'nin bölgeye girmesine neden oldu.

Enerji politikasında ABD'nin bölge'deki diplomatik çabaları olağanüstü olmuştur. ABD yönetimi de bölgenin önemini teyit etmiştir. Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, ABD'nin ulusal çıkarının güçlü olduğuna dikkat çekerek “enerji zengini ülkeler bulunur ve yardımcı olunur” diyordu. ABD'nin bölgedeki özel ilgisi 30'dan fazla Amerikan şirketlerinin ekonomik nişan ispatı umuduyla bölgede milyonlarca dolar yatırım yapmakta idi (Begoyan, 141).

Beyaz Saray'ın 1997'de hazırladığı “Hazar Havzasının Enerji Kalkınması” isimli bildiri ABD'nin buradaki politikasının dört ana yönü belirlenmiştir.

Buna göre:

- ABD, Azerbaycan – Ermenistan anlaşmazlığının çözümüne çalışacak
- Dünya enerji kaynaklarının artırılması, genişletilmesi kapsamında Hazar havzası enerji kaynaklarını kullanacak
- Hazar Havzası ülkelerinin bağımsızlığı ve egemenliği için Rusya'dan geçen petrol boru hatlarına bağımlılık ortadan kaldırılacak ve alternatif ihraç yolları bulunacak.
- İran tecrit edilecek ve bu ülkenin Hazar enerjisi konusunda hiçbir rol üstlenmemesini sağlanacaktı (Qasımlı,2007; 175-176)

ABD, Hazar jeopolitiğinde küresel güç halindedir. Geleneksel olarak petrol faktörü büyük ölçüde, bu ülkelerin dış politikalarını belirledi. ABD tüketimi son on yılda önemli ölçüde artmıştır. Hazar bölgesi, ABD'nin Orta Doğu ile küresel bir enerji stratejisi ABD tarafından kabul edilir. 1997 Yılında ABD ulusal çıkarların bir bölgesini, Hazar bölgesi ilan etti ve şu görevleri izledi:

- ABD ekonomik çıkarlarını karşılamak için enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde küresel tedarikini sağlamak.
- Bölgede Ekonomik kalkınma, siyasi bağımsızlık ve demokratikleşme sürecine teşvik etme.
- Bölgenin enerji kaynaklarının keşfini yoğunlaştırmak için Amerikan şirketlerine destek olmak.
- İhracat yollarını geliştirmek için güvenilir ve alternatif enerji kaynaklarının önemini vurguluyor.

Şu anda ABD politikası üç temel ilkeye dayanmaktadır:

1. Enerji kaynaklarının arzının güvenliğini artırmak
2. Jeostratejik görevleri çözmek
3. Ekonomik fırsatları geliştirmek (Kalıyeva, 2004; 2-8).

Tüm bölgeyi kapsayan Çeçenistan'daki savaşın yanı sıra, Güney Kafkasya'da Oset ve Abhaz, Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu bölge olarak çıkmazda kalmakta.

Rusya'nın Karabağ sorunu ile ilgili pozisyonu basit değildi. Sovyetler Birliğinin halefi olarak Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan nüfusunu korumak ve bu topraklarda çatışmaların çözüme ulaşması için kendi yeteneğini her zaman hissettirmeye çalışmıştır. Kafkaslar'daki Rus dış politikasının oluşumundan ilk kaos ve çelişkiler Karabağ sorununda kendini gösterdi (Blandy, 1998; 1-3).

3.4.2. Özgürlüğü Destekleme Yasası Sorunu

ABD, Soğuk Savaş bitiminde bölgede ortaya çıkan "güç boşluğunu" değerlendirmek ve etkinliğini başlatmak için önemli bir karar almış, bu doğrultuda 1991 senesinde

“Bağımsızlığın Desteklenmesi Yasası” (Freedom Support Act) adı altında bir yasa çıkarmıştır. ABD Güney Kafkasya`daki Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşı çözmeye çalışsa da, kongrenin 24 Ekim 1992 yılında Azerbaycan`a karşı ekonomik ambargonun uygulanmasını öngören 907. ek maddenin kabulü ABD`nin çabalarını çok kötü yanda etkilemiş oldu. Söz konusu madde Azerbaycan dışında tüm eski Sovyetler Birliği ülkelerine, Özgürlüğü Destekleme Kanunu (Freedom Support Act) çerçevesinde ABD devleti tarafından mali yardımı öngörüordu (Kasım, 2006; 13).

Ermeni lobisinin baskısıyla kongrenin bu tür karar alması Dağlık Karabağ savaşı`nda ABD`nin girişimlerini hiçe indirmiş oldu, hatta Hazar petrollerinin işletilmesinde de ABD, kollarını bağlanmış duruma getirdi. Bu yüzden ABD, Hazar petrollerini işletmek için 1992 yılında oluşturulmuş konsorsiyumun başkanlığını İngiltere şirketi olan BP`ye bırakmak zorunda kaldı. Her ne kadar Azerbaycan`a petrol yatırımlarının %80`i ABD`den gelse, Azerbaycan, yardım alan ülkeler sırasında kendine yer bulamamıştır. Bu yasa, siyasi, ekonomik, eğitim, insani yardımı sağlayan geçiş yardım yasası idi. Bu yasa kabul edildiği zaman tartışmaları da kendisiyle beraber getirdi. 1997 yılında Clinton üyeleri tarafından bu hükmün yürürlükten düşmesi için açık çağrılar vardı (Shiver, 2006; 24-25).

3.4.3. Ermeni Lobisi

Birkaç yüzyıl boyunca, Ermeni milleti kendi başına bir şemsiye hükümet olmaksızın birbirine bağlı topluluklar üzerinde oluşmuştur. Onun için de diğer ülke ve kıtalara göç, Ermeni nüfusu kaderinin bir parçası haline geldi. Genellikle Ermeni Diasporası`nın varlığının 14. Yüzyıl gibi daha eskilere kadar gittiği iddia ediliyor. Ancak Ermeni Diasporası Birinci Dünya Savaşı`ndan sonra kayda değer boyutta büyümüştür. Bugün dünyanın farklı yerlerinde Ermenileri “asimile olan, asimile olmayan” azınlık olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Ermeni nüfusu 3.5 ile 4 milyon arasında değişmektedir. Toplam Ermeni nüfusunun dünya çapında 7 ile 8 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak, 800.000 Ermeni ABD`de yaşamaktadır. Bugün ABD - Ermeni Diasporası, esas olarak Ermeni Soykırımının tanınması için çaba harcıyor. Buna ek olarak, Dağlık Karabağ konusunda, ABD – Ermeni Diasporası çok iyi örgütlenmiş durumdadır. Ermeni tarafının lobi faaliyetleri, ABD`deki diasporanın kongre üzerinde

çok uzun bir zaman büyük bir etkisi olmuştur ve doğrudan ABD siyasetini etkilemeyi başarmıştır (Baser ve diğerleri, 2009; 7-15).

Ermenistan nüfusu her geçen gün küçülen, ekonomik bakımdan daralan, siyasi bakımdan ise ağır krizlere gebe bir ülke konumundadır. Aslında Ermeni lobisi dışında Ermenistan'ı şu anda içinde bulunduğu politikayı sürdürmeye zorlayan devletlerin baskısı olmasaydı durumun daha farklı olacağını söyleyebilirdik (Attar, 2005; 105).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan oldu. Petrosyan hükümetinin Ermeni lobisinin desteği ile soykırım iddiaları ve toprak talebi, şovenist reaksiyonla ön planda idi. Yerel Ermeni lobisi iyi organize edilmiştir. Birçok Ermeni aileleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye geldiler. Hazar milletleri, arasında Ermenistan kongre üyeleri zihninde özel bir yer yaptı. Diaspora, hiçbir zaman Azerbaycan – Ermenistan arasındaki savaşta en önemli meselelerden biri olan koridor meselesinde, koridoru ne olursa olsun Azerbaycan'a vermemeyi düşünüyor, bunu yaparken Ermeni lobisine mevzunun çok önemli olduğunu belirtiyor. Kocaryan döneminde dış politikada daha sert bir tavırla Soykırım ve toprak talepleri daha sık kullanılmaya başlandı (Yılmaz, 2009; 15).

Amerika Ermeni Meclisi, Ofisler ve diğer Diaspora örgütleri Ermenistan'a insani yardım dağıtımını artırmak için lobi faaliyetlerine geniş yer vermektedirler. Ermeni Diasporası'nın dağılımı en çok Moskova'da, Amerika'da, Fransa'da bulunmaktadır. Ermeni lobisi sayesinde 1993 yılında Ermenistan'a ABD tarafından 146 milyon, 1992 – 1994 yılında ise 200 milyon dolar yardım yapılmıştır. Ermenistan, 1992 – 1995 yılında Ermeni Diasporası'nın lobi faaliyetleri çerçevesinde ABD'den 445 milyon dolar yardım almayı başardı. 1998 yılında Azerbaycanlı lobiler tarafından yapılan çabalara rağmen, Ermenistan'a 85 milyon dolar, Yukarı Karabağ'a 20 milyon dolar ve Gürcistan'a 90 milyon dolar yardım yapıldı. 2002 yılında ABD kongresi tarafından yaklaşık 87 milyon dolar yardım yapıldı. ABD'nin en yüksek kişi başına düşen yardım sayısı Washongton'daki Ermeni lobisinin desteği ile Ermenistan ve Gürcistan arasında paylaşılmaktadır. ABD hükümeti Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattını destekledi. Ermeni lobisinin baskılarının sonucu olarak, ABD kongresi Özgürlüğü Destekleme Yasasıyla Azerbaycan'a yapılacak olan dış yardımı engelledi. Ermeni lobisinin

faaliyetleri bununla da kalmadı, Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattının da açılışında 2005 yılına kadar ertelenme oldu (Yalowitz ve diğerleri, 2004; 11).

2001 terör olaylarından sonra ABD Kafkasya'daki hedeflerini şu şekilde belirledi:

- Kafkasya ülkeleri ile teröre karşı savaşta işbirliği
- Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz enerji kaynaklarını geliştirmek için ihracat yapmak
- Hukukun üstünlüğü, yönetimlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olmak
- Azerbaycan'ın ılımlı, laik bir İslam ülkesi olmasını sağlamak, gelişimini teşvik etmek

ABD'nin bölgedeki varlığının, yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin demokratikleşmesi ve iç politik yapılarına da etki edebileceği yorumları yapıldı. Bunun ilk örneği Gürcistan'da yaşanan "Kadife Devrim" olmuştur. 11 Eylül olayları Kafkasya bölgesindeki jeopolitik durumu değiştirmiştir (Kasım, 2006; 13).

Sonuç olarak ABD anapara ve baskın bir aktör olarak ortaya çıktı. Bu aktör, bölgede ilan ettiği hayati çıkarları ve şu andaki radikal teşebbüsü, Hazar ve Karadeniz havzasındaki geleneksel güç dengesini değiştirebilir.

2002 Eylül ayında George W. Bush tarafından savunulan Yeni Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi hayati derecede önemli olarak, Karadeniz ve Hazar bölgesini dikkate alarak sadece stratejik petrol arz ve diğer konularda görüş açısından değil, aynı zamanda bir Hindistan, Pakistan gibi potansiyel pazarlara daha fazla erişmek için önemli olduğunu vurgulamıştır.

ABD'nin bölgedeki jeopolitik stratejisinin önemli bir parçası, post – komünist ülkeler Avro – Atlantik yapılarına entegre politikası yürütmeye başladı. 2001 yılından bu yana Kafkasya ülkelerine yapılan ABD yardımında belirgin bir artış olmuştur (Goncharenko, 2004; 2).

ABD, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki konumunu zayıflatmaya çalışmıştır. Azerbaycan enerji rezervleri bakımından zengindi. Gürcistan'ın transit önemi büyüktü. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası 2006 yılında tamamlanmıştır. Bu boru hattının inşası, Amerika Birleşik Devletleri ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Nisan 2006'da ABD Başkanı J. Bush'un daveti üzerine Azerbaycan Cumhurbaşkanı ABD'ye resmi bir ziyarette bulundu. Ermenistan -

Azerbaycan sorununun çözümlüyle ilgilenen AGİT Minsk Grubu'nun eşbaşkanı olarak ABD, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü savundu. Aynı zamanda ABD, Dağlık Karabağ sorununa barışçıl bir çözümden yanaydı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni diasporası, ABD'nin Rus askeri üslerinin bulunduğu Ermenistan'ın politikasını etkilemiştir (Mustafayeva, 2011; 96).

Azerbaycan, topraklarının küçük nüfusuna rağmen, büyük enerji rezervleri ile jeopolitik açıdan önemli bölgelerden biridir. Çünkü Azerbaycan, stratejik çıkarlarının çatıştığı bir düzlemde Rusya, Türkiye ve İran üçgeninde yer almaktadır. Tabii ki petrol ve gaz yatakları bakımından zengin olan bu bölge, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere büyük ülkelerin ilgisini çekmeyi başaramadı. Hazar Denizi ve Orta Asya'nın zenginliğini kurutmanın yolunu tıkayan bir darboğazdı. Azerbaycan Moskova'nın kontrolü altında olsaydı, Orta Asya cumhuriyetlerinin devlet bağımsızlığının hiçbir önemi olmazdı. Azerbaycan'ın özel, son derece önemli petrol rezervleri Rusya'nın denetimine tabi olsaydı, bu ülkelerin bağımsızlığı sıfıra inerdi. Rusya'nın kontrolünde olmayan topraklardan geçmeyen petrol boru hatlarıyla batı'ya bağlanan bağımsız Azerbaycan, Orta Asya'nın gelişmiş enerji üreten ekonomileri ve enerji kaynakları bakımından zengin cumhuriyetleri için de önemli bir otoyol konumundaydı (Mustafayeva, 2011; 280).

Rusya'nın stratejik analizi, Moskova'nın, artık imparatorluğun bir parçası olmasalar bile, SSCB'nin bir parçası olan eski Sovyet cumhuriyetlerini kendi jeopolitik bölgesi olarak gördüğünü açıkça belirtiyor. Kremlin, yeni kurulan devletlerin topraklarında askeri varlığını sürdürmeye çalışıyor. Moskova'nın hedeflerinden biri Orta Asya cumhuriyetlerini egemenliklerini sınırlamak ve gelecekte BDT'yi imzalayarak onları kendine bağımlı kılmaktır. Dış dünya yeni bir boru hattının inşasına karşı çıkıyor ve yakın ilişkileri engellemeye çalışıyor. Bu politika başarıyla uygulanmaktadır (Mustafayeva, 2011; 282).

Rusya, bu cumhuriyetlerin dış ilişkilerinde baskın bir rol oynamak ve gelir dağılımında belirleyici olmak istemektedir. Aslında Orta Asya ve Kafkas ülkelerine yönelik Rus politikası, Afrika'nın Fransızca konuşan ülkelerindeki Fransa'nın tavrını hatırlatıyor (Mustafayeva, 2011; 283).

Rusya'nın bölgede toparlanması azami ölçüde siyasi olması ekonomik etkiyi artırmayı hedefleyen ortak amacına hizmet eder. Ancak BDT, Azerbaycan ve Kazakistan'ın

güçlendirilmesi siyasi olarak Moskova'nın siyasi olarak zayıflamasına sebep olabilir. Bu da Rusya'nın karşı siyasi saldırısı ile sonuçlanabilir. Moskova'nın hedeflerinden biri de bölgedeki coğrafi çitleri kaldırmaktır.

Azerbaycan, Rusya için öncelikli hedef olmaya devam ediyor. Azerbaycan'a boyun eğdirilmesi, Orta Asya'yı batı'dan, özellikle Türkiye'den ayırabilir. Rusya'nın ana halkalarından biri olarak gördüğü ve henüz umudunu kaybetmediği Özbekistan ve Türkmenistan'ı etkilemek için de uygundur. Hazar Denizi'nde kuyu açma ruhsatı verme anlaşması aslında tek bir amaca hizmet ediyor; Bakü'yü Moskova'nın isteklerine cevap vermeye zorlamak (Mustafayeva, 2011; 283).

Türkiye ve ABD ile daha fazla anlaşmaya varan Azerbaycan, Rusya'nın kendi topraklarında askeri üsler kurma önerisini kabul etmediği gibi, Rusya'nın Karadeniz limanlarından tek bir petrol boru hattı inşa etme önerisini de açıkça reddetti.

ABD tarafından desteklenen Bakü-Ceyhan-Tiflis petrol hattı, Kasım 1999'da Gürcistan ve Türkiye'den geçmiştir. İhracat boru hattının inşası için bir anlaşma imzalandı. 2004 yılından itibaren Bakü petrolü yurt dışına akmaya başladı. Eski İpek Yolu'nun restorasyonu Azerbaycan'ın stratejik önemini daha da arttırdı (Mustafayeva, 2011; 284).

ABD bölge politikası bağlamında Nancy Pelosi'nin Erivan ziyareti, Ermeni medyası, Temsilciler Meclisi Başkanı N. Pelosi'nin ziyaretini Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki gerginlikle ilişkilendiriyor. Ancak organizatörlere göre Pelosi'nin Ermenistan ziyareti birkaç ay önceden planlanmıştı. Bu nedenle, seyahat ile geleneksel sınır çatışması olayları arasındaki neden-sonuç ilişkisi doğru yorumlanmalıdır. Seyahat, sınır çatışmasının sonucu değil, olası nedenlerinden biri olabilir gibi değerlendirmeler ortaya çıkmıştır.

2022 yılının 12 Eylül tarihinde askeri provokasyon Karabağ'da değil, Ermenistan-Azerbaycan sınırında gerçekleşti, Ermenistan konuyu görüşmek üzere Fransa başkanlığındaki BM Güvenlik Konseyi (SC) başkanlığını kullanarak Azerbaycan'ı "Kararlı Tepki" operasyonuna kışkırttı. Ermenistan'ın Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nden ret cevap alacağı, Paşinyan'ın askeri yardım talebi, Paşinyan'ın Putin ve Erdoğan ile görüşmemek için Şangay İşbirliği Örgütü'nün Semerkant zirvesine katılmaması, Meclis başkanı A. Simonyan'ın ateşkesin sağlanmasında ABD'nin öncü rol oynadığı yönündeki açıklamaları ve Ermenistan'ın başka ülkelerden silah alacağına ilişkin açıklamaları rastgele ortaya çıkmış olaylar gibi değerlendirilmemelidir. Bütün

bunlar, Rusya karşıtı bir hava yaratarak Ermenistan'ın yüzünü Batı'ya çevirmeyi amaçlayan özel bir operasyonun bileşenleridir. Ancak şunu da belirtelim ki N. Pelosi'nin Ermenistan ziyareti ABD mevzuatına göre önemli bir ziyaret olarak görülmemektedir. Temsilciler Palatası başkanının iç politikadaki rolü oldukça büyüktür. Parti örgütüne bağlılık, parti liderliği ve parti çizgisi oylaması da TP'da Senato'dakinden daha yaygındır. NP konuşmacısı, cumhurbaşkanlığından sonra ikinci sırada olmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri tarihinde hiçbir konuşmacı bu şekilde başkan seğilmedi.

Buna rağmen, hem Meclis Başkanı hem de Kongre dış politikada çok sınırlı bir rol oynamaktadır. 1936 Yüksek Mahkemesi kararına göre (U.S. v. Curtis-Wright Ex. Co.), dış politikadaki ana işlev Başkan'a aittir. Bu nedenle N. Pelosi'nin Ermenistan ziyaretinin Erivan'a pratik faydası şüphelidir. Çünkü ABD adına bir anlaşma imzalamaz veya Ermenistan'a borç veremez, Erivan'a askeri yardım sözü verip de Azerbaycan'ı yaptırımlarla tehdit edemez, Kongre'de yasaların kabul edilmesini bile garanti edemez, bu nedenle herhangi bir yasanın mümkün olan en kısa sürede yürürlüğe girmesi için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından imzalanması gerekir.

Gezi aynı zamanda ABD'deki Ermeni seğmenleri Demokrat Parti çevresinde birleştirmeyi de amaçlıyor.

Brüksel toplantısı ve Ermenistan'ın son provokasyonundan sonra ABD, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinde aktif faaliyet yürütmektedir. Bu zamana kadar ABD, AB girişimini destekledi. Ancak Blinken'in bölgeye özel ilgisi ve ABD Savunma Bakan Yardımcısı'nın yeni hat olarak Azerbaycan ve Ermenistan ordusuyla görüşmeleri, ABD'nin inisiyatifi ele geçirmeye çalıştığını gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası durumu etkileme yeteneği, Dışışleri Bakanlığı ve Pentagon'un zorluklara ortaklaşa yanıt verme yeteneğine bağlıdır. Bu anlamda Hikmet Hacıyev'in de ABD Savunma Bakan Yardımcısı ile görüşmesi tesadüf değildir.

ABD, Rusya'nın kaynaklarının ve bölge üzerindeki etki araçlarının sınırlı olduğunu görerek yarattığı güç boşluğunu doldurmaya çalışıyor. Ancak Moskova'nın etkisinin azalması, Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir barış anlaşmasının imzalanmasını ve Ermenistan-Türkiye sınırlarının açılmasını gerektiriyor. Biden'in Paşinyan'a gönderdiği tebrik mektubunda, "Refah ve barışçıl bir gelecek için Ermenistan'ın komşularıyla ilişkilerini normalleştirmesi gerektiği" özellikle belirtiliyor. ABD, Ermenistan'ın

Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesinin Rusya'ya olan ekonomik ve güvenlik bağımlılığını ortadan kaldıracığını anlıyor.

Biden'in gönderdiği mektupta, ABD'nin bölgesel süreçlere "çifte" önem vermek niyetinde olmasının Azerbaycan için olumlu ve olumsuz yönleri var. Dezavantajı ise ABD'nin bölgeye yönelik planlarını sonuna kadar açıklamamasıdır. ABD büyükelçisinin Şuşa'yı ziyaret etmeyi reddetmesi veya Biden'in mektupta "Dağlık Karabağ halkı" terimini kullanması Azerbaycan'ın haklı olarak sert tepkisine neden olmaktadır.

ABD'nin aktifliği barış anlaşmasının imzalanmasını mantıksal sonucuna yaklaştıran olumlu gelişmedir. Şu ana kadar pozisyonunu oluşturamayan Ermenistan, barış sürecini her şekilde uzatmaya çalışıyordu. ABD, Ermenistan'ın yönünü çevirdiği sonuncu güç merkezidir.

Bakü, Karabağ sorununu Moskova ve Brüksel formatlarında gündeme getirmemeyi başarmıştır. Aynı politika Washington için de yürütülecektir. ABD, Ermenistan-Azerbaycan gündeminde belirli bir pozisyon oluşturmalı ve Azerbaycan ulusal güvenlik öncelikleri açısından bu pozisyonda gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Örneğin, AB'nin ilk açıklamasında "çatışma", ikinci ifadesinde "Karabağ'daki etnik Ermeni nüfusunun hakları ve güvenliği" kelimeleri yer alırken, son görüşmeden yapılan açıklamada "Karabağ", "statü", "çatışma" veya "Minsk Grubu" gibi ifadeler yer almamaktadır.

ABD başkanı Biden, 907 numaralı yasa değişikliğinin Azerbaycan aleyhine etkinleştirilmesini talep eden kişilerden birisidir. Biden cumhurbaşkanı seçildikten sonra 907 numaralı yasa değişikliğini dondurdu ve 2022 yılında kısa aralarla Azerbaycan cumhurbaşkanına mektuplar gönderdi. Her ne kadar 2021 yılında gönderilen mektubunda Biden, Minsk Grubu'nun eş başkanı olarak ABD'nin "çatışmaya uzun vadeli bir siyasi çözüm müzakeresine yardımcı olmaya kararlı olduğunu" belirtse de, 2022 yılında gönderilen mektuplarında ABD "Azerbaycan ile bölgesel uzlaşmayı teşvik etmek için çalışacağını" belirtmiştir. Aynı zamanda ABD'nin "Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve egemenliğine verdiği desteği yeniden teyit ettiği" kaydedilmiştir. Azerbaycan'ı 2021 yılındaki yapılan demokrasi zirvesine davet etmeyen Biden, 2022 tarihli mektubunda, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan halkı için hukukun üstünlüğünün ve hesap verebilirliğinin güçlendirilmesi, ulusun yaşam standartlarının yükseltilmesi" yönünde

sürekli olarak atılan adımlarını memnuniyetle karşıladığını bildirmiştir (<https://president.az/az/articles/view/56301> Erişim Tarihi 15/08/2022).

Böylece ABD'nin bölgesel konularda özel faaliyet göstermesi, barış sürecinin son aşamasına geldiğini ve Azerbaycan'ın 44 günlük savaşın sonuçlarını pekiştirme şansına sahip olduğunu gösteriyor. Barış anlaşmasının kısa sürede imzalanması, ABD'nin tutumunu belirlemesini, Azerbaycan'ın ise diplomatik yollarla bu tutumunu devam ettirmesini gerektirir.

3.5. Azerbaycan-İran İlişkileri

İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güney komşusudur. İki devlet yaklaşık 618 kilometrelik kara sınırını aynı zamanda Hazar Denizi'nde de birbirini sınırlamaktadır. Her iki ülke de ortak geçmişlerinden gelen değerleri ve ortak bir kültürün bazı unsurlarını paylaşmaktadır. Azerbaycan, İran'dan sonra dünyanın en büyük ikinci Şii nüfusuna sahiptir. Her iki ülkenin de İslam Konferansı Örgütüne üye olması, ülkelerin coğrafya ve din açısından yakınlığının bir göstergesidir (Davoodi, 2016; 259).

İran-Azerbaycan ilişkisi İslam Hukuku, demokrasi ve iki milleti uzun süredir birbirine bağlayan unsurlar temelinde şekillenmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkiler yirminci yüzyılda başlamıştır. Mart 1920'de karşılıklı anlayış ortamında yaklaşık üç aylık müzakerelerin ardından, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti İran tarafından tanındı ve iki ülke arasında büyükelçilik düzeyinde ilişkiler kurulmuştur. Belirtmek gerekir ki, o dönemde İran, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıyan tek ülkeydi. İki hükümet arasında imzalanan protokole göre Azerbaycan, İran'ın Tahran, Urmiye, Anzali ve Meşhed şehirlerinde konsolosluklarını ve Ahar'da bir konsolosluk acenteliğini kurmuş oldu. Azerbaycan'da İran'ın birçok diplomatik acentesinin açılması da gerçekleştirildi. İki ülkenin karşılıklı çok sayıda acentelik ve konsolosluklar inşa etmesi ilişkilerin geliştiğinin göstergesiydi (Aslanlı ve Memmedov, 2016; 1526, Gafarli, 2014; 16).

Azerbaycan'ın 1920 yılında 11. Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesi ve sosyalist bir hükümetin kurulmasıyla, İran ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler 1991 yılına kadar kesintiye uğramıştır (Piriye, 2002; 6-7).

Azerbaycan Parlamentosu'nun 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının yeniden kazanılmasına ilişkin açıklamasından sonra, ülkeye resmi ziyarette bulunan ilk yetkili İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti olmuştur. Velayati, resmi toplantılarda İslam Konferansı Örgütü'ne üyelik konusunda Azerbaycan'a desteğini ifade ediyordu. Bu görüşmeler sırasında iki ülke arasında bir takım işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Elik, 2013: 107).

Bu görüşmelerden birkaç gün sonra Azerbaycan İslam Konferansı Teşkilatı'na katıldı. Bu, Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra katıldığı ilk uluslararası örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaretten birkaç gün sonra İran, 4 Ocak 1992'de Bakü'de bir konsolosluk açılışı yaptı.

1992'de Azerbaycan için Karabağ'daki askeri operasyonlar başarısızlıklarla başladı. Hocalı katliamı sonucunda muhalefetin baskısıyla Ayaz Mutallibov istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti başkanı Yakub Memmedov görevi devr almıştır. Ayaz Mutallibov gibi Yakub Memmedov da Dağlık Karabağ konusunda Rus yanlısı bir politikanın destekçisiydi. Mart 1992'de İran, kuzey sınırlarında barış ve güvenlikle ilgilenen bir ülke olarak arabuluculuk girişiminde bulunmakla, İran, Ermenistan ve Azerbaycan delegasyonlarını Tahran'daki ihtilafın çözümüne ilişkin bir bildirge imzalamaya davet etti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Vekili Yakub Mammadov teklifi memnuniyetle karşıladı ve mayıs ayında Tahran'ı ziyaret etti. 9 Mayıs'ta Ermeni kuvvetleri, Azerbaycanlılar'ın yoğun bir şekilde yaşadığı stratejik askeri öneme sahip bir şehir olan Şuşa'yı işgal etti (Furman, 2001: 147).

Şuşa'nın işgali İran'ın Azerbaycan'daki imajını ciddi şekilde zedeledikten sonra muhalefet İran'ı Ermenistan ile işbirliği yapmak ve Şuşa'nın işgaline yardım etmekle suçlamaya başladı. Muhalefette yer alan Elçibey, Laçın'ın işgalinden sonra İran'ın arabuluculuğuyla ilgili şunları söyledi: “Maalesef İran'ın barışı koruma misyonu boşuna. İlk girişimleri Hocalı'nın alınmasıyla, ikincisi ise Şuşa'nın işgaliyle sonuçlandı. Laçın işgali bunun devamı niteliğindedir” (Gammer, 2002: 128).

1992 ortalarına kadar İran'daki siyasi partiler Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklediler. İranlı milliyetçiler, Azerbaycan'ın İran'a ait olduğunu ve Azerbaycanlıların İran vatandaşı olduğunu iddia ederek hükümete Azerbaycan'a askeri yardım sağlaması için baskı yaptılar. Bazı İslamcı gazeteler de hükümete çatışmada Azerbaycan'ın tarafını

tutma çağrısında bulundu. Ancak bu dönemde Azerbaycan'da yaşanan olaylar İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri daha da sertleştirmektedir. 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey, açıkça İran karşıtı bir duruş sergiledi. Elçibey, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın beş yıl içinde bir "Büyük Azerbaycan" yaratmak için birleşeceğini öngörmüştür (Cornell, 2015; 70).

Bundan sonra Elçibey'in devrilmesi ile Azerbaycan'ın jeopolitik hassasiyetini dönemin şartları çerçevesinde daha da rasyonel biçimde ortaya koyan Haydar Aliyev denge politikasını ortaya koyarken, İran'daki Azerbaycan Türkleri ve Elçibey'in bu yönlü sert politik düşüncelerini bir kenara bırakmakla, bölge devletleri Rusya ve İran başta olmakla ilişkileri normalleştirmeye çalışmıştır. Bu yönlü dış politika Azerbaycan'da İlham Aliyev döneminde de devam etmiştir.

Azerbaycan İranla gerilimleri aşmak için önemli çabalar sarf etmiş, ortak anlayış ve işbirliği noktalarına ulaşmıştır. Kültürel ve ticari ilişkiler gibi bazı durumlarda oldukça başarılı bile oldular (Aliyev, 2013; 5). Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını ortaya koyarak pragmatik ilişkilerin kurulması ve Türkiye ile dengeleme davranışı içinde olduğunu gözlemleyebiliriz.

3.6. Azerbaycan-Birleşik Krallık İlişkileri

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra, Aralık 1991'de Birleşik Krallık (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı), Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. 11 Mart 1992'de Dağlık Karabağ sorununu görüşmek üzere İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hogg ve bu ülkenin Moskova Büyükelçisi Rodrick Braithwaite Bakü'yü ziyaret ettiler. Ziyaret sırasında Douglas Hogg, Birleşik Krallık'ta Ermenistan'ın en güçlü destekçilerinden biri olan Lordlar Kamarası üyesi Hıristiyan köktendinci Barones Caroline Cox'un faaliyetlerinin devletin çatışmadaki konumunu yansıtmadığını, İngiliz hükümeti, Dağlık Karabağ ihtilafında tarafsız bir tutum sergiliyor, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin bir protokol imzalandı. 15 Temmuz 1992'de Birleşik Krallık'ın Rusya Federasyonu'nun yeni büyükelçisi Brian Fall da Azerbaycan'a büyükelçi olarak atandı (Rzayev; 2017, 417).

Aynı yılın Eylül ayında, eski İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın Bakü'ye resmi olmayan ziyareti, karşılıklı ilişkilerin, özellikle enerji alanında işbirliğinin gelişmesinde

önemli bir rol oynadı. Bu ziyaret, Azerbaycan petrol sahalarının işletilmesinde Amerikan petrol şirketleriyle rekabet halinde olan İngiliz BP şirketine büyük katkı sağladı. "Çırac" alanında ve gelecek vaat eden "Şah Deniz" alanında Azerbaycan hükümeti ile BP ve geleneksel ortağı Norveç'in "Statoil" şirketleri arasında rezervlerin belirlenmesi ve hazırlık çalışmalarının yürütülmesine ilişkin anlaşmanın imza törenine katılan Margaret Thatcher'ın ve ayrıca ABD Kongresi'nde Azerbaycan'a doğrudan yardımı yasaklayan ABD Kongresi'nin ziyareti aynı yılın Ekim ayı 907. Değişikliğin kabul edilmesi, Azerbaycan'ın Birleşik Krallık ile yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Ziyaretten kısa bir süre sonra Milli Meclis, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Londra büyükelçiliğinin kurulmasına ilişkin bir karar aldı.

Margaret Thatcher'ın resmi olmayan ziyaretinden sonra, 28 Eylül 1992'de iktidardaki Muhafazakar Parti'nin John Major hükümetinde Ticaret ve Sanayi Bakanı olarak görev yapan liderlerinden Michael Hazeltine Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında iki ülke arasında ticari ve ekonomik işbirliğine ilişkin bir deklarasyon imzalandı ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı İngiliz hükümeti tarafından bir kez daha teyit edildi. Ayrıca gezi kapsamında Hazeltine BP şirketi Bakü ofisini açtı.

Şubat 1993'te Moskova'yı ziyaret eden Nahçıvan Yüksek Meclisi Başkanı Haydar Aliyev, Büyükelçi Brian Fall ile yaptığı görüşmede Birleşik Krallık hükümetinden ablukaya alınan Nahçıvan'a mali ve ekonomik yardımda bulunmasını istedi. 20 Mart 1993'te Bakü'yü ziyaret eden Brian Foll, Başbakan John Major'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nı İngiltere'yi ziyaret etmeye davet eden kişisel bir mektubunu sundu. Ziyaretin haziran ayı sonu olarak planlanmasına rağmen, 1993 baharında, Ermenistan'ın Kelbecer'e saldırmasıyla birlikte, iç savaşın eşiğinde olan Azerbaycan'daki iç sosyo-politik durum karmaşıklaştı. Ülkedeki derin hükümet krizi, ikili ilişkilerin yeni bir düzeye taşınmasını engelledi.

Ulusal lider Haydar Aliyev'in iktidara dönüşü, Azerbaycan ile Birleşik Krallık arasındaki karşılıklı işbirliğinde yeni bir sayfa açtı. Eylül 1993'te Bakü'de İngiliz büyükelçiliğinin açılması, İngiliz milletvekillerinin aynı yılın Kasım ayında Bakü'ye ziyareti, Başbakan John Major 1994 başlarında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e onu Birleşik Krallık'ı ziyaret etmeye davet eden bir mektup göndermesi ve nihayet Ocak 1994'te Londra'da Azerbaycan büyükelçiliğinin açılması ikili ilişkilerin gelişme tarihinde önemli bir andır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 22-25 Şubat 1994 tarihlerinde Birleşik Krallık'a yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerde niteliksel olarak yeni bir aşamanın başlamasına neden oldu. Bu ziyaret iki ülke arasında stratejik ortaklık ilişkilerinin oluşmasında önemli rol oynadı. Birleşik Krallık'ın Azerbaycan'daki eski büyükelçisi Thomas Young'a göre, İngiliz hükümeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e kapsamlı siyasi destek sağladığını göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle, Başbakan John Major, Haydar Aliyev'i Londra'da kabul etmeden bir hafta önce, Moskova'ya yaptığı resmi ziyarette Rus tarafı ile Azerbaycan'la ilgili konuları görüşmüştür. Böylece Azerbaycan, Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinde Birleşik Krallık'ın aktif diplomatik destek verdiği ilk ülke olmuştur.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, BP ve Statoil tarafından düzenlenen İngiliz Sanayicileri Konfederasyonu'nda yaptığı konuşmada, ziyaretinin asıl amacının bu ülke ile ilişkileri genişletmek ve geliştirmek olduğunu kaydetti ve İngiliz iş adamlarını ekonomisini tamamen serbest piyasa sistemine geçirmeyi amaçlayan Azerbaycan'da aktif yatırım yapmaya teşvik etti.

Haydar Aliyev'in Birleşik Krallık da dahil olmak üzere dünya ülkeleriyle ilişkilerde siyasi ve ekonomik konuları ortak tartışması ve enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını ana ilke olarak kabul etmesi olarak bilinen "petrol diplomasisi" yeni bir dış politika stratejisinin temelini oluşturdu. Bu stratejinin birkaç özel özelliği vardı. Bu özelliklerden en önemlisi, ulusal çıkarların sağlanması ve dış politika hedeflerine ulaşılması için ülkenin enerji kaynaklarının etkin kullanılmasıydı.

Azerbaycan'ın petrol ve gaz sahalarının işletilmesine yabancı şirketlerin katılması, doğrudan Azerbaycan'ın milli çıkarları olan ülkelerin hesaplarına bağlıydı. Bu stratejinin bir diğer önemli özelliği de dış politikada ikili ilişkilere özel vurgu yapılmasıydı. Birleşik Krallık'a dahil olmak üzere farklı ülkelerle dostluk ve işbirliği anlaşmaları Azerbaycan'ın bilgi ablukasını ve diplomatik izolasyonunu aşmasına yardımcı oldu ve Batı'nın Dağlık Karabağ sorunu da dahil olmak üzere Azerbaycan'ın sorunlarını ihmal etmesine son verdi.

27 Nisan 1994'te "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" yataklarının derin kısımlarının ortak gelişimi için yabancı petrol şirketleriyle müzakerelerin yoğunlaşmasından endişe duyarak Rusya Federasyonu, İngilizlerin "Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimi" ifadesinin kullanılmasına itirazıyla ilgili İngiltere'nin bu ülkedeki büyükelçisi Bryan Fol'a bir nota

gönderdi. Notada, Hazar petrolünün işletilmesini veya taşınmasını amaçlayan herhangi bir enerji projesinin tüm Hazarın kıyı ülkelerinin rızası olmadan yasal olarak bağlayıcı olamayacağı belirtildi. Notanın Bakü'ye değil de Londra'ya gönderilmesi, aslında Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İngiltere arasındaki yakınlaşmadan ne kadar endişeli olduğunun açık bir göstergesiydi.

Böylesine karmaşık bir durumda Haydar Aliyev'in kurduğu doğrudan siyasi ilişkiler gerginliğin giderilmesinde büyük rol oynadı. Böylece, Mayıs ayında Azerbaycan'ı ziyaret eden İngiltere Enerji Bakanı Tim Eggar'ın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile bu konudaki istişarelerinin ardından Birleşik Krallık hükümeti, Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarının ortak işletilmesi konusunda Azerbaycan ile müzakerelere devam etme kararlılığını açıklamıştır. 7 Haziran 1994'te İngiltere'nin Azerbaycan Büyükelçisi Thomas Young'ı kabul eden Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın İngiliz Büyükelçiliği'ne sunduğu nota ile ilgili olarak Batılı petrol şirketlerinin endişelerine değindi ve bu konuyu daha önce ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletmişti. Rusya Başbakanı. Victor, Chernomyrdin ile görüştüğünü ve Batılı petrol şirketlerinin bu konudaki endişelerinin yersiz olduğunu ifade etti.

Azerbaycan ve Birleşik Krallık arasındaki enerji işbirliği sürekli genişliyordu. Şubat 1995'te üretim paylaşım anlaşmasını uygulamak, 1999 yılında bu amaçla kurulan Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (IOC), İngiliz BP şirketini petrol sahalarında ana işletmeci olarak atadı. Azerbaycan'ın petrol sektöründe önemli bir hissedar olan BP, bu dönemde ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamıştır. O yıllarda Azerbaycan için öncelikli konulardan biri sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak için yabancı yatırımcıları ülkeye çekmekti.

2004-2016 yılları arasında Azerbaycan ve Birleşik Krallık arasındaki ilişkilerde zengin bir dönem vardı. Bu dönemde Azerbaycan hükümeti, Birleşik Krallık ile eşit ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini tesis etmek için yoğun bir şekilde çalıştı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Birleşik Krallık'a yaptığı resmi ve ticari ziyaretler, iki ülke arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004, 2009, 2012 ve 2016 yıllarında İngiltere'ye yaptığı ziyaretler, iki ülke arasındaki karşılıklı işbirliğinin devamlılığında büyük rol oynadı.

İngiliz şirketleri şu anda Azerbaycan ekonomisinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Böylece Birleşik Krallık, Azerbaycan'ın petrol sektöründe en büyük, petrol dışı sektörde ise ikinci büyük yatırımcı konumundadır. Petrol dışı sektördeki yabancı yatırım portföyünün %16'sı Birleşik Krallık'a aittir. Ülkedeki toplam yabancı yatırım hacmindeki payı %50'ye ulaşan Birleşik Krallık'ın 450'den fazla şirketi şu anda Azerbaycan'da faaliyet gösteriyor. Petrol sektöründeki en büyük yabancı şirket olan BP'ye ek olarak, İngiliz şirketleri de Azerbaycan'ın inşaat, hizmetler (denetim ve hukuk alanları) ve eğitim gibi petrol dışı çeşitli sektörlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Rzayev; 2017, 417).

Şu anda enerji alanında işbirliği iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini oluşturuyor. İngiliz şirketi BP, Azerbaycan petrol sektöründeki en büyük yabancı yatırımcıdır.

Azerbaycan ve İngiltere enerji alanında işbirliğinde öncelikli konu 2014 yılında temeli atılan "Güney Gaz Koridoru" projesinin hayata geçirilmesidir. Avrupa'nın enerji haritasını değiştirmeyi amaçlayan bu proje, Ukrayna krizi sonrasında özel bir önem kazanmış ve Mayıs 2014'te AB tarafından kabul edilen yeni enerji güvenliği stratejisinde enerji çeşitlendirme politikasının temel unsurlarından biri olarak belirlenmiştir (Rzayev; 2017, 420).

Azeri-Cirag-Güneşli'nin (ACG) gelişiminin olağanüstü başarısından hareketle, Azerbaycan Hükümeti ve ACG ortaklığı, 14 Eylül 2017'de yeni bir anlaşma imzalayarak ACG sözleşmesini yüzyılın ortasına (2049'un sonuna kadar) kadar uzattı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile İngiltere'nin Avrupa ve Amerika'dan Sorumlu Devlet Bakanı Alan Duncan'ın katılımıyla yeni anlaşma imzalanmıştır.

26 Nisan 2018'de SOCAR ve BP, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Kuzey Abşeron havzasında D230 Blok'un ortak keşfi ve geliştirilmesi için yeni bir üretim paylaşım anlaşması (PSA) imzaladı. Anlaşma, İngiltere Başbakanı Theresa May ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in huzurunda Londra'da imzalandı.

Birleşik Krallık, ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 600 İngiliz şirketi ile Azerbaycan'daki en büyük yabancı yatırımcı olmaya devam ediyor. Şimdiye kadar İngiltere, Azerbaycan'a yapılan tüm yabancı yatırımların %51,7'sini oluşturan Azerbaycan'a 27 milyar dolardan fazla yatırım yaptı. 2019 yılında Azerbaycan ile İngiltere arasındaki ticaret cirosu,

903.000.000 GBP (Birleşik Krallık Poundu) oldu. (<https://london.mfa.gov.az/en/content/3/bilateral-relations> Erişim tarihi 01/10/2022).

2016 yılından bu yana Winterbourne Barones Nicholson, Birleşik Krallık Başbakanının Azerbaycandaki Ticaret elçisi olarak çalışıyor ve bu da ikili ekonomik ilişkilere daha fazla ivme kazandırıyor.

2016 yılında Azerbaycan ve Birleşik Krallık dışişleri bakanlıkları arasında bugüne kadar dört görüşme gerçekleştirilen ikili dış politika diyalogu kurulmuştur:

İlk ikili dış politika diyalogu 11 Şubat 2016'da Londra'da Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halaf Halafov ve Avrupa Bakanı David Lidington arasında gerçekleştirilmiştir. İkinci ikili dış politika diyalogu 14 Eylül 2017 tarihinde, üçüncü ikili dış politika diyalogu 23 Ekim 2018 tarihinde Londra'da Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halaf Halafov ile Avrupa ve Amerika Bakanı Alan Duncan arasında gerçekleştirilmiştir. Dördüncü ikili dış politika diyalogu 23 Şubat 2021'de Bakü'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile Avrupa Komşuluk ve Amerika Bakanı Wendy Morton arasında gerçekleştirilmiştir. Yukarıda gösterilen görüşmeler hükümetlerarası sık gerçekleştirilen temasları yansıtmaktadır (<https://london.mfa.gov.az/en/content/3/bilateral-relations> Erişim tarihi 01/10/2022).

18-20 Eylül 2022 Milli Meclis Başkanı Sahiba Gafarova, Birleşik Krallık Kraliçesi II. Elizabeth'in veda törenine katılmak üzere İngiltere'yi ziyaret etmiş ve Meclis Başkanı, Birleşik Krallık Kralı III. Charles adına verilen resmi resepsiyona da katılmıştır.

44 gün süren savaş sırasında 19 Ekim 2020 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan toplantıda Birleşik Krallık, veto hakkını kullanarak Azerbaycan'a karşı bir kararın kabul edilmesine engel olmuştur.

3.7. Azerbaycan-İsrail İlişkileri

İsrail Devleti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını (25 Aralık 1991) tanıyan ilk ülkelerden biriydi. İsrail ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 7 Nisan 1992'de diplomatik ilişkiler kuruldu ve İsrail, 29 Ağustos 1993'te Bakü'de daimî bir büyükelçilik kurdu. Bu işbirliği, istihbarat, terörle mücadelede işbirliği ve eğitim, bilim ve ekonomi alanlarında askeri olmayan işbirliğini içermektedir. İki ülke arasındaki savunma işbirliğindeki en önemli kilometre taşlarından biri Şubat 2012'de gerçekleşmiş olan, iki ülkenin İsrail İHA'ları,

uçaksavar ve füze hava savunma sistemlerini içeren 1,6 milyar dolar değerinde bir silah tedarik anlaşmasının imzalanmasıdır. İsrail silahlarının ve teknolojisinin Azerbaycan'ın askeri gücüne katkısı, Nisan 2016 Dört Gün Savaşı sırasında zaten belliydi. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bu kısa çatışma sırasında, İsrail silahları ilk kez Kafkasya'da bir savaş bölgesinde önemli bir rol oynadı. Bu silahlar arasında Harop “intihar” insansız hava araçları da vardı (Idan ve Schaffer, 2020; 189).

Azerbaycan Cumhuriyeti ve İsrail Devleti, 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden kazanılmasından bu yana geniş bağlara ve stratejik işbirliğine sahiptir. Bu ortaklık, Azerbaycan'ın Ermenistan ile 2020 Eylül ayında başlayan savaşlarının başarısında önemli rol oynadı. İsrail ve Azerbaycan arasındaki askeri alanda işbirliği, silah satışının ötesine geçmektedir. İsrail güvenlik ve askeri işbirliği, Azerbaycan'ın askeri yeteneklerinin inşasında ve Azerbaycan'da yerli savunma sanayisinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. İsraili uzmanlar, çeşitli silahların işletilmesi, örgütsel yöntemlerin geliştirilmesi ve askeri doktrinin formülasyonu konusunda Azerbaycan askeri uzmanlarının eğitimine de katılarak Azerbaycan'ın askeri sisteminin modernizasyonu konusunda desteğini hissettirmiştir.

2020 savaşında Azerbaycan, İsrail silahlarının yenilikçi bir şekilde kullanımını ve Türk, İsrail insansız hava araçlarının (İHA'lar) entegrasyonunun yanı sıra, birden fazla görevi yerine getirmeyi ve savaş alanındaki diğer silahlarla entegrasyonunu içeren İHA'ların yeni bir kullanımını gösterdi. Dünya çapındaki askeri planlamacılar ve stratejistler, modern savaşta önemli bir vaka çalışması olarak görülen genel olarak savaşı olduğu kadar bu entegrasyonu da incelemeye devam etmektedir. Ayrıca, Türk ve İsrail silahlarının başarısı ve 2020 Ermenistan-Azerbaycan Savaşı'ndaki savaş alanı entegrasyonu, hem Türk hem de İsrail savunma sanayilerine küresel olarak ticari ilginin artmasına neden olmuştur.

Savaş, aynı zamanda, iki ülkenin, Azerbaycan'ın desteğiyle, Türkiye ile İsrail arasındaki daha dostane siyasi ilişkilere potansiyel dönüşü de dahil olmak üzere önemli siyasi gelişmelere zemin hazırladı. Ayrıca, İsrail'in Azerbaycan ile işbirliği, İran'da İslam Cumhuriyeti nüfusunun üçte birini oluşturan etnik Azerbaycanlılar arasında İsrail'e “yumuşak güç” kazandırdı. İran'daki birçok etnik Azerbaycanlı, savaş sırasında

Azerbaycan'a destek verdiğini ifade etti ve bu nedenle İsrail'in Azerbaycan'ın savaş çabalarına katkısını takdir ettim.

Azerbaycan ile ilişkilerde stratejik bileşenin önemi nedeniyle, Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermeni diaspora grupları, İsrail ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki işbirliğini baltalamayı amaçlayan kampanyalarda İsrail'i hedef almıştır.

İkili ilişkilerde, istihbarat işbirliği ve askeri yönetimin başarılı entegrasyonunu sağlamaktadır. Tüm bu konuları detaylı incelediğimiz zaman, Azerbaycan ve İsrail sadece ticari ortak olarak değil, stratejik ortak olduğunu ifade edebiliriz. İsrail ve Azerbaycan, yirmi beş yıldır, her iki taraf için de en yüksek öneme sahip ulusal güvenlik meselelerine değinen derin stratejik işbirliğini sürdürüyor (Rubin, 2020; 5-6, Idan ve Schaffer, 2020; 190).

3.7.1. 2020 Savaşı Sırasında Savunma İşbirliği

2020 Ermenistan-Azerbaycan Savaşı'nın iki aşaması vardı. Birinci aşama, 12 Temmuz'da Tovuz bölgesinden geçen Doğu-Batı enerji ve transit koridorunun güvenliğini bozmaya çalışan Tovuz sınır bölgesinde Ermeni saldırılarıyla başladı. İsrail silahları, özellikle Harop İHA'ları, bu aşamada Ermeni akınlarının püskürtülmesinde önemli bir rol oynadı. Savaşın bir sonraki aşamasında, 27 Eylül'den itibaren İsrail silahları ve İsrail teknolojisiyle üretilen Azerbaycan ürünleri savaşta kilit rol oynamıştır. Azerbaycan'ın savaş alanındaki başarısının arkasındaki en önemli faktörlerden biri İsrail ve Türk silah sistemlerinin entegrasyonuydu. Örneğin, ortak bir taktik olan istihbarat toplama veya tek hedefli saldırılar gibi tekli görevler için insansız hava araçları kullanmak yerine, Azerbaycan kuvvetleri tek bir uçuş sırasında birden fazla görevi gerçekleştirmek için İHA'ları kullandı. Ayrıca, İHA'lar daha büyük savaş planına entegre edildi. Azerbaycan'ın başarısında önemli bir faktör, çeşitli silah sistemlerini entegre etme yeteneğiydi. Örneğin, İHA teknolojisinin sofistike ve yenilikçi kullanımıyla Azerbaycan, Ermenistan'ın Rusya'dan tedarik ettiği S-300 hava savunma sistemini etkisiz hale getirmeyi başardı (Soylu, 2021).

3.7.1.1. 44 Günlük Savaş Sonrası Azerbaycan-İsrail İşbirliğinin Siyasi ve Toplumsal Sonuçları

2020 Ermenistan - Azerbaycan Savaşı sırasında İsrail-Azerbaycan işbirliğinin, Azerbaycan toplumu arasında İsrail'e yönelik kamu desteğini genişletmek, İran'ın etnik Azerbaycanlı azınlığı arasında İsrail için halk desteği yaratmak ve İsrail - Türkiye aralarında yapıcı ilişkilerin potansiyel olarak yeniden kurulması için koşullar yaratmak dahil olmak üzere çeşitli siyasi etkileri oldu.

İsrail, Azerbaycan halkı arasında genel olarak olumlu bir konuma sahiptir. Azerbaycan'daki Yahudi cemaatinin ülkedeki kamusal hayata tam entegrasyonunun yanı sıra İsrail'e göç edenlerin Azerbaycan'daki eski komşuları ve dostları arasındaki bağlar Azerbaycan'daki bu popüler tutuma katkıda bulunmuştur. Ayrıca, 2020 savaşında sergilenen Azerbaycan ve İsrail arasındaki stratejik işbirliği, İsrail'in Azerbaycanlılar arasındaki popülaritesini artırmış oldu.

Savaş sırasında ve savaşın bitişini izleyen halk kutlamalarında, İsrail bayraklarının, genellikle Türk, Pakistan ve Azerbaycan bayraklarıyla birlikte çok sayıda halka açık sergilenmesi gözlemlendi. İsraili göz cerrahlarından oluşan delegasyonların yaralı Azerbaycan askerlerini tedavi etmek için yaptıkları ziyaretler, savaşın ardından halkın İsrail'e yönelik olumlu duygularını artırdı. Birkaç prosedürde, İsraili doktorlar İsraili organ bağışçılarının gözlerini naklettiler ve birkaç yaralı Azerbaycan askerine görmelerini geri kazandırarak kamuoyunda geniş bir takdir topladılar. Azerbaycan askerleri de İsrail'de tıbbi muayenelerden geçirildi (Rubin, 2020; 8).

3.7.2. İsrail-Azerbaycan-Türkiye Üçgeni

Azerbaycan uzun zamandır en yakın müttefiklerinden ikisi olan Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliği ilişkilerinin geri dönmesini arzu ederek, Türkiye ve İsrail'in Azerbaycan'ın başarısında kritik bir rol oynadığı 2020 savaşının ardından Bakü, iki ülke arasında yapıcı bağların yeniden kurulması için çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu çabaların bir parçası olarak, Nisan 2021'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu arasında bir zirveye ev sahipliği yapmayı teklif etti.

Azerbaycan'ın savaş sırasında Türk ve İsrail İHA'larının başarılı savaş alanı entegrasyonu, muhtemelen Türk ve İsraili uzmanlar arasında doğrudan iletişimi gerektirdi. Ayrıca Türkiye, savaş sırasında İsrail'in hava sahası üzerinden Azerbaycan'a malzeme göndermesine izin verdi. Türkiye, İsrail ve Azerbaycan arasındaki ortak çıkarlar, muhtemelen üç ülke arasında üçlü işbirliğinin artırılması çağrılarına yol açacaktır.

İsrail'in Türkiye'ye veya Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ihracatının kurulmasını teşvik etmeye yönelik yeni bir girişimin de (TANAP'a doğrudan bağlantı veya takas yoluyla) ortaya çıkması muhtemeldir. Ayrıca İsrail'in, Azerbaycan'ın kurtarılmış topraklarının savaş sonrası ekonomik ve altyapı gelişiminde rol oynaması ve İsrail'e Türkiye dahil bölgesel güçlerle daha fazla işbirliği ve etkileşim için fırsatlar sağlaması muhtemeldir (Nifthi ve Cohen, 2020).

2020'deki savaştan sonra Güney Kafkasya'daki güç dengesi değişmiş, Ermenistan sadece savaşı değil, son yirmi beş yılda biriktirdiği askeri gücünü de kaybetmiştir ve kısa vadede tamamen toparlanması pek olası değildir. İsrail'in ve Türkiye'nin bölgedeki varlığından rahatsız olan İran, buna karşı kendi projelerini geliştirme eğiliminde olduğunu ifade edebiliriz (Hayrapetyan, 2022; 92-93).

3.8. Azerbaycan-Pakistan İlişkileri

Pakistan'ın Ermenistan'ı tanımama kararının nedeni Dağlık Karabağ meselesidir. 1990'larda Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin (SSCB) dağılması üzerine, Ermeni güçleri ve yerel etnik Ermeni ayrılıkçı örgütler Azerbaycan'a saldırdı ve 1992'de ilan edilen savaşta Azerbaycan Müslümanlarına yönelik soykırımı başlattı. Sonuç itibarıyla, uluslararası toplumun da yeteri kadar dikkat etmediği, BM gibi kuruluşların 4 kararına rağmen, 1 milyona yakın mülteci sorunun olması nedeniyle ikili ilişkilerin kuvvetli olduğu devletler bu sürece daha da hassas yaklaşarak, Ermenistan ile tutumunu bu politikalar üzerine inşa etmişlerdir. Pakistan'ın Ermenistan'ı tanımamasının nedeni budur (Saeed, 2019). Pakistan Senatosu, Azerbaycan'a yukarıda belirtilen konuda tam destek ifade ederek, Ermeni ordusunun 26 Şubat 1992'de Hocalı'da Müslüman sivillere yönelik katliamını soykırım olarak tanımıştır.

Pakistan'ın hem Türkiye hem de Azerbaycan ile kardeşçe ve samimi ilişkileri var. Dolayısıyla Ermenistan da, buna karşılık olarak Hindistan'ın Keşmir anlaşmazlığı konusundaki tutumunu destekliyor ve Pakistan'ın baş düşmanı Hindistan ile çok yakın bir ilişki sürdürmeyi hedeflemiştir. 1992 savaşı sırasında Ermeniler tarafından Azerbaycan Müslümanlara yönelik Hocalı soykırımını da Pakistan'ı Ermenistan'ı egemen bir devlet olarak tanımamaya zorlayan sebeplerden biridir (Fahim, 2019; 2-3)

Pakistan, Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan'ı kesin olarak destekleyen birkaç ülkeden biridir. İki ülke arasındaki siyasi ve askeri işbirliği üst düzeydedir. Pakistan, Azerbaycan'ın silah kaynaklarını çeşitlendirme politikasını da destekliyor ve yakın zamanda Bakü'nün bu ülkeden JF-17 Thunder savaş uçakları alacağı bildirildi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 23 Mart Pakistan Günü'nde Pakistan Başbakanı İmran Han'a gönderdiği tebrik mektubunda, ülkelerimizin kardeşlik ilişkilerini çok takdir etti. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Pakistan devletinin ilkeli duruşunun önemini ve ülkemizin davasına, özellikle Vatan Savaşı sırasında (27 Eylül-10 Kasım 2020) siyasi ve manevi desteğin önemini vurguladı ve Azerbaycan halkının takdirini dile getirdi. Aynı zamanda Aliyev, Pakistan şirketlerinin kurtarılmış bölgelerimizde büyük ölçekli yeniden yapılanma ve restorasyon çalışmalarına katılma arzusunu dile getirdi. Görüldüğü gibi, ülkelerimiz arasında çeşitli alan ve düzeylerde yoğun ilişkiler ve temaslar son yıllarda hızla genişlemiştir. İkili çerçeveye ek olarak, işbirliği üçlü formatta daha yüksek bir düzeye çıkmıştır: Azerbaycan-Pakistan-Türkiye. Bu da bölgede ve dünyada güvenlik sorunlarının çözümlenmesinde ikili ilişkilerin önemini üzerinde durmaya ve devletleri bu konuda işbirliklerini arttıra bileceği ihtimalini de beraberinde arttırmaktadır (Məədətli, 2022; 5-6).

3.9. Azerbaycan-Çin İlişkileri

Azerbaycan-Çin ilişkilerinin bağımsızlık sonrası ilk aşaması, 27 Aralık 1991'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınması ve 2 Nisan 1992'de diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla başlamıştır. Çin 1992'de Bakü'de, Azerbaycan ise 1993'te Pekin'de büyükelçilik açtı. Üst düzey ziyaretler 1994 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Çin'e yaptığı resmi ziyaretle başladı. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Çin'e iki (2005, 2015) resmi ziyarette bulundu ve çeşitli uluslararası etkinliklere katılmak

için Çin, Azerbaycan'ı Dışişleri Bakanı düzeyinde (1996, 2004, 2010 ve 2019) dört kez ziyaret etmiştir (Hasanov, 2005; 142).

Azerbaycan-Çin devletler arası ilişkilerinde ekonomik boyut ön plandadır. Çin'in dış politikasının daha çok ülkenin ekonomik çıkarlarını küresel ölçekte sağlamayı amaçladığı iyi bilinmektedir. Çin, kendi çatışma durumları (Tayvan Boğazı, Güney Çin Denizi) dışında, dünya çapındaki çatışmalara genellikle müdahale etmez, bunların çözümünde rol oynamaz ve etkisini ekonomik yollarla “yumuşak güç” yöntemleriyle yaymaya çalışır.

Çin lideri Xi Jinping tarafından 2013 yılında başlatılan ünlü "Bir Kuşak - Bir Yol" girişimi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Azerbaycan, Çin'in bu mega projesini destekleyen ülkelerden biridir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2015 yılında Çin'e yaptığı resmi ziyaret sırasında, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın kurulmasını ortaklaşa teşvik etmek için bir mutabakat zaptı imzalandı. Bu muhtıra, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için yönler belirlemektedir. Azerbaycan'ın uyguladığı Bakü-Tiflis-Kars ve Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı gibi ulaşım ve altyapı projeleri, Çin'den Avrupa'ya kargo taşımacılığı için yeni bir rota olan Trans-Hazar Doğu-Batı Ulaşım Koridoru'nu oluşturuyor. Azerbaycan bu nakliye yolunun Çin'den Avrupa'ya ve Avrupa'dan Çin'e mal getirmenin en kısa yolu olduğuna inanmaktadır. Ağustos 2015'te Çin'den gelen ilk konteyner treni Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a ulaşmıştır. 2018 yılında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ile 19 trenle kargo taşınmıştır.

Azerbaycan'ın 25-28 Nisan tarihlerinde Pekin'de gerçekleştirilen ikinci Uluslararası İşbirliği için Kuşak ve Yol Forumu'na katılımı Bakü için başarılı oldu ve Güney Kafkasya'da bir dizi önemli yeni, petrol sektörü dışı yatırım projesiyle sonuçlandı.. Özellikle, Forum sırasında Azerbaycanlı temsilciler Çinli şirketlerle toplam değeri 821 milyon dolar olan on anlaşma imzaladılar.

Bu anlaşmalara dayanarak, Çin Ulusal Elektrik Mühendisliği Şirketi (CNEEC), Sumgayıt Kimya-Endüstriyel Parkında (Bakü'nün yaklaşık 25 kilometre kuzeybatısında) bir lastik fabrikasına 300 milyon dolar yatırım yapacak. Yatırım, orada 800 yeni fabrika işi yaratmayı ve tesisin üretim potansiyelini yılda 3,3 milyon lastiğe yükseltmeyi vaat ediyor. CNEEC, projede yüzde 90 hisseye sahip olacak. Kalan yüzde 10'luk hisse ise Azerbaycan Yatırım Şirketi'ne ait olacaktır.

İmzalanan anlaşmalar arasında Azerbaycan'ın Kürdamir bölgesinde 300 hektarlık bir sera kompleksinin inşası, Guba, Göyçay ve Haçmaz bölgelerinde tarımsal sanayi parklarının inşası, Azerbaycan şarabının Çin'e ihracatına ilişkin bir anlaşma oluşturulması da yer almaktadır. Ayrıca, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası boyunca seyahat eden 2.5000 konteynerin Azerbaycan topraklarından yıllık geçişini daha iyi koordine etmek için "Azerbaycan Dijital Merkezi" girişimi çerçevesinde bir Asya-Avrupa telekomünikasyon koridoru kurulacağı da anlaşmada ifade edilmiştir.

Özellikle Mayıs 2018'de Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı'nın yıllık 15 milyon ton yük taşıma kapasitesine sahip açılışını gerçekleştirdi. Bir diğer önemli olay ise, büyük bölümü Azerbaycan tarafından finanse edilen Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolunun 2017 yılında açılışydı. Bu demiryolu, Çin'den Avrupa'ya malların kıtalar arası, kara yoluyla transit geçişinde kilit bir bağlantıdır (Bagirov, 2019).

Azerbaycan-Çin ikili ticaret cirosunun son 5 yıldaki dinamiklerine dikkat edersek, önemli ilerlemeler görülmektedir. Böylece 2015 yılında 561 milyon ABD doları olan ticaret cirosu, 2016 yılında 975 milyona, 2017 yılında 1 milyar 298 milyona, 2018 yılında 1 milyar 310 milyona, 2019 yılında ise 2. milyar 184 milyona yükseldi. Geçen yıl ticaret cirosu 2018'e göre %66,7 arttı. Bu, Azerbaycan'ın toplam dış ticaretinin %6,56'sına eşittir. Çin'in Güney Kafkasya ile ticaretinde Azerbaycan'ın payı %43'tür.

Azerbaycan-Çin işbirliği askeri alanı da kapsamaktadır. İki ülke periyodik olarak "Çin'in Azerbaycan'a Ücretsiz Askeri Yardımı" konusunda anlaşmalar imzalamıştır. Bu tür ilk anlaşma Aralık 2009'da Pekin'de imzalandı. Üç maddelik belge, Çin'in Azerbaycan'a 3 milyon yuan tutarında ücretsiz askeri mülk yardımı yapacağını belirtmektedir. Bir sonraki anlaşma Ocak 2013'te Pekin'de imzalanmış, Çin'in Azerbaycan'a 3 milyon yuan tutarında ücretsiz askeri mülk yardımı yapacağı da kaydedilmiştir. 2013 yılında imzalanan anlaşmanın ardından Çin'den Azerbaycan ordusuna manga için çeşitli tiplerde kışlık ve yazlık çadır, medikal çadır, 10 lastik bot ve 24 RAFT-A-10 can salı gönderilmiştir.

2015 yılında iki lider tarafından imzalanan ortak deklarasyon, tarafların askeri delegasyon değişimi, askeri personelin eğitimi, askeri yardım sağlanması ve diğer şekillerde pratik işbirliğini sürdürmeye hazır olduğunu belirtmektedir. Askeri eğitim alanında varılan anlaşmaya göre, Azerbaycan Ordusu temsilcileri Çin'de Rusça konuşan bir grubun

parçası olarak "Yüksek Stratejik Komutanlık" kursunda eğitim almıştır. Son olarak, aynı içeriğe sahip son anlaşma, Nisan 2018'de Pekin'de imzalanmıştır (Ceferli, 2020; 22 Kasım).

4. BÖLÜM: AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK SORUNU VE CUMHURBAŞKANI İLHAM ALİYEV'İN GÜVENLİK İLE İLGİLİ SÖYLEMLERİNİN NEO-REALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Azerbaycan dış politikasında güvenlik temelli sorun esasında 44 günlük Karabağ sorununun, savaş öncesi ve savaş sonrası Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in dış politika söylemsel analizi yapılmıştır. Bu çerçevede yine teorik yaklaşımın benimsediği çerçevede Azerbaycan dış politikasında toprak bütünlüğü sorununun çözüme kavuşturulması ve bu sorunun ülke için önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Bununla beraber, uluslararası siyasi konjoktürün soruna yaklaşımı devletler ve uluslararası kurumlar hakkında söylemleri ön planda tutulmuştur. Yine neo-realist kuramın özellikle üzerinde durduğu bölgesel sistemin önemi hakkında birinci şahsın dilinden dikkat çekici konuşmalar yapılmış, uluslararası örgütlere eleştirel yaklaşımları ifade ederken, devletin öncelikli konumunu ve siyasal sorunu çözmeye öncül aktör olduğunu söylerken çalışmanın bu boyutunun teorik çerçeve ile tam örtüştüğünü gözlemleyebiliriz. Aynı zamanda bölgenin yapısına ilişkin tarihsel tehditlerden dolayı hep hassas davranıldığı, ülkeler ile ilişkilerle söylemleri ve Rusya, İran ve Türkiye ile ilişkilerinde yeni dönemin başladığını görebiliriz.

Savaş sonrası konuşmaları incelediğimiz zaman ekonomik ilişkilerin bölgede yeniden şekilleneceğini ifade eden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Zengezur Koridoru ile ilgili kamuoyuna verdiği bilgiler de neo-realist yapı çerçevesinde ekonomik sürecin yeni oluşan şartlar çerçevesinde farklı nitelikleri de kazanabileceği durumu incelenmiştir.

4.1. Azerbaycan Dış Politikasında Güvenlik Sorunu ve Neo-realist Kuram Perspektifinde Değerlendirilmesi

Azerbaycan, Sovyet Sonrası Güvenlik Makro Kompleksi'nin bir parçası olarak yapısal özelliklerinden etkilenerek, Ermenistan'ın toprak iddialarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Sovyetler Birliği dağıldığında, tartışmalı Dağlık Karabağ topraklarındaki silahlı çatışmalar, Bakü'nün Dağlık Karabağ ve Ermenistan tarafından işgal edilen yedi bitişik ilçe (topraklarının yaklaşık 20'si) üzerindeki kontrolünü kaybettiği tam ölçekli bir savaşa dönüştü. Her iki ülke tarafından 1994'te imzalanan ateşkese rağmen, çatışma çözülmedi.

İşgal altındaki Azerbaycan ilçelerini kurtarmak için fazla bir şey yapılmadı. Bu silahlı çatışma Azerbaycan'ın güvenlik gündeminin merkezinde yer almakla beraber, sonraki yıllar için de ülkenin güvenlik politikasının esas yönünü belirlemiştir (Mammadov, 2012; 32-33, Eyvazov, 2016; 67-68).

Bu, Azerbaycan'ın güvenliğinin askeri boyutunun neden gündemde öne çıktığını açıklamaktadır. Devasa askeri bütçe (Sovyet Sonrası Güvenlik Makro kompleks ülkeleri arasında dördüncü en büyük, ilk üçü Rusya, Ukrayna ve Kazakistan) ve cumhuriyetin askeri-teknolojik potansiyelindeki aktif büyüme, başka amaçlar için harcanabilecek bütçeyi önemli ölçüde tükettiğini ifade edebiliriz. Dağlık Karabağ sorununu, Sovyet sonrası bölgedeki jeopolitik ve güvenlik ilişkileri açısından değerlendirmek çok daha kolay olacaktır. Bu nedenle, sorunu anlamak için Sovyet Sonrası Güvenlik Makrokompleksi kavramına ihtiyaç vardır. Sovyet Sonrası Güvenlik Makrokompleksi yapısal asimetrisi, özellikle Rusya ve NATO arasındaki büyük güç potansiyeli boşluğunda açıkça görülmektedir. Dahası, Kremlin bu alanı kendi özel çıkarlarının ve etkisinin bir bölgesi olarak algılaması sorununun sadece iki ülke arasında sorun olmadığını da aynı zamanda ortaya koymaktadır. Sovyet sonrası dönemin gerçekliği, Dağlık Karabağ'ın yanı sıra diğer silahlı çatışmaların da bu alan üzerindeki ana kontrol araçları arasında olduğunu göstermektedir. Gürcistan'ın 2008 ve Ukrayna'nın 2014 yılındaki güvenlik sorunları bölgenin güvenlik politikalarının nasıl işlediğine dair en çarpıcı iki örnektir (Eyvazov, 2016; 67).

4.2. 2016 Nisan Savaşı

Bölgedeki güvenlik durumu Nisan ayından bu yana daha farklı şekilde oluşmaya başladı. 2016 yenilgisinin ardından Ermeni tarafı, güç dengesini değiştirmek veya Azerbaycan'ın gelecekteki eylemlerini caydırmak amacıyla toplu olarak askeri teçhizat satın almaya başladı. Erivan, Eylül 2016'da Ermenistan'ın bağımsızlığının 25. yıl dönümünde askeri geçit töreninde Rus yapımı “İskender mobil kısa menzilli balistik füzeler” sergiledi.

Rus İskender silahlarının Ermenistan'da ortaya çıkması Güney Kafkasya'da yeni bir silahlanma yarışını ateşleyerek, bölgede güvenlik için yeni zorluklar oluşturduğunu ifade edebiliriz. Silahın Ermenistan/Rusya tarafında Azerbaycan şehirlerine karşı kullanılması olasılığının az olması düşüncesi genel olarak o dönem için söz konusu olsa da 27 Eylül 2020 savaşı esnasında bu silahlar Azerbaycan'ın Ermenistan sınırındaki yakın çevrelerde

bu silahlar sivil halka karşı kullanılmıştır. Bu silahların savaştan önceki ateşkes döneminde Ermenistan`da bulunmaları Bakü'yü rahatsız etmiştir.. Az sayıdaki İskender füzeleri, bölgedeki genel askeri dengeyi değiştirmese bile Bakü, bölgesel ezeli rakibiyle denkliliğini korumak için savaş kapasitesini daha da arttırmaya eğilimli dış politika izlediğini, devlet bütçesinden askeri bütçenin ondan önceki yıllara nazaran daha da arttırıldığını rakamlarla da gözlemleyebiliriz. Moskova, çatışmayı silah satışlarını arttırmak ve ilgili ülkelerin dış politika gündemlerine karışmak için mevcut fırsatı gördü (Valiyev, 2016; 135).

4.3. 44 Günlük Savaş

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilaf, Güney Kafkasya'da güvenlik ve istikrar için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu çatışma insanların acı çekmesine ve nüfusun bir yerden başka bir yere taşınmasına neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler tarafından 1993 yılında kabul edilen ve tüm işgalci güçlerin Azerbaycan topraklarından derhal ve koşulsuz olarak geri çekilmesini talep eden dört karara (822, 853, 874 ve 884) rağmen, Ermenistan işgaline devam etti ve böylece uluslararası hukukun temel bir ilkesini ihlal etti.

1990'ların ortalarından itibaren AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının (Fransa, Rusya ve ABD) arabuluculuğunda yürütülen diplomatik müzakereler sırasında bir takım “mekanizma” geliştirildi. Bu ilkeler, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Dağlık Karabağ bölgesine bitişik işgal altındaki topraklardan Laçın ve Kelbecer bölgeleri için özel yöntemler kullanarak geri çekilmesini ve statü oylamasına kadar bölge için geçici uluslararası güvenlik önlemlerinin oluşturulmasını sağlamıştır.

Karabağ'da çatışmanın doğrudan veya dolaylı olarak tırmanması, her iki tarafta da toplu kayıplara yol açtı. Azerbaycan her zaman çatışma yerine barışçıl bir çözümden yana olmuştur. 2018 yılında Ermenistan'da hükümetin değişmesinden sonra bir barış anlaşması için umut doğmuştu.

Ancak yeni Ermeni hükümeti, gerilimi azaltma ve barışçıl bir çözümü destekleme fırsatını kaçırdı. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerilim, 2020 yılının başlarında Ermenistan Başbakanı'nın Madrid İlkelerini sorgulamasıyla tırmandı. Aynı zamanda,

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, görüşmelerin formatına ilişkin şüphelerini dile getirerek barış görüşmelerini ihlal etti.

Art arda provokasyonlar özellikle Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın Tovuz bölgesi tarafındaki sınırdaki yaşanan çatışmalar, bölgedeki tüm barış çabalarını baltaladı.

Tovuz bölgesi, Azerbaycan'ın önemli ulaşım ve enerji yollarını küresel pazarlara bağlayan stratejik bir bölgedir. Örneğin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı (SCP) ve Bakü-Tiflis-Kars (BTC) demiryolu Tovuz bölgesinden geçmektedir. Sınırdaki bu çatışmalar sonucunda 61 ev yıkılmıştır.

Ayrıca, bu dönemde Ermenistan farklı amaçlar doğrultusunda provokasyonlar da gerçekleştirdi. Cephe hattı boyunca istihbarat ve sabotaj operasyonlarını yoğunlaştırdı ve 23 Ağustos'ta Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermeni provokasyon grubunun komutanı Kıdemli Teğmen Gurgin Alberyan'ın yakalandığını duyurdu. Bu süre zarfında Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Azerbaycan ordusunun mevzilerinin üzerinden uçmaya çalışan çok sayıda Ermeni taktik insansız hava aracının da imha edildiğini beyan etti.

Cephedeki provokasyonlara, mevcut Ermeni liderliğinin Ermenistan-Azerbaycan ihtilafıyla bağlantılı olarak seçtiği siyasi provokasyonlar, milliyetçi açıklamalar ve kültürel intikamcılık eşlik etti. Ayrıca Rusya'nın Ermenistan'a askeri kargo gönderdiği haberi de gerilimi artıran bir diğer nüanstı. Temmuz çatışmaları sırasında ve düşmanlıkların sona ermesinden sonra, Rusya Federasyonu'ndan Ermenistan'a bu tür 9 uçuş yapıldığı bildirildi. Azerbaycan tarafı ise bu tür gelişmelerden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi.

Temmuz çatışmalarının ardından Azerbaycan, Ermenistan sınırında her an provokasyonlara hazır olduğu uyarısında bulundu. Son birkaç aydır geçici aralar olsa da, ara sıra ateşkes ihlalleriyle durum gerginliğini koruyordu. Böyle bir durumda, 22 Eylül'de Azerbaycan, Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından başka bir askerin öldürüldüğünü duyurdu.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, BM Genel Kurulu'nun 75. oturumunda yaptığı konuşmada, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin, işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesi için güncel bir takvim hazırlanması çağrısında bulundu. "BM Güvenlik Konseyi kararlarının süresi yoktur. Bu kararlar uygulanıncaya kadar geçerlidir. BM Güvenlik Konseyi kararlarının tahrif edilmesi kabul edilemez" dedi.

Daha sonra 27 Eylül 2020'de Ermeni ordusu Azerbaycan'a karşı geniş çaplı askeri provokasyonlar gerçekleştirdi. Bu tırmanış, 1990'lardan bu yana yaşanan en büyük ve en ciddi tırmanıştı. Aynı gün, Azerbaycan ordusu sivil nüfusun güvenliğini sağlamak için geniş çaplı bir askeri karşı saldırı başlattı. Ermeni ordusunun ağırlıklı olarak BM-30 Smerch, Tochka-U taktik füze sistemi ve Scud füzesi gibi Rus silahlarını kullandığı, Azerbaycan'ın ise Rus yapımı silahların yanı sıra modern Türk ve İsrail silahları ile uçaksavar füzelerini aktif olarak kullandığı belirtilmelidir. Ermeni Silahlı Kuvvetleri hem insan gücü hem de silah olarak ağır kayıplar verdi.

Cephe hattında bozguna uğrayan Ermeni ordusu, Azerbaycan şehirlerine ve önemli altyapı tesislerine roketler attı. 4 Ekim'de Azerbaycan'ın Mingeçevir kentine Ermenistan'dan roket atıldı. Ermenistan, Mingeçevir santralini ve rezervuarını hedef aldı. Azerbaycan'ın hava savunma sistemi saldırıyı etkisiz hale getirdi ve büyük bir çevre felaketini önledi.

Savaş sırasında Ermeni kuvvetleri de Tochka-U ve BM-30 Smerch füzelerini kullanarak Gence ve Barda'ya saldırdı. Saldırılarda çok sayıda sivil yaralandı ve hayatını kaybetti. Unutulmamalıdır ki Gence şehri o dönemde cephe hattından 100 kilometre uzakta bulunuyordu.

Ermeni ordusunun 44 gün süren savaşta Azerbaycan'a karşı "İskender" füzeleri kullandığına dair haberler de vardı. Ermenistan, maksimum 280 kilometre menzile sahip Rus yapımı İskender-E taktik balistik füze sistemini (TBM) satın alarak Eylül 2016'da askeri bir geçit töreninde sergilemişti.. Ermenistan'ın böyle bir sistemi satın alması Azerbaycan'daki tüm stratejik altyapıyı tehdit etti. Azerbaycan Cumhuriyeti Mayıs Eylem Ajansı (ANAMA), Şuşa şehrine atılan İskender füzesinin kalıntılarını buldu. Bulunan kalıntılardan ortaya çıkarılan 9M723 füze kodunun İskender-M tipine ait olduğuna dikkat edilmelidir. Maksimum 500 km menzile sahip bu füze sadece Rus ordusu tarafından kullanılmak üzere tasarlandı. Rusya Ermenistan'a İskender-E yerine İskender-M füzeleri satarsa, Moskova Konvansiyonel Silahların ve Çifte Malların ve Teknolojinin İhracatının Kontrolüne İlişkin Vassenaar Anlaşmasını ihlal ediyor demektir. Ayrıca Rus yetkililer her zaman Alexander-M'nin başka ülkelere ihraç edilmeyeceğini açıklamışlardı. Savaş, 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından Üçlü Bildiri'nin imzalanmasıyla sona erdi. Anlaşma gereği Karabağ bölgesinde 1.960 silahlı asker, 90

zırhlı personel taşıyıcı, 380 araç ve özel teçhizat konuşlandırıldı. Ayrıca, ateşkesin uygulanmasını izlemek için Ağdam bölgesinde bir Rus-Türk Ortak Ateşkes Kontrol İzleme Merkezi kuruldu.

Türkiye'nin barış sürecine katılımı bölgede kalıcı barış için çok önemlidir ve üçlü bildirme, askeri operasyonları durduran önemli bir belge olmuştur. 10 Kasım Üçlü Bildirisine göre Ermenistan, Ağdam, Kelbecer ve Laçın bölgelerini Azerbaycan kontrolüne geri veriyor ve Azerbaycan tarafı, Ermenistan ile Karabağ'da yaşayan Ermeniler arasında insani bir bağlantı olarak kullanılacak Laçın Koridoru'nun güvenliğini garanti ediyor.

Azerbaycan, kurtarılmış toprakları restore etmek ve bölgedeki altyapıyı geliştirmek için geniş çaplı bir program başlattı ve bu sürece birçok uluslararası şirket katılmaktadır. Azerbaycan, Türk ve İtalyan şirketleriyle anlaşmalar imzalamış durumda ve tam ekonomik entegrasyonun kilit unsurları olan gerekli tüm karayolları, demiryolları ve diğer altyapının yeniden inşası üzerinde çalışılmaktadır. Ancak, güvenlik ve ekonomik işbirliği açısından önemli olan 4. ve 9. Maddeler de dahil olmak üzere 10 Kasım Üçlü Bildirgesi'nin tüm hükümlerinin uygulanmasında hala zorluklar ve güçlükler bulunmaktadır.

10 Kasım 2020 tarihli anlaşmanın 9. Maddesi, Azerbaycan ile Nahcivan bölgesi arasındaki iletişim de dahil olmak üzere bölgedeki tüm iletişimlerin engellenmeyeceğini açıkça belirtmektedir. 9. maddenin tam metni şu şekildedir:

Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları restore edilecektir. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, araçların ve malların her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti eder.

Savaş sadece altı hafta sürmesine rağmen, Sovyet sonrası uzayda can kaybı açısından en büyük savaşlardan biriydi. Resmi rakamlara göre, savaşın her iki tarafında yaklaşık 7.000 savaşçı ve 100'den fazla sivil hayatını kaybederken, resmi olmayan istatistikler bu rakamı 10.000'den fazla olarak gösteriyor. Bu kadar kısa bir sürede savaşın kayıpları, Rusya-Ukrayna savaşıyla karşılaştırılabilir. (6 Nisan 2014'ten 15 Şubat 2020'ye kadar yaklaşık 14.000 kişi hayatını kaybetti). Ancak Sovyet sonrası dönemde yoğunluk askeri operasyonlar ile kıyaslanamaz (Cəfərova və digərləri, 2021; 4-11).

4.4. Eylül 2022 Azerbaycan-Ermenistan Sınır Çatışmaları

Eylül 2022 Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları, 12-15 Eylül 2022 tarihleri arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında meydana gelen sınır çatışmalarıdır. 12 Eylül 2022'de Azerbaycan-Ermenistan sınırı boyunca Azerbaycan ve Ermenistan birlikleri arasında bir dizi çatışma patlak verdi ve 2021-2022 Azerbaycan - Ermenistan sınır krizinde büyük bir tırmanışa işaret etti. İki taraf da gerginlikten birbirini sorumlu tuttu. Ermenistan Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada, Azerbaycan'ın Basargeçer, Goris, Sotk ve Cermuk şehirleri yakınlarındaki Ermeni mevzilerine top ve ağır silahlarla saldırdığını ve daha sonra NASA'nın uydu görüntüleriyle teyit edildiğini söyledi (Matina, Ekim 2022).

Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermenistan'ın Daşkesen, Kelbecer ve Laçın bölgeleri yakınlarında "büyük çaplı provokasyonlar" düzenlediğini ve Ermenistan'ın iç sınır bölgesinde çok sayıda stratejik tepeli ele geçirdiğini söyledi

(<https://aircenter.az/uploads/uTYS4ZIIzkCM.pdf> Erişim Tarihi 01/11/2022).

Sınırı çizilmemiş olan çatışmalar, esas olarak devam eden Dağlık Karabağ ihtilafından kaynaklanmaktadır. Rusya, 13 Eylül'de ateşkese aracılık ettiğini beyan etmesine rağmen, her iki taraf da ateşkesin yürürlüğe girmesinden dakikalar sonra bozulduğunu doğruladı. 14 Eylül'de Azerbaycan ve Ermenistan yeni bir ateşkes anlaşması yaptı.

Çatışmalar, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sırasında, Harkova karşı taarruzunda ciddi gerilemeler yaşamasından ve bölgedeki kuvvet projeksiyonunu zayıflatmasından kısa bir süre sonra patlak verdi. Avrupa Birliği'nin Rusya'dan yapılan ithalat kaybını telafi etmek için Azerbaycan'dan daha fazla gaz temin etme çabaları da AB'nin çatışmalarda arabuluculuk kabiliyetini zayıflattı.

4.5. İlham Aliyev`in Savaş Öncesi Konuşmaları

25 Haziran 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev askeri birliğin açılışında yapılan toplantıda şunları söyledi:

“Bugün Azerbaycan kendi gücüne güvenen ve dünyada kimseye bağımlı olmayan bir ülkedir. Ama savaş halinde yaşıyoruz ve aynı zamanda bugün dünyada, uluslararası arenada güç faktörünün ön plana çıktığını görüyoruz. Uluslararası hukuk

normları büyük ölçüde ihlal edilmekte ve bunlara uyulmamaktadır. Ne yazık ki bugün uluslararası ilişkilerde "güçlü olan haklıdır" ilkesi hâkimdir. Görüyoruz, gözlemliyoruz ve buna göre adımlar atmalıyız. Çünkü gerçek durumu dikkate almak zorundayız. Uluslararası hukuk normlarının ihlali, her ülkeyi askeri potansiyelini güçlendirmeye zorlamaktadır ve biz bunu yapmaya başladık bile. Sonuç olarak, bugün Azerbaycan Ordusu çok profesyoneldir.

Aynı zamanda son yıllarda benim talimatımla ordumuza silah ve teçhizat tedarik edilmiştir. Bu amaçlar için milyarlarca dolar harcanmıştır. Bugün Azerbaycan Ordusu teknik donanım açısından en güçlü ülkeler sırasındadır. Zırhlı araçlarımız en yüksek standartları karşılamaktadır. Hava savunma sistemimiz modernize edilerek, birkaç ülkeden en modern uçaksavar cihazlarını aldık. Bunları Azerbaycan'a - bizim coğrafyamıza entegre etmek kolay bir iş değil.

Çünkü hava savunma sistemlerimiz Rusya'da, Beyaz Rusya'da, İsrail'de ve Sovyet döneminden kalma cihazlarla yapılıyor ve modernize ediliyor. Bu bir sır değil, bu bilgi zaten kamuoyuna açıklandı. Bütün stratejik tesislerimizi havadan koruyacak şekilde entegre edilmeleri ve yerleştirilmeleri gerekmektedir. Paramız olmasaydı, onları nereden karşılayacaktık? Bize bedava bir şey veren bir ülke var mıdır? Böyle bir ülke yok, askeri alanda asla. Neyi başardık, kendi başımıza başardık. Güçlü bir ekonomi inşa etmeseydik, devasa petrol ve gaz projelerini hayata geçirmeseydik bu fonları nereden bulacaktık. Bütün bunlar birbiriyle ilişkili sorunlardır” (<https://president.az/articles/39853> Erişim Tarihi 12/10/2021).

“Tabii ki, esas dövüş yeteneğimizdir. Bahsettiğim diğer tüm faktörlerin bir amacı var, o da savaş kabiliyetini arttırmak. Bu yönde gerekli adımlar atılıyor. 2016 ve 2018'deki her iki askeri operasyon da bunu gösterdi. Geniş bir alanı işgalcilerden kurtarabildik. 2016 yılında Fuzuli, Cebrail ve Ağdera ilçelerinin bir kısmını düşmandan kurtardık ve o topraklarda Azerbaycan bayrağını dalgalandırdık. İşgal altındaki topraklarda Ermenilerin kazdığı siperlere girdik. Şimdi orada oturuyoruz ve orada tahkim edilmiş durumdayız. Başarılı Nahcivan operasyonu sonucunda 10.000 hektardan fazla alanı işgalcilerden kurtardık ve stratejik yükseklikleri ele geçirdik. Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a giden yol gözlerimizin önünden geçiyor. Bu nedenle, her an toprak bütünlüğümüzü yeniden kurtarmaya hazır olmamız için savaş kabiliyetimizi artıracak ek adımlar atılmalıdır.

Toprak bütünlüğümüz yeniden sağlanmalı ve sağlanacaktır ki, bundan kimsenin şüphesi olmasın. Sadece daha güçlü olmamız gerekiyor. Jeopolitik durumu sürekli

izlemeliyiz. Uluslararası arenada değişen durumu iyi analiz etmeli ve uluslararası arenada daha fazla dost bulmalıyız. Biz de bunu yapıyoruz. Bugün uluslararası arenada Azerbaycan'a dost olan ülkelerin sayısı her geçen gün artıyor. Dünyada güç faktörü ön plana çıkıyor ve bu gücü biriktirmeli ve sorunu herhangi bir şekilde çözmeliyiz (<https://president.az/articles/39853> Erişim Tarihi 12/10/2021).

Bugün bağımsızlığı korumak ve güçlendirmek birçok ülke için büyük beceri gerektiriyor. Şimdi bir adı olduğunu görmek için dünya haritasına bakmak yeterli ama aslında bağımsız bir ülke değil. Niye? Bağımsız bir politika izleyemediği için bir başkasının etkisi altındadır. Son zamanlarda kendini savunamayan, adeta bölünen, yok edilen, insanlar öldürülen, tüm altyapılar yıkılan çok sayıda ülke gördük. Niye? Çünkü kendilerini koruyamadılar. Korumak için hem güce hem de güçlü iradeye ve güvene ihtiyacınız var” (<https://president.az/articles/39853> Erişim Tarihi 12/10/2021).

2020 yılının 13 Temmuz'da Güvenlik Konseyi toplantısında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, konuşmasında şu cümlelerle tepkisini ortaya koymuştur:

“Dün öğleden sonra Ermenistan, Azerbaycan - Ermenistan sınırındaki Tovuz yönüne bir askeri provokasyon daha gerçekleştirdi. Bu, Ermenistan'ın devlet sınırında ilk kez askeri provokasyonlar gerçekleştirmesi değil. Son bir kaç aydaki bu askeri provokasyonlar sonucunda askerlerimizin yanı sıra siviller de öldürüldü. Bir sonraki provokasyonun sonucu olarak da birkaç askerimiz öldürüldü. Aniden karakolumuza topçu ateş açıldı ve bu çirkin hareket sonucunda askerlerimiz şehit oldu ve yaralandı. Şehitlerimize Allah'tan rahmet, yaralı askerlerimize Allah'tan şifa diliyorum.

Ermenistan'ın bir sonraki provokasyonunun kararlılıkla önlendiğini ve yeterince cevaplandığını söyleyebilirim. Askerlerimizin intikamı alındı. Ermeni tarafının tüm girişimleri başarısız oldu, Azerbaycan, devlet sınırını korudu ve Ermeni askerleri Azerbaycan topraklarının bir karışını bile geçemedi” (Azertac, 13/07/2020,

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/oqJTa4cXCZ.html> Erişim Tarihi 12/10/2021).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bakanlar Kurulu'nun 2021'in ilk yarısındaki sosyo-ekonomik kalkınmanın sonuçları hakkında yapılan toplantıda şunları söyledi:

“Dünyada Türkiye ve Azerbaycan kadar yakın başka bir ülke olmadığını söylemekte ne kadar haklı olduğumu görüyorlar. Savaş sonrası bu durum bunu bir kez daha göstermektedir. Diğer dost ve kardeş ülkemiz Pakistan, Azerbaycan'ın haklı

davasına desteğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi üyelerinden; Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan ve Pakistan İslam Cumhuriyeti liderlerine ayrıca teşekkür etmek istiyorum” (Azertac, 15/07/2020, <https://fulltext.preslib.az/icixislar/KIXCiVHzPW.html> Erişim tarihi 12/09/2021).

16 Temmuz 2021 yılında İlham Aliyev, Ceyhun Bayramov’u Dışişleri Bakanı tayin ederken şunları söyledi:

“Dediğim gibi, çatışmanın çözümü konusunda bizim pozisyonumuzda bir değişiklik olamaz. Dağlık Karabağ bizim tarihi topraklarımızdır ve ülkemizin toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması gerekmektedir. Bu açık ve hiçbir ülke sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni tanımadı. Oradaki son sözde "seçimler" bunu doğruladı. Çünkü tüm önde gelen devletler, komşu ülkeler, önde gelen uluslararası kuruluşlar bu "seçimlerin" tanınmamasına ilişkin açıklamalar yaptılar.

Müzakerelere gelince, bir kez daha söylemek istiyorum ki, taklit uğruna pazarlık yapmak, anlamsız video konferanslar yapmak niyetinde değiliz. Bu mantıklı olmalı. Minsk Grubu'nun çalışmalarının çok aktif olması gerektiğini ve yetkileri dahilinde sadece temas hattında veya devlet sınırında değil, aynı zamanda özünde de müzakerelerin yapılması gerektiğini söyledim ve bunun bir temeli var. uzun yıllardır oluşturulmuştur. Ancak Ermenistan, yıkıcı adımları, yapıcı olmayan açıklamaları, sınırda ve temas hattında işlediği savaş suçları ile tüm bu görüşmelerin yapısını bozmaktadır.

Ermenistan müzakerelerin biçimini değiştirmek, müzakerelerin özünü ihlal etmek istiyor. Yani aslında bugün Ermenistan müzakere sürecini mahvediyor ve bunu herkes görüyor. Ermeni liderliğinin açıklamalarına dikkat etmek yeterlidir. Askeri liderleri bizi tehdit etmeye çalışıyor. Bizi yeni toprakların işgaliyle tehdit etmek istiyor. Ama sanırım bu günlerde onlara öğretilen ders uzun süre hafızalarından silinmeyecek. Azerbaycan toprak bütünlüğünü yeniden tesis edecek. Azerbaycan halkının sabrının bir sınırı vardır. Bu nedenle müzakereler esasa göre yapılmalıdır. Bu görüşmelerin önemsiz olduğunu görürsek ona göre adımlarımızı atar, açıklamalar yaparız” (<https://fulltext.preslib.az/icixislar/bsVcRld3hy.html> Erişim tarihi 12/09/2021).

24 Eylül 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev BM Genel Kurulu'nun 75. oturumunda video format ile hitap etti:

“12 Temmuz 2020'de Ermenistan, devlet sınırı boyunca provokasyon başlattı. Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine topçu ateşi sonucu askerlerimiz ve 76 yaşında bir sivil şehit olmuş, altyapı ağır hasar görmüştür. Provokasyonun amacı bölgede yeni bir gerilim kaynağı yaratmak, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali konusunu arka plana atmak, üçüncü ülkeleri çatışmaya sokmak ve Azerbaycan'ın stratejik altyapısına zarar vermek olmuştur. Bu saldırı halkın dikkatini Ermenistan'da büyüyen ekonomik ve sosyal sorunlardan başka yöne çekmeye çalıştılar.

Ancak Azerbaycan'ın yanıtı belirleyici oldu ve Ermenistan hiçbir hedefine ulaşamadı. Ermenistan bir askeri yenilgi daha aldı. Ermenistan, askeri destek için Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne başvurarak yenilgiyi kabul etti. Ermeni sabotaj grubu temas hattını aşmaya çalıştı. 23 Ağustos 2020'de grubun lideri Azerbaycanlı askerler tarafından tutuklandı. Sabotaj grubu Azerbaycanlı askerlere ve sivillere karşı terör saldırıları planladığını kabul etti.

Mart 2020 tarihinde Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında yapılan sözde "seçimler" de bir başka provokasyon oldu. Bu "seçimler", daha önce olduğu gibi AGİT Minsk Grubu, Bağlantısızlar Hareketi, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği, Avrupa Birliği eşbaşkanları da dahil olmak üzere uluslararası toplum tarafından şiddetle kınanarak reddedilerek uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmedi.

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında Ermeni silahlı kuvvetlerinin yasadışı mevcudiyeti, bölgesel barış ve güvenlik için büyük bir tehdittir. Ermenistan, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının aracılık ettiği barış sürecini bozmaya çalışıyor. Ermenistan'ın amacı işgalle ilgili mevcut statükoyu korumak ve işgal altındaki toprakların ilhakını sağlamaktır. Azerbaycan'ın yapıcı tutumunun aksine, Ermenistan başbakanı kasıtlı olarak müzakere sürecinin formatını engellemektedir. Paşinyan'ın; "Karabağ Ermenistan'dır" açıklaması müzakere sürecine ciddi bir darbedir. Kabul edilemez "yedi şartı" Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.

Barış için tek şart: Ermenistan silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından çekilmelidir. Uluslararası kamuoyu Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak tanımaktadır. Ermenistan başbakanı, Azerbaycan'a karşı askeri operasyonlarda yer almak zorunda kalacak on binlerce sivilden oluşan silahlı sivil gönüllü gruplarının kurulduğunu duyurdu. Ermenistan Savunma bakanı "yeni topraklar için yeni savaş" çağrısı yaparak, Ermenistan, Azerbaycan'ın büyük şehirlerini ve önemli sivil altyapısını – Mingeçevir barajını ve Bakü yakınlarındaki

dünyanın en büyük petrol ve gaz terminallerinden biri olan ve onlarca ülkeye enerji güvenliği sağlayan Sangaçal terminalini vurmakla tehdit etmiştir” (Azertac, 24/09/2020).

“Ermenistan, farklı ülkelerden paralı askerler ve teröristleri Azerbaycan'a karşı kullanmaktadır. Ermenistan terörü destekleyen bir ülke olarak Azerbaycan'a karşı 30'dan fazla terör eylemi gerçekleştirmiştir. Ermeni terör örgütü ASALA'nın işgal altındaki topraklarda bulunduğu dair güvenilir bilgilere sahibiz. Ermenistan, saldırgan bir askeri doktrin ve ulusal güvenlik stratejisi benimsemeyerek, ulusal güvenlik stratejisi ırkçı, şovenist ve "Azerbaycan düşmanı" görüşlerini her zaman vurgulamaktadırlar. Tüm bu gelişmeler Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yeni bir savaşa hazırlandığını göstermiştir. BM'yi ve uluslararası toplumu Ermenistan'a karşı daha fazla askeri saldırıdan kaçınmaya çağırıyoruz. Provokasyonların ve gerilimin tırmanmasının sorumluluğu tamamen Ermenistan'ın askeri-politik liderliğine aittir” (Azertac, 24/09/2020).

“AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının faaliyetleri maalesef sonuç vermemiştir. Müzakereler taklit için yapılmamalı, sonuç odaklı ve anlamlı olmadığı için gerçek adımlara ihtiyacımız var. AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları Rusya, Fransa ve ABD'nin cumhurbaşkanlarının açıklamaları, statükonun kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Yaklaşık otuz yıldır müzakere sürecine katılımımız, barışa olan bağlılığımızın açık bir örneğidir. AGİT Minsk Grubunun 11 üyesinin tamamı süreçte aktif rol almalıdır (Azertac, 24/09/2020).

BM Güvenlik Konseyi'nin 853 sayılı Kararına göre, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesi sağlanmalıdır. İlgili BM kurumları, BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasına ve Azerbaycanlıların anavatanlarına dönüşlerine katkıda bulunmalıdır. BM Güvenlik Konseyi kararlarının zaman sınırı yoktur. Bu kararlar uygulanıncaya kadar geçerlidir. BM Güvenlik Konseyi kararlarının tahrif edilmesi kabul edilemez. Ermenistan - Azerbaycan sorunu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmelidir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü hiçbir zaman müzakere konusu olmamıştır ve olmayacaktır. Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü tamamen restore edilmelidir. Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın eski ve tarihi bir bölgesidir. Karabağ Azerbaycan'dır! (Azertac, 24/09/2020).

Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yönelik yaptığı askeri provokasyondan sonra verilen silahlar konusunda ciddi endişe duyuyoruz. Devlet

sınırındaki çatışmaların sıcak aşaması 16 Temmuz'da sona erdi. Ertesi gün, 17 Temmuz'dan Eylül'e kadar bin tondan fazla askeri teçhizatın askeri kargo uçaklarıyla Ermenistan'a taşınmasına tanık olduk.

Ermenistan'ın dünyanın en fakir ülkelerinden biri olduğu ve silahlara milyarlarca dolar harcamayı göze alamayacağı düşünüldüğünde, silahların kendisine ücretsiz verildiği sonucuna varabiliriz. Saldırgan ülkeye silah tedariki, barış görüşmelerini ciddi şekilde sekteye uğratmaktadır ve saldırgan devleti yeni askeri provokasyonlara başvurmaya teşvik etmektedir. Bu anlamda tüm ülkeleri Ermenistan'a silah tedarik etmekten kaçınmaya çağırıyoruz” (Azertac, 24/09/2020).

27 Eylül 2020'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Güvenlik Konseyi toplantısında şunları söylemiştir:

“Bildiğiniz gibi bu sabah erken saatlerde Ermeni silahlı kuvvetleri Azerbaycan'a karşı bir askeri provokasyon daha gerçekleştirdi. Bu provokasyon sonucunda hem sivil nüfusta hem de orduda kayıplarımız var. Bu, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlık politikasının devam ettiğini bir kez daha göstermektedir ve bu politika Ermenistan'ın faşist yapısını tüm dünyaya göstermektedir. Ermenistan'ın askeri provokasyonunun planlı bir provokasyon olduğunu söylemeliyim. Uzun süredir bu provokasyona hazırlanıyorduk.

Elde bulunan operasyonel bilgiler, Ermenistan'ın bize karşı yeni bir savaş başlatma niyetinde olduğunu gösteriyordu. Yeni bir savaşa hazırlanmalarıyla ilgili görüşlerimi geçtiğimiz hafta boyunca hem televizyon röportajlarında hem de BM'de defalarca dile getirdim ve saldırgan devletin durdurulması gerektiğini söyledim. Bu askeri provokasyona karşılık Azerbaycan Ordusu bir karşı taarruz yürütmektedir. Operasyonun başarılı olduğunu söyleyebilirim. Cumhurbaşkanlığı İdaresi ve Savunma Bakanlığı'na, halkı olaylar hakkında düzenli olarak bilgilendirmeleri talimatı verildi. Başarılı bir karşı taarruz sonucunda düşmanın insan gücü ve askeri teçhizatının ciddi şekilde zarar gördüğünü söyleyebilirim. Karşı saldırı sonucunda Azerbaycan'da işgal altındaki birçok yerleşim yeri işgalcilerden kurtarıldı. Bu vesileyle tüm Azerbaycan halkını tebrik ediyorum!” (Azertac, 27/09/2020).

4.6. İlham Aliyev`in Savaş Sonrası Konuşmaları

07 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2020 yılının sonuçlarıyla ilgili yapılan toplantıda şunları söyledi:

“Azerbaycan 44 günde tarihi bir zafer kazandı, topraklarını işgaldan kurtardı, Ermenistan'ı mağlup etti. Bu yenilginin sonucunda Ermenistan kapitülasyon - teslimiyet belgesi imzalamak zorunda kaldı ve tek kurşun atmadan üç bölgemizi (Ağdam, Kelbecer, Laçın) siyasi olarak geri döndürdük. Böylece Ermenistan'ın 30 yıllık saldırganlık politikası sona erdi. Askeri yollarla çözdük. Ancak uzun yıllardır uluslararası arabulucular, neredeyse tüm önde gelen uluslararası kuruluşlar, bize çatışmanın askeri bir çözümü olmadığını söylediler.

Savaş sırasında defalarca Azerbaycan halkına seslendim ve yabancı basına röportajlar vererek, bize tarih vermesi gerektiğini ve Ermeni tarafının silahlı kuvvetlerini topraklarımızdan çektiklerinde duracağımızı söyledim. Böylece şanlı zaferimiz, güçlü irademizi, halkımızın tüm dünyaya güçlü kararlılığını, Azerbaycan devletinin gücünü gösterdi, sözlerimizle eylemlerimiz arasında hiçbir fark olmadığını gösterdi. Bu sorun barışçıl yollarla çözülmezse, bu sorunu askeri olarak çözeceğimizi defalarca söyledim ve bu da askeri olarak oldu. Bundan sonra mesele siyasi olarak çözülmüştür” (Azertac, 07/01/2021).

“Fransa'dan bir grup milletvekili Dağlık Karabağ'a sefer etmiştir. Ne yazık ki, barış güçleri onlara bu izni verdi. Ancak biz bu barış güçlerine hiçbir yabancı vatandaşın bizim iznimiz olmadan Dağlık Karabağ'a gidemeyeceğini ilettik. Bunun üzerine Fransa Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığımıza çağrıldı ve bir nota verildi. Bu duruma sessiz kalmayacağız” (Azertac, 07/01/2021).

“Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın Hankendi'ye gitmesiyle ilgili bana bilgi verildi. Savaşı unutmazınlar. Demir yumruğun yerinde olduğunu unutmazınlar. Bu ziyaretler durdurulmalıdır. Böyle provokatif adımlar atılırsa Ermenistan'ın bundan daha çok pişman olacağı konusunda uyarıyoruz” (Azertac, 07/01/2021).

“Ana odak noktamız kurtarılmış topraklar olmalı ve bu alandaki ilk altyapı projelerinin uygulanmasına şimdiden başlanmıştır. İlk proje Şuşa'ya giden bir yol projesidir. Çünkü Şuşa'ya giden geleneksel yollar artık bizim için pek kabul edilebilir değildir. Ancak biz bu yolları, hem Laçın koridorundan hem de Kızıl Pazar bölgesinden Rus barışı koruma kuvvetleri eşliğinde kullanıyoruz. Elbette ilerleyen zamanlarda Ağdam-Hankendi-Şuşa yolu da dahil olmak üzere bu yolları özgürce kullanacağız. 10 Kasım'da imzalanan açıklamada, tüm iletişimlerin açılacağı, dolayısıyla bir süre sonra bu yollardan ayrılmanın sorun olmayacağı belirtiliyor. Ancak bugün Şuşa'ya yeni bir yol yapılması gerekiyor ve bu alanda şimdiden çalışmalara başladık. Çok zor bir proje, özellikle şimdi hava buna izin vermiyor.

Ancak Ahmedbeyli-Alhanlı-Fuzuli-Şuşa yolu yapılıyor ve sanıyorum ki planlanandan daha erken yapılacaktır” (Azertac, 07/01/2021).

“Çok zorlu bir arazi olan Toganalı-Kelbecer yolu projesi başlatılmıştır. Bazı yerlerde 3.500 metre olduğu için kış aylarında bu yolu kullanmak oldukça zor. Bu nedenle tünellerin yapımı planlanmış, ilgili talimat verilmiş ve bu proje uygulanmaktadır. Aynı zamanda Horadiz'den Zengilan'a, oradan Gubadlı'ya ve Laçın bölgesine yol yapılması talimatı verilmiş olup, hazırlıklar devam etmektedir. Toganalı'den Kelbecer'e giden yolun Laçın bölgesine kadar devam edeceğini de eklemeliyim. Böylece kuzeyden ve güneyden Laçın ve Kelbecer bölgelerine kadar her iki tarafta da yol ve ulaşım altyapısı oluşturacağız.

Aynı zamanda talimatım üzerine Laçın veya Kelbecer bölgelerinde modern bir uluslararası havalimanı inşaatı için yer aranıyor. Orada rahatlamanın çok zor olduğu ve bölgenin büyük çoğunluğunun dağlık olduğu doğrudur. Orada doğru yeri bulmak zor ama şu an araştırmalar devam ediyor umarım yakın zamanda bilgilendiririm.

Böylece Laçın veya Kelbecer'e yeni bir uluslararası havalimanı yapılacak. Fuzuli'de uluslararası havalimanı inşaatına çok az zaman kaldı. Yakın gelecekte inşaata başlanacağı ve bu yıl şehirden hiçbir iz bulunmayan Fuzuli'de veya o bölgede uluslararası bir havalimanı açılacağı talimatı verilmiştir. Karabağ bölgesinin gelişimi için bu gereklidir, çünkü her türlü uçak hem Fuzuli'ye hem de Kelbecer-Laçın bölgesine inebilir. Aynı zamanda Şuşa'ya gelmek isteyen yabancı misafirler de rahatlıkla Fuzuli'ye inecek ve oradan da Şuşa'ya gideceklerdir.

Havalimanı inşaatına paralel olarak Fuzuli'den dış hat seferlerinin organizasyonuna yönelik bir ön araştırma yapılmalıdır. Uluslararası havalimanı, uluslararası uçuşlar düzenlemelidir. Öncelikle havayolumuz AZAL, havalimanının açılışının hemen ardından bazı komşu ülkelere hava ulaşımını sağlamak için bu konuda çok çalışmalıdır. İki uluslararası havalimanının Karabağ bölgesini restore etmemize, kargo taşımamıza ve turizmi geliştirmemize yardımcı olacağını düşünüyorum.

Aynı zamanda insanların döndüklerinde rahat etmeleri açısından da önemli olacaktır. Demiryollarıyla ilgili talimat verildi, hazırlıklar sürüyor. Horadiz-Fuzuli ve ardından Fuzuli-Şuşa demiryolunun da yapılması planlanıyor. Uygulama takvimi onaylanmalıdır. Vatandaşların Şuşa'ya dönüşünden sonra elbette bu yol hizmete açılacak. Ancak her durumda, tasarım çalışmaları devam ediyor ve fonların tahsis edilmesi gerekiyor. Şuşa'ya kolay ulaşım için demiryolu yapılmalıdır. Aynı zamanda Zengilan bölgesinde Ermenistan sınırına yakın bir yerleşim yeri olan Horadiz-

Agband demiryolu da yeniden inşa edilecek. Bu yol Nahçıvan koridorunun açılması için ayrı bir önem taşımaktadır. Şu anda Nahçıvan koridorunun açılması için beton çalışmaları yapılıyor. Olayları önceden tahmin etmek istemiyorum ama bu koridorun açılması 10 Kasım'da imzalanan açıklamaya yansımıştır. Bu nedenle mutlaka açılacak ve bölgeye yeni fırsatlar getirecektir. Bu yolu Azerbaycan, Türkiye, Rusya, Ermenistan ve İran kullanacak. Bu yol, gelecekteki çok taraflı işbirliği için özel bir öneme sahiptir.

Bölgemizde Horadiz-Agband demiryolunun yapımına başlayacağız. Aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki demiryolunun restore edilmesi ve modernize edilmesi için çalışmalar yapılacaktır. Ermenistan demiryollarının Rusya demiryollarına ait olduğunu düşünürsek muadili elbette Rusya'dır. Çünkü Ermeni devletinin Mehri demiryolu projesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu konuyu Rusya ile müzakere etmekteyiz. Çünkü Rusya demiryolları Ermeni demiryollarının sahibidir. Yaklaşan etkinlikler duyurulacaktır. Sınırların oluşturulması için acil çalışmalar yapılmalıdır.

Çünkü Ermenistan ile 100 kilometrelik bir sınırimız var. Yani bu sınır zaten bizim kontrolümüz altındadır. Tüm sınır altyapısı orada düzenlenmelidir. Devlet Sınır Teşkilatına ilgili talimat verildi. Şu anda Devlet Sınır Teşkilatı Zengilan-Gubadlı sınırını koruyor. Savunma Bakanlığı birlikleri Kelbecer-Laçın yönünde hizmet veriyor. Bu konu gelecekte ele alınacaktır. Her durumda, sınır koruması özel bir öneme sahiptir. Çünkü Ermenistan'da intikamcı güçler var ve onların açıklamalarını görmezden gelemeyiz. Ama herkes bilsin ki, sınırimız ihlal edilirse, onu ihlal edenler cezalandırılacak ve bu tür provokasyonlar bu güçlere çok pahalıya mal olacaktır” (Azertac, 07/01/2021).

11 Ocak 2021 yılında Moskova'da Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında üçlü görüşme yaptılar. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in açıklamasında ulaşım projelerinin (Zengezur koridoru) açılması bölge ülkelerinin güvenliğinin güçlenmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır (Azertac, 12/01/2021).

13 Nisan 2021 yılı tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ADA Üniversitesi'nde düzenlenen "Güney Kafkasya'ya Yeni Bir Bakış: Çatışma Sonrası Kalkınma ve İşbirliği" başlıklı uluslararası bir konferansa katıldı ve şunları söyledi:

“Bildiğiniz gibi bugün başta Zengezur koridoru olmak üzere iletişimin açılmasını tartışıyoruz ve Zangazur koridoru Türkiye'nin rızası ve katılımı olmadan açılmayacaktır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Başbakan Yardımcıları düzeyinde üçlü çalışma grubuna katılmasa da, Türkiye tarafımızca görüşmeler hakkında bilgilendirilmektedir ve Ermenistan iletişim sıkıntılarını sona erdirmek istiyorsa, transit ülke olmasını ancak Türkiye sağlayabilir. Bildiğim kadarıyla Türkiye hükümeti buna hazırdır” (<https://president.az/articles/51088> Erişim tarihi 18/10/2021).

26 Haziran Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Silahlı Kuvvetleri gününde şunları söyledi:

“Uluslararası hukuk normlarının işlemediğini defalarca söyledim. Büyük güçlerin kendilerine uygun olan kararları uyguladıklarını, istemedikleri kararları uygulamadıklarını defalarca söyledim. Aksi takdirde, BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği ve Ermeni silahlı kuvvetlerinin topraklarımızdan bir an önce çekilmesini talep eden kararlar 30 yıl kağıt üzerinde kalmazdı. Gördük ki, uluslararası hukuk normları küçük ülkeler için, orta seviyeli gücü o kadarda olmayan ülkeler için yazılmış. Büyük ülkeler bunu görmezden gelebilir ve herhangi bir yaptırım mekanizması yoktur. Tabii ki, güç faktörü ön plana çıktı. Savaştan birkaç yıl önce, konuşmalarında şunu açıkça söyledim: Güç toplamalıyız ve bu sorun güçle çözülecektir” (Azertac, 26/06/2021).

Aynı zamanda ekonomik güç toplamamız gerekiyordu. Hazırlıklarımızda bu faktörün başrol oynadığını söyleyebilirim. Çünkü ekonomik bağımsızlık olmadan istediğimizi elde edemeyeceğimizi açıkça anladık. Çünkü 1990'ların başlarını çok iyi hatırlıyoruz. Paramız yoktu, hazine boştu, enflasyon yüzde bin seviyesindeydi, kitlesel işsizlik ve yoksulluk vardı, ekonomik olarak bağımlıydık.

Bu nedenle Başkan olarak ekonomik bağımsızlığımızı kazanmak benim asli görevlerimden biriydi ve bunu yıllardır sağladık. Bugün kimseye bağımlı değiliz. Bugün ekonomik göstergelere göre Azerbaycan dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Bugün gelişmiş ülkelerin dış borcunun bu ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılasını aştığını söylemek yeterlidir. Ancak Azerbaycan'da dış borç GSYİH'nın yüzde 20'sini oluşturmuyor. Ayrıca döviz rezervlerimiz dış borcumuzu 6 kat aşiyor.

Dolayısıyla ekonomik bağımsızlığı kazanmak, zor bir jeopolitik durumda ve bu kadar büyük bir mali kaynağın yokluğunda gerçek bir siyasi beceri ve öngörü

gerektiriyordu ve bunu başardık. Azerbaycan yıllardır kimseye bağımlı değildir. Aksine Azerbaycan'ın kendisi yardım ediyor, Azerbaycan bağışçı bir ülke, pandemi döneminde 30'dan fazla ülkeye yardım etti ve bu ülkeler bizim dost ülkelerimizdir. Onlar da bize destek oluyorlar” (Azertac, 26/06/2021).

“Nisan 2016'daki 4 günlük savaş Ermenistan için bir ders olmadı. İki yıl sonra Nahçıvan operasyonu sonucunda geniş bir alanı ele geçirdik ve gücümüzü ve profesyonelliğimizi bir kez daha gösterdik. Son olarak, İkinci Karabağ Savaşı sonsuza kadar hatırlayacakları bir ders oldu. İkinci Karabağ Savaşı bizim şanlı tarihimizdir. Bütün güçlerimizi seferber ettik, bu savaşı kazandık ve düşmanı topraklarımızdan kovduk.

Düşmanı öyle bir rezil duruma soktuk ki, önümüze diz çöktüler, beyaz bayrak çektiler ve teslimiyet imzalamak zorunda kaldılar. Ancak savaş sırasında konuşmalarında ve röportajlarında durmaya hazır olduğumuzu defalarca söyledim. Başkan olarak, Ermeni liderinin bize şahsen tarih vermesi gerektiğini, Ermeni askeri birlikleri topraklarımızı terk ettiğinde bize bu tarihi vermesi gerektiğini ve savaşı durduracağımızı beyan ettim. Savaş sonucunda Ermeni ordusunda 336 tank yok edildi veya ganimet olarak alındı. 8 adet S300 imha edildi, diğer uçaksavar silahları imha edildi ve top mermileri imha edildi (Azertac, 26/06/2021).

Savaş sırasında - bu artık bir sır değil - arabulucular Ermenistan'a durması, Azerbaycan'a tarih vermesi gerektiği mesajını gönderdiler. Ama reddettiler. Şuşa'yı işgalcilerden kurtardıktan sonra 9-10 Kasım gecesi bir kapitülasyon imzalamaya zorlandılar.

Aynı zamanda Ermenistan, Azerbaycan'ın büyümeye devam edeceğini anlamalıdır. Ayrıca askeri gücümüz artacaktır. Savaştan sonra ilgili talimatlar verildi, yeni sözleşmeler imzalandı ve modern teknolojilere dayalı yeni silah, teçhizat ve makine satın alma süreci başladı. Silahlı Kuvvetlerimizin yapısal reformları onaylanmıştır.

Silahlı Kuvvetlerimizin ve Ordumuzun sayılarının artacağını söyleyebilirim. Elbette İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçlarını ve gidişatını iyi analiz ederek askeri gücümüzü artıracamız. Ermenistan ise, bize karşı düşmanca politikalarından vazgeçmediği takdirde, sadece askeri gücünü, sadece yıkılan ve yok edilen ordusunu değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerini de geri kazanamayacaktır. Bu yüzden daha güçlü olacağız (Azertac, 26/06/2021).

Ermenistan'ın kalkınmasının tek bir yolu var; komşularıyla normal ilişkiler kurmak ve toprak iddialarından vazgeçmek, Dağlık Karabağ kelimesini hiç kullanmamak. Dağlık Karabağ diye bir bölgesel birim olmadığı için Dağlık Karabağ sorunu diye bir kavram da yoktur. Bunu defalarca söyledim ve tekrar söylemek istiyorum ki Dağlık Karabağ sorunu çözülmüştür ve Ermenistan bunu kabul etmeli ve sınırları belirlemek için bizimle birlikte çalışmalıdır.

Sınırlar konusunda bir çalışma grubu oluşturulmalıdır. Bir barış anlaşması için hazırlıklar yapılmalıdır. Biz kazanan bir ülkeyiz. 30 yıl boyunca tahkimat ve 6 savunma hattı inşa ettiler. Ermenistan, her türlü askeri görevi yapabileceğimizi ve kimsenin bizi durduramayacağını tam olarak anlamalıdır. Demir yumruğun yerinde olduğunu bilmeliler” (Azertac, 26/06/2021).

14 Ağustos'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev CNN Türk'e bir röportaj verdi;

“Son 30 yılda Rusya, Ermenistan'a milyarlarca dolarlık bedava silah sağladı. Bunların bir kısmı şu anda Askeri Ganimetler Parkımızda sergileniyor, Ermeni ordusu tamamen dağıtıldı. Ordumuzu silahlandırmak için ihtiyaç duyduğumuz kadar para ayıracağız” (<https://fulltext.preslib.az/icixislar/yMRb2i7YN9.html> Erişim Tarihi 05/09/2021).

16 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Kelbecer ve Laçın ilçelerini ziyaret ederken şunları söyledi:

“Zengilan, Laçın ve Fuzuli havalimanlarının yapımı ve işletmeye alınması bölgeyi canlandıracak. Elbette bu havalimanlarının kargo ve yolcularının yanı sıra askeri amacı da ortada. Her zaman hazır olmalı, askeri gücümüzü sürekli artırmalı, askeri amaçlarımıza hizmet edecek havalimanları dahil askeri altyapıyı oluşturmalıyız” (<https://fulltext.preslib.az/icixislar/HGoy8fQIma.html> Erişim Tarihi 05/09/2021).

17 Ekim Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Füzuli ilçesini ziyaret ederken şunları söyledi:

“Topraklarımızı özgürleştirmemiz gerekiyordu. İşgal sırasında defalarca Azerbaycan halkına bu konuda ve eski yerinden edilmiş kişilerle yaptığım görüşmelerde topraklarımızı ne pahasına olursa olsun özgürleştirmemiz gerektiğini söyledim. Gerekirse topraklarımızı güç yoluyla geri alırız dedim. Böylede oldu. Hem işgal ve hem savaş sırasında yapılan tüm baskılara ve açıklamalara rağmen önümüzde hiçbir güç duramadı. Ermenistan ordusunu yok ettik, Ermeni mitolojisine son verdik, "yenilmez Ermeni ordusunun" neler yapabileceğini tüm dünyaya

kanıtladık ve tüm dünyaya halkımızın büyüklüğünü gösterdik. Bu şanlı zafer Azerbaycan'ın asırlık tarihinde ebediyen yaşayacaktır” (Azertac, 18/10/2021).

04 Kasım 2021 yılında Bakü`de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev VIII Global Bakü Forumu'nun açılış törenine katılarak konuşma yaptı;

“Ermenistan çatışmayı sonsuza kadar dondurmak için statükoyu güçlendirmekle müzakerelerin formatını bir araç olarak kullanmaya çalıştı. Önceki yıllarda AGİT Minsk Grubu çerçevesinde Ermeni liderliği bir çözüme ulaşmak için çalışıyor gibi görünse bile son bir kaç yılda Ermenistan işgal altındaki topraklardan bir santim bile geri dönmeyeceğini açıkça belirtmişti. Bununla ilgili yeterli kanıt var. İki yıl önce Ermenistan başbakanın işgal edilen topraklarda yaptığı konuşmada "Karabağ, Ermenistan'dır ve nokta." ifadesini zikretmesi Azerbaycan için yeterlidir. Bu aslında, müzakerelerin sonuydu. Birincisi, bu çelişkili ve yanlış bir ifayedir.

Ermenistan dahil dünyanın hiçbir ülkesi tarafından tanınmayan Karabağ'ın "bağımsız bir devlet" iddiasını vurgulayanlar diğer yandan "Karabağ Ermenistan'dır" dediler. Bu bir çelişkidir. Bu, Ermenistan'ın yenilgiyle sonuçlanan çelişkili politikasının bir göstergesiydi. Böylece, bu tür açıklamalar görüşmelerin sonu oldu. AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları da bu açıklama karşısında şaşırıldılar, artık yapacak iş kalmamıştı. Dönemin Ermenistan savunma bakanı tarafından başka bir açıklama yaparak açıkça Ermenistan'ın "yeni topraklar için yeni bir savaşa" hazırlandığını belirtti. Azerbaycan'dan daha fazla bölgeyi işgal etmek için açık tehdit etti. Uluslararası toplum dahil AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları sessiz kalarak, açıklamayı kınamadılar. Ermeniler tarafından atılan bir dizi adımlar, açıklamalar Azerbaycan'ı kışkırtmaya yönelik olmuştur.” (Azertac, 04/11/2021, <https://president.az/articles/54230> Erişim Tarihi 05/03/2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı İlham Aliyev 8 Kasım'da Şuşa'da askerlere hitap etti:

“Bildığınız gibi, bir ordu kurmak, askeri potansiyelimizi güçlendirmek, Başkan olarak asıl görevimdi ve başkanlığım sırasında devlet bütçemizin ana harcamalarının askeri amaçlara yönelik olması tesadüf değil. Yıllar içinde, güçlü bir askeri-teknik potansiyel yarattık. En modern silah, mühimmat ve teçhizat ülkemize getirilmiş ve bu teçhizat ordu tarafından usulüne uygun olarak kullanılmıştır. İkinci Karabağ Savaşı bunun açık bir kanıtıdır. Ordumuzun muharebe kabiliyeti büyük ölçüde arttı.

Düzenli askeri tatbikatlar ve tatbikatlar yapılarak ordumuzun teknik donanımı, morali ve mücadele ruhu büyük ölçüde artırıldı (Azertac, 8/11/2021).

Ekonomiyi güçlendirmemiz gerekiyordu ve bunu başaramazsak düşmanı topraklarımızdan çıkaramayacağımızı anladık. Her şeyden önce ekonomik bağımsızlığın sağlanması gerekiyordu. Çünkü eğer bağımlı olsaydık, başka bir büyük güce bağımlı olsaydık, bu şanlı görevi yerine getirmemize asla izin vermezlerdi. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığının ilk günlerinden itibaren ekonomik bağımsızlık için gerekli tüm adımlar atıldı ve bunu kısa sürede başardık. Bugün Azerbaycan, ekonomik potansiyel ve ekonomik istikrar açısından dünyanın ön saflarında yer almaktadır.

Ekonomik bağımsızlık olmadan, siyasi bağımsızlık olmaz. Bağımlı olabiliriz. Bugün birçok ülke nasıl bağımlıysa, bu yüzden isteklerini ifade edemiyorlar. Siyasi bağımsızlık, tüm ortaklarla eşitlik, karşılıklı saygı ve birbirimizin işlerine karışmama ilkeleri üzerine ilişkiler kurmamıza izin verdi. Böylece topraklarımızın kurtuluşunun ana koşullarından biri sağlandı.

Artık Karabağ'da ve Zengazur'da sonsuza kadar yaşayacağız. Ermenistan'daki herhangi bir güç bizi hor görürse, herhangi bir intikam eğilimine girerse yumruğumuzu görecektir. Yumruğumuz yerindedir” (Azertac, 8/11/2021).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin 8. Zirvesi İstanbul'da yapılarak İlham Aliyev şunları söyledi:

“İkinci Karabağ Savaşı'ndaki azim, irade ve cesaretimiz bizi Büyük Zafere götürdü ve sevgili kardeşim Recep Tayyip Erdoğan'ın savaşın ilk saatlerinden son dakikalarına kadar desteği ve manevi desteğidir. Çünkü bu desteği hissettik, sözlerini dinledik, kendimizi daha da güçlü hissettik. Çünkü Sayın Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın bu savaşta yalnız olmadığını söyledi. Türkiye Azerbaycan'ın yanındadır ve her zaman yanında olacaktır ve bu bize ekstra güç verdi. Bu, bazı güçleri, Ermenistan'ın hamilerini bu savaşın dışında tuttu ve bu şanlı görevi yerine getirmemize izin verdi.

İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçları bölge için yeni fırsatlar yaratıyor. Özellikle Zengazur koridorunun ulaşım açısından açılmasının tüm bölge için yeni fırsatlar açacağını düşünüyorum. Saldırganlık politikasına yenik düşen Ermenistan'ın er ya da geç, herhangi bir ülkeye toprak iddiasının kendilerine iyi ve onurlu bir şey getirmeyeceğini anlayacağını umuyorum. Yakın gelecekte Ermenistan'ın hem

Türkiye hem de Azerbaycan üzerindeki toprak iddialarının sona ereceğini umuyorum. Aksi takdirde daha da kötüleşebilirler. Zengazur koridoru Türk dünyasını, Avrupa'yı ve komşularımızı birleştirebilecek bir projedir ve bugün bu projenin hayata geçirilmesi için aktif çalışmalar devam etmektedir.

Zengazur'a gelince, Nahçıvan zirvesindeki konuşmamı hatırlatmak isterim. O zaman, 1920'de Sovyet hükümetinin Zengezur'u Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a teslim ederek Türk dünyasının coğrafi bağlantısını kopardığını ve bunu haritaya bakarak herkesin görebileceğini söyledim. Bugün bu coğrafyayı restore ediyoruz. Ulaştırma ve haberleşme projelerinin hayata geçirilmesi ile bu coğrafyayı yeniden birleştiriyoruz ve umarım sonuna kadar başarılı oluruz” (Azertac, 12/11/2021).

Soçi görüşmesinden hemen sonra 28 Kasım 2021 yılında Türkmenistan'nın Aşkabat şehrinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (EİT) XV Zirvesinde Cumhurbaşkanı Aliyev konuşmasında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Kurtarılmış Karabağ ve Doğu Zengazur bölgelerini yeşil enerji bölgeleri ilan ettim. Kurtarılan alanların kanıtlanmış potansiyeli, 7.200 megavat güneş ve 2.000 megavat rüzgar enerjisidir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın son zirvesinde meslektaşlarıma Zengazur koridoru hakkında bilgi verdim. Bugün Zengazur koridorunun gerçeğe dönüştüğünü söyleyebilirim. Bu yeni ulaşım altyapısı, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney koridorlarının önemli bir parçası olacak. ECO üye devletlerinin bu koridoru kullanacağından eminim” (Aşqabad, Azertac, 28/11/2021).

28 Kasım 2021'de Azerbaycan, İran ve Türkmenistan Aşkabat'ta gaz değişimi anlaşması imzaladı.

Anlaşma, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile İran Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi arasında yapılan görüşmenin ardından imzalandı. Anlaşma, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ve İran Petrol Bakanı Javad Oji tarafından imzalandı. Anlaşmaya göre İran üzerinden Türkmenistan'dan Azerbaycan'a yılda 1,5-2 milyar metreküp doğalgaz taşınacak (APA, 28/11/2021).

07 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2020 yılının sonuçlarıyla ilgili yapılan toplantıda şunları söyledi:

“Yeni sıralamaya göre Azerbaycan, Dünya Bankası'nın Doing Business programında 190 ülke arasında 28. sırada yer alıyor. Davos Dünya Ekonomik Forumu raporunun bazı parametrelerini belirtmek isterim. Nüfusa elektrik arz düzeyinde Azerbaycan dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Dünyada ikinci sıradadır. Hükümetin değişim sorumluluğuna, yani reformcu imajının oranına göre, Azerbaycan dünyada beşinci sırada yer almaktadır. Hükümetin uzun vadeli stratejisi, Azerbaycan 10. sırada. Hükümet tarafından siyasi istikrarın sağlanması, Azerbaycan 11. sırada yer alıyor. Altyapı projeleri açısından demiryolu hizmetlerinin verimliliği 11. sırada yer almaktadır. Havayolu hizmetlerinin verimliliği, 12. sırada, yolların kalitesine göre, 24. sırada yer almaktadır. Bu hesaplama 74 gelişmekte olan ülke arasında yapılmıştır. Azerbaycan Kapsayıcı Kalkınma Endeksi'nde üçüncü sırada yer almaktadır. Bunlar, dünyanın önde gelen ve diyebilirim ki en etkili uluslararası kuruluşu olan Dünya Bankası'nın ve dünyanın bir numaralı forumu olan Davos Dünya Ekonomik Forumu'nun raporlarının sonuçlarıdır” (Azertac, 07/01/2021).

13 Nisan'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ADA Üniversitesi'nde düzenlenen "Güney Kafkasya'ya Yeni Bir Bakış: Çatışma Sonrası Kalkınma ve İşbirliği" başlıklı uluslararası bir konferansa katılarak Karabağ'ın geleceği, bölgenin kalkınması ve bölgesel politik düzenle ilişkin düşüncelerini paylaşmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in konferansta ifade ettiği temel düşünceleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

“Bağlantısızlar Hareketi başkanı olarak yükümlülüklerimizi başarıyla yerine getirmekteyiz. Bölgedeki uluslararası çabalarımız, yeni işbirliği biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde Türkiye-Rusya, Türkiye-İran, Gürcistan-Türkiye, Rusya-İran ile üçlü işbirliği formatı var” (Azertac, 13/04/2022).

Bağlantısızlar harekete'nin denge politikası aracı olarak kullanılması Azerbaycan dış politika menfaetleri ile tamamen örtüşmektedir.

“Elbette, savaşın ilk gününden son gününe kadar verdiği çok güçlü siyasi ve manevi destek için kardeş Türkiye'ye minnettarız. Ama diğer üç komşumuza gelince, asıl amacımız onları Karabağ savaşı sırasında tarafsız kılmak olmuştur. Bu, bazı ülkelerde belli bir noktaya kadar, bazılarında nispeten yüksek bir ölçüde gerçekleştirme bilme fırsatımız oldu. Ancak, ayrıntılara girmek istemiyorum. Savaş sonrası durum, komşularımızın artık bölgesel kalkınma konusundaki görüşlerimizi paylaştığını da gösteriyor. Bu arada, bunu komşu ülkelerle zaten tartıştık. Bölge nasıl gelişmeli, ulaşım, lojistik, enerji işbirliği, ticaret vb. ile ilgili projeler neler olmalı.

Yani bir anlaşmazlığımız yok. Ermenistan'ın politikasını henüz açıkça ifade etmediği doğrudur, ancak hükümet nezdinde yaptıkları fiilen tatmin edicidir.

Hazar Denizi'nin diğer yakasındaki komşularımızla ilişkiler başarılı bir şekilde geliyor ve her biri ile belirli bir işbirliği yönümüz vardır. En büyük kısmı ulaşım ile ilgilidir. Çünkü Azerbaycan, Türkiye ile demiryolu bağlantıları, limanlar ve karayolları gibi tüm nakliye ve lojistik projelerini tamamladıktan sonra önemli bir ulaşım merkezi haline gelmektedir Açık denizlere erişimimiz olmasa da doğu-batı ve güney-kuzey ulaşım koridorlarında aktif olarak yer almaktayız. Artık daha fazla ülke bu projelerde yer alıyor. Bu nedenle Hazar Denizi'nin diğer yakasındaki komşularımızla ana işbirliği alanı ulaşım, ancak bu tek işbirliği değildir. Karşılıklı ticareti nasıl artıracığımız ve karşılıklı yatırım için daha iyi fırsatlar nasıl sağlayacağımız konusunda çok yakın temasda çalışıyoruz” (Azertac, 13/04/2022).

10 Kasım anlaşmasının önemine tamamen katıldığını ifade eden İlham Aliyev:

“Tüm önemli unsurları kapsamakta ve aynı zamanda Dağlık Karabağ ihtilafının sonunu da göstermektedir ifadelerini kullanmıştır. Azerbaycan anlaşmanın tüm hükümlerine uymaktadır. Ermenistan, kalan işgal altındaki toprakların iadesine ilişkin maddeleri uygulamak zorunda kalmıştır. Rusya barışı koruma hizmetleri vermektedir. Ermenilerin yaşadığı Karabağ topraklarını ele geçirmek için güç kullanımına gelince, hayır, böyle bir planımız yoktur. Dağlık Karabağ savaşının bittiğini söyledim. Çözümünü bulmuştur. Rus barış güçlerinin kontrolündeki topraklarda yaşayan Ermenileri vatandaşımız olarak görmekteyiz. Şimdiye kadar insani yardım ve lojistik destek anlamında yaptıklarımız bu niyetlerimizi ortaya koymaktadır” (Azertac, 13/04/2022).

Azerbaycan, Zengezur koridoru üzerinden kendi demiryolunu Nahçıvan ve Türkiye ile bağlayacaktır. Bundan başka bizim Gürcistan - Bakü-Tiflis-Kars üzerinden Türkiye ile bağlantımız mevcuttur. Rusya'nın Türkiye ile Azerbaycan ve Ermenistan'dan ek bağları olacak. İran'ın da Ermenistan ile bağları olacak. Ayrıca, İran'dan Rusya'ya Güney-Kuzey ulaşım koridorunun bir parçası olabilir. Çünkü muhtemelen demiryolunun son bölümü olan Astara-Rasht'ın İran'da inşa edilmediğini biliyorsunuzdur. Orada çalışmalar yapılmaktadır. Ancak önümüzdeki iki yıl, en fazla iki buçuk yıl süreyle Ermenistan sınırimıza demiryolu bağlantısı kurmayı planlıyoruz. Tam olarak inşa edilecektir. Çünkü zaten bir bütçe ayırdık ve çalışmalar başladı. Böylece bu, Ermenistan, Nahçıvan, Zengilan ve diğer

bölgelerden geçen Güney-Kuzey koridorudur. Bunlar bariz avantajlardır ve bu yönde çalışmalıyız” (Azertac, 13/04/2022).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in savaş öncesi ve savaş sonrası konuşmaları, Karabağ sorununa ek olarak Ceyhun Bayramov da süreci aşağıdaki ifadelerle açıklamaya çalışmıştır:

Dışişleri Bakanı Bayramov 2021'de Azerbaycan'ın dış politikasını ülkenin ulusal çıkarlarına dayalı olarak sürdüreceğini söyledi. Azerbaycan dış politikasının hem ikili hem de çok taraflı formatlardaki temel önceliklerinin uluslararası ilişkileri geliştirmek olduğunu ifade etti. Bu yıl boyunca Azerbaycan, bölgesel barış ve güvenliğe bağlı kalırken uluslararası hukuk ve standartlara uygun olarak adaleti sağlamaya çalıştını ayrıca ülkemizin dış politikası Azerbaycan'ın ve halkının çıkarlarını korumaya yönelik olduğunu belirtti.

Ceyhun Bayramov, Karabağ konusunda üçlü açıklamanın uygulanması hakkında konuştu. Dışişleri Bakanlığı'nın bölgede barış ve güvenliği sağlamak için kurulan platformlar dahilinde 2021 yılında bir dizi etkinlik düzenlediğini kaydetti. Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin yanı sıra iletişimin açılması, sınırların çizilmesi ve çizilmesi gibi konular gündemde olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, C.Bayramov Azerbaycan'ın kurtarılmış topraklarının restorasyonunun öncelik olduğu, bu süreçte, özellikle topraklarımızda çok sayıda madenin gömülmesiyle bağlantılı olarak birçok zorlukla karşılaştığını vurgulamıştır. Bakan ayrıca 2021'de Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı uluslararası düzeyde davalar açmaya devam edeceğini ve bu iddiaların bir kısmının onaylandığını söyledi. Azerbaycan yakında çeşitli sözleşmeler uyarınca uluslararası mahkemelere başvuracak. (Kurtarılmış topraklarda ekoloji, çevreye verilen zarar ve enerji kaynaklarının ve doğal kaynakların yasadışı kullanımına ilişkin ilgili sözleşmeler.)

Dışişleri Bakanı, 2021'de Azerbaycan'ın bağımsız bir dış politika izlemeye devam edeceğini söyledi. Bu yıl, Azerbaycan'ın dış politika açısından temel öncelikleri, bölgedeki yeni gerçekler zemininde ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitli uluslararası projelerin uygulanması olmuştur. 44 günlük savaşta kazanılan zaferin ardından bölgedeki yeni gerçekler bağlamında Azerbaycan, BM, AGİT, AB, Avrupa Konseyi, EİT ve AB

dahil olmak üzere mümkün olan tüm çerçeveleri kullanarak konumunu dünya toplumuna aktarmaya çalışmıştır.

Ceyhun Bayramov, Ocak - Nisan 2022'de Azerbaycan'ın AGİT Güvenlik İşbirliği Forumu'na başkanlık edeceğini de söyledi. Askeri - politik boyutunu kapsayan ve bu alandaki örgütün ana yapısını oluşturan AGİT'e başkanlık etmek çok sorumlu bir iştir. Ülkemizin bu konudaki duruşunu aktarmak ve geliştirmek için de oldukça uygun bir platformdur.

Bakan, Avrupa Birliği'nin hem Azerbaycan'a hem de bölgeye ilgisinin arttığını kaydetti. Ülkemize ve bölgeye yapılan çok sayıda ziyaret ve toplantı bunu söylemek için zemin hazırlamaktadır. Azerbaycan ile AB arasında 2024 yılına kadar işbirliği öncelikleri zaten onaylanmıştır. Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında 1996 yılında bir ortaklık anlaşması imzalandığını da söyledi. Anlaşma 1999 yılında yürürlüğe girdi. Anlaşmanın süresi 10 yıldır. Ancak, Sözleşme hükümlerine göre, yeni bir sözleşme imzalanıncaya kadar her yıl otomatik olarak süresinin uzatılması planlanmaktadır. Yeni bir anlaşma müzakere ediliyor. Bu anlaşma temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Siyasi güvenlik, ticaret, ekonomik, sektörel kurumsal kalkınma ve diğer konuları kapsar. Pandemi kısıtlamaları nedeniyle müzakere sürecinde belirli bir yavaşlama oldu. Ancak, AB ile Azerbaycan arasında Anlaşmaya ilişkin yoğun müzakereler geçen yıl haziran ayından bu yana devam ediyor. Açılan konu sayısında azalma var. Bu anlaşmanın 2022'de tamamlanacağına inanıyoruz (<https://525.az/news/183077-2021-ci-ilde-azerbaycan-musteqil-xarici-siyaset-yurutmekde-davam-edib> Erişim tarihi 03/05/2022).

11 Kasım 2022 yılı Türk Devletleri Teşkilatı IX Zirvesi sırasında Semerkant'ta konuşan İlham Aliyev;

“Türk dünyası 200 milyonu aşkın nüfusuyla geniş bir coğrafyayı kapsıyor ve büyük ekonomik potansiyele, enerji kaynaklarına, ulaşım yollarına ve modern askeri yeteneklere sahip.

Türk dünyası büyük bir ailedir. Birbirimizin ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak, karşılıklı destek ve dayanışma göstermeye devam etmeliyiz. Siyasi, ekonomik, ticari, kültürel, ulaşım, enerji, dijital dönüşüm, tarım, turizm alanlarının yanı sıra güvenlik, savunma, savunma sanayii alanlarında da işbirliklerimizi harekete geçirmeliyiz.

Türk dünyası sadece bağımsız Türk devletlerinden oluşmuyor, coğrafi sınırları daha geniş alanı kapsamaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler dışında yaşayan yurttaşlarımızın haklarının, güvenliğinin ve milli kimliklerinin korunması ve bu insanların asimilasyonunun önlenmesi gibi konuların da dikkate alınmasının zamanının geldiğini“ ifade etmiştir (Azertac, 11/11/2022).

Türk dünyasındaki genç nesil, yaşadıkları ülkelerdeki okullarda ana dillerinde eğitim görme fırsatına sahip olmalıdır. Ne yazık ki Azerbaycan sınırları dışında yaşayan 40 milyon Azerbaycanlının çoğu bu imkânlardan mahrumdur.

Türk devletleri dışında yaşayan yurttaşlarımızın anadillerinde eğitimleri her zaman teşkilatın gündeminde olmalıdır. Bu yönde gerekli adımlar atılmalıdır. Azerbaycan devleti, yabancı ülkelerde yaşayan Azerbaycanlıların haklarının, özgürlüklerinin ve güvenliğinin sağlanmasına özel önem vermektedir. Dilimize, geleneklerimize ve kültürümüze sahip çıkmak, Azerbaycanlılığın fikirlerine bağlı kalmak, tarihi vatanlarıyla bağlarımızı asla koparmamak için çalışmalarımızı sürdüreceğiz” (Azertac, 11/11/2022).

diyen İlham Aliyev ister Vatan savaşı isterse de Vatan savaşı sonrası bölgede konumu itibariyle İran-Ermenistan ilişkilerinin mevcut düzeyi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü karşısında bu iki devletin tutumu, Aliyev'in denge politikasından açık reel politike dayalı dış politika izlenebileceğinin bir göstergesi olabilmektedir.

SONUÇ

Realizm, uluslararası siyasetin gerçekliğini açıkladığını iddia eden bir teoridir. İnsanlığın bencil doğasından ve devletin üzerinde merkezi bir otoritenin yokluğundan kaynaklanan siyaset üzerindeki kısıtlamaları vurgular. Realistler için, en yüksek amaç devletin hayatta kalmasıdır, bu da devletlerin eylemlerinin neden ahlâki ilkelerden ziyade sorumluluk etiğine göre değerlendirildiğini açıklamaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplini birçok teorileri içerisinde kapsamakla beraber, genel olarak iki kuram (realist ve liberal kuram) rekabet içinde kendilerini geliştirmişlerdir. Bu iki rekabet ortamında farklı devletlerin durumu farklı teorilerle açıklanabilirliği mümkünken, bu teoriyi seçme nedenim Azerbaycan`ın jeopolitik durumu ve dış politika üretme süreci (sistemi dikkate alarak) ile ilişkili olmuştur.

Uluslararası İlişkilerin klasik teorilerinde hâkim olan iki ana düşünce Azerbaycan dış politikasını incelediğimiz zaman burada da kendini göstermektedir. Bir tarafta realist düşünceni benimseyen taraf (güce dayalı) diğer tarafta ise liberal yaklaşımı benimseyen uluslararası hukukun temel ilkelerini ön plana koyan ve uluslararası örgütlerin aktif rol alması ile savaşı önleyebilme düşüncesi mevcut olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı bundan önceki bilimsel çalışmaların uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde teorik tartışma zemini hazırlayarak, ideolojik değil daha çok sistematik bilgiler çerçevesinde Azerbaycan dış politikasını incelemek olmuştur.

Neo-realist kuram sistem odaklı çalışma olarak büyük devletlerin sistem içerisinde etkisini ön planda tutmaktadır. Azerbaycan`ın 1813 (Gülüstan) ve 1828 (Türkmençay) anlaşmaları ile Rusya ve İran arasında bölüştürülmesi, 1918`de kurulmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti`nin 1920 yılında SSCB tarafından varlığına son verilmesi, 1991 yılında bağımsızlığına kavuşması, 1988 yılından başlayan ve 1992`de biten Karabağ Savaşı ile egemenliğini yeniden kaybetmiştir. Bu süreçler küçük devletin dış politikada başarısız olma durumunu ortaya koyarken, aynı zamanda varlığı ile beraber yeni dış politika anlayışları üretmesine de ihtiyaç duymuştur. Bölgedeki büyük devletlerin baskı politikasını hep hissederek davranması Azerbaycan devletinin gelişmesine ve karar alma sürecine bizzat etki etmiştir. Bu ihtiyaç sonunda Azerbaycan dış politikasında denge politikası esas alınarak bağımsızlığını pekiştirme ve doğal kaynaklarını dış pazarlara ulaştırma amacını gütmüştür.

Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafya ulusal güvenliği açısından çeşitli tehditler oluşturmaktadır. Özellikle Ermenistan'ın bölgesel siyasette enstrüman rolü oynayan saldırganlık politikası çeşitli güçler, İran ve Rusya'nın kendi güçlerine ve tarihi hafızalarına uygun emperyalist tavırları ve buna uygun adımlar atması, Azerbaycan'ın ulusal güvenliği için dış politikadaki güç faktörünün doğru kullanılmasını gerektirmiştir.

Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan'ın iç ve dış politikada en çok uğraştığı konular Karabağ sorunu ve enerji kaynaklarının en verimli şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur. Bu nedenle bu raporda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden Karabağ sorunu ve dış politikada egemenliğinin oluşumunda ve ülkenin ekonomik olarak ayakta kalmasında, siyasal olarak dünya devletlerinin dikkatli olarak izlemiş olduğu enerji politikası incelenmiştir.

1991 yılında bağımsız olduğunda Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Ayaz Mutalibov olmuş sonra Ebülfez Elçibey ardından Haydar Aliyev, sonra İlham Aliyev devlet başkanı oldukları süre zarfında her üçünün dış politika argümanları birbirlerinden esaslı şekilde farklılık göstererek süreci yürütmeye çalışmışlardır.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu, Azerbaycan hükümetinin öngörülebilir bir dış politika oluşturma kabiliyetine ciddi sınırlamalar getirmektedir. Azerbaycan kuzeyde Rusya, güneyde İran, batıda Ermenistan ve Gürcistan ve doğuda Hazar Denizi ile komşu olup, Azerbaycan'ın komşu ülkelerle olan karmaşık ilişkilerini netleştirmektedir. Bağımsızlık sürecinde Azerbaycanlı liderler, küresel ve bölgesel güçler arasındaki güç dengesinin bölgede siyasi, ekonomik ve askeri istikrarı sağlamak için pragmatik bir strateji olduğunu anladılar. Azerbaycan, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birçok tampon devletin yaptığı gibi ideolojik bir dış politika oluşturmadı. Bunun yerine, Azerbaycan'ın coğrafyasından, enerji kaynaklarından ve küresel güçlerin rekabetinden yararlanan pragmatik bir politika izlemiştir. Son yıllarda artan enerji kaynaklarına olan talep, Azerbaycan petrolünün ve gazının Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri ve diğer ülkeler için önemini artırmıştır.

Mevcut gelişmeleri incelediğimiz zaman tarihsel olarak enteresan gelişmeler ile bu süreç içerisinde karşılaşmaktayız. Daha çok idealist bir bakış açısı olarak değerlendirilen Elçibey dönemini dış politikada bağımsızlığın pekiştirilmesinde kritik tarih olarak ifade etmek mümkündür. Elçibey, Neo-Realist kuramın her şeyden önce üzerinde durduğu yeni

bağımsızlığını kazanmış devletin sınırları çerçevesinde başka bir devletin askeri birliklerinin olmaması için çaba gösterirken, somut olarak Rus askeri birliklerinin ülkeden çıkarılması konusunda atmış olduğu sert reel politikası kısa süre içerisinde Rusya devletinin desteği ile Ermeni askeri birliklerinin Karabağ sorununu ortaya çıkartmasıyla beraber, ülkenin egemenliğini tehdit eden ve ülkeyi daha ekonomik, sosyal, siyasal yönden ciddi sorunlarla karşı karşıya koyan bir başka soruna yönlendirmiştir.

Uluslararası hukukun devletlerin egemenliğini tehdit eden kararlarını ön planda tutmaya çalışan, dünya kamuoyunu bu hukuki bilgilendirmeler çerçevesinde yönlendirmeye çalışan Azerbaycan devleti yaranmış olan Karabağ sorununda askeri kuvvetin kullanılmaması için çaba gösterirken, uluslararası örgütler bünyesinde bu diplomatik ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır.

Bu süreç, Elçibey dönemi dahil olmakla beraber, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde de devam etmiştir. Liberal kuramın temel varsayımları üzerinden hareket ederek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesinin kabul edilebilir durum olmadığını ifade eden bu diplomatik girişimler uzun süre Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde isterse de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün Minsk Grubu çerçevesindeki girişimler başarısızlık ile sonuçlanmış, Azerbaycan aleyhinde olan durumu kendi lehine dönüştürememiştir.

Mevcut gelişmelerin bu şekilde devam etmesi ülkenin iç politikasında dönemin devlet başkanlarının eleştirilmesine ve askeri kuvvetlerin sürece müdahale etmesiyle beraber, sert politikaların ürettiği sonucu var olan sorunun çözüme kavuşturulabileceği düşünceleri ön planda olmuştur. Fakat, bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletin savunma bütçesinin yeteri düzeyde olmaması, Ermeni askeri birliklerine sürekli olarak lobi vasıtasıyla çeşitli yardımların gönderilmesi ve nihai olarak diplomatik girişimlerin Azerbaycan için doğurduğu fırsatları ön plana taşıma düşüncesi başarısızlıkla sonuçlanırken, sürecin bu şekilde gelişmesini analiz ettiğimiz zaman şu etkenlerle karşı karşıya kalmaktayız:

Azerbaycan'da gelişmeleri incelerken ister tarihsel, ister kültürel anlamda Rusya ve İran'ın bölgede hâkim güç olduğu gerçeği kabul edilerek, sistemde bu iki devletin temel aktör olduğunu ifade edebiliriz.

Rusya ve İran tarihsel imparatorluğu nedeniyle barışçıl politikaların aksine, saldırgan dış politika kapasitesine sahiptir. Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulmasının temelinde de eski kontrolünde olan devletleri yeniden kendi kontrolünde tutmak olmuştur.

2007 yılı Milli Güvenlik Anlayışında belirtilen temel konular ifade edilmiş ve Azerbaycan ifade edilen bu hedeflere de rasyonel şekilde ulaşmaya çalışıldığını ve bu hedefler doğrultusunda dış politika üretmeye devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu hedefleri özetlediğimiz zaman Azerbaycan'ın geçmişte atmış olduğu adımları ve bugünkü dış politikadaki sürecini daha net biçimde anlamak mümkün olabilecektir.

- Herhangi bir münhasır ittifakın üyesi olmak yerine, büyük küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri dengelemek;
- Tam bağımsızlığı korumak ve herhangi bir bölgesel gücün fiili vasal devleti olarak hizmet etmemek;
- Ulaştırma politikalarının ve enerji ihracatının dış politikanın ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamak;
- Son olarak, Ermenistan ile Dağlık Karabağ sorununun çözümü yoluyla devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara ulaşmasını sağlamak için aktif girişimlerde bulunmak olarak sıralanmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, çeşitli güçler arasında denge politikası izleyerek, blok seçmeyerek ve küresel siyasi merkezlerden (Brüksel, Washington ve Moskova) uzak durarak ve her zaman bağımsız bir politika izleyerek uluslararası ilişkiler sisteminde güvenliğini sağlamaya çalışmıştır/çalışmaktadır. Bu politikanın temeli Haydar Aliyev tarafından atılmış ve İlham Aliyev tarafından devam ettirilmiştir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya ile Ayaz Mutallibov taktik yakınlaşma, Ebülfez Elçibey de taktik uzaklaşma politikası uygulamıştır. Her iki dış politika yönü de ülkenin güvenliğini tam olarak sağlayamamıştır. 1992 yılında Azerbaycan'ın dış politikada, Rusya ile işbirliğini sınırlandırırken, Türkiye ve Batı (AB ve ABD) ile işbirliğine sıcak bakmıştır. Bu strateji, ülkenin Kremlin'den bağımsız olarak gelişmesine izin verdi. Batılı şirketlerin Azerbaycan'da petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesine katılması ve Rusya'yı "by-pass" ederek Gürcistan ve Türkiye'den geçen petrol taşıma yollarının inşası bunun işaretleri sayılabilir. Bu işbirliğinin etkisi

Azerbaycan'ın gelirinin artmasını, artan askeri harcamalar ve askeri birikim, Batı ile yakın bağların ülkenin Rusya ile ilişkilerini güçlendirmesi ve 1991-1994 savaşında Ermenistan'a kaybedilen Dağlık Karabağ ve çevresindeki toprakların geri verilmesi çabalarına katkıda bulunması da beklenmekteydi.

Haydar Aliyev bu politikanın devamı olarak Rusya ile farklı bir politika izlemiş, Rusya'ya ne çok yakın ne de çok uzaklaşmış, gerektiğinde taktik ittifak, şartlar gerektirdiğinde stratejik mesafe koymaya çalışmıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Azerbaycan, Batılı ülkelerle enerji ve ulaştırma projeleri hayata geçirmiş, enerji faktörü sayesinde Azerbaycan fiili ittifaklar kurabilmiş ve güvenliğini sağlamıştır. Bu başarılı fiili ittifaklar ve sergilediği stratejik sabırla 30 yıl sonra uluslararası koşullar olgunlaşır olgunlaşmaz işgal altındaki toprakların çoğunu işgalden kurtara bilmiştir.

Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a askeri müdahalesinden sonra, Azerbaycan dış politikasında çeşitli değişikliklere gitti. Bu yıllarda Azerbaycan'ın Rusya'dan stratejik uzaklık politikasını sürdürmesi, Rusya'nın Azerbaycan'ın Gabala şehrinde bulunan Gabala RLS'sini kaldırması, Rusya'dan gaz ithalatını durdurması ve Rus silahlarına alternatif arayışları buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinden sonra Azerbaycan için bir takım dış politika sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle, dış politikamızda bu taktiksel yaklaşmanın ilk faktörü Nisan 2016 savaşı sırasında olmuştur. Burada Azerbaycan, ilk Karabağ savaşından sonraki ilk askeri zaferini kazanarak, Ermeni ordusunun yenilmezliği düşüncesine bir darbe indirmekle, Azerbaycan'ın gücünün dünya toplumunda ilk pratik gösterisiydi.

Azerbaycan'ın güç politikasında dikkat edilmesi gereken en önemli unsur gücün doğru ve zamanında kullanılmasıdır. Bu bağlamda Azerbaycan güç politikasında pragmatizmi esas almaktadır. Burada Azerbaycan, sert ve yumuşak gücü sentezleyen akıllı güç uygulamasını tercih etmektedir. Özellikle, güç kullanımının zamanlaması son derece önemlidir. 44 günlük savaşın stratejik sabır ve zamanlama açısından Azerbaycan dış politikasında önemli süreç olduğunu ifade etmek mümkündür.

Milli Güvenlik belgesinde ifade edilen bu net hedefler Azerbaycan için güncelliğini bugün de korumaktadır. Bu nedenle, bölge ülkelerinin Rusya ve İran'ın dış politika niyetlerinden endişe duymakla beraber, ikili ilişkilerde hep kuşkuyla bu sürece

yaklaşmışlardır. Tüm bu endişelerden dolayı çalışmanın sonucunu şu şekilde özetlemek mümkündür;

Azerbaycan`ın nihai amacı hayatta kalmak olmuştur.

Azerbaycan rasyonel davranma eğilimindedir.

Rusya ve İran`ın Kafkasya`da işgal ettiği konum itibariyle bu devletlerin dış politika hassasiyeti günümüzde de devam etmektedir.

Azerbaycan`ın Rusya`nın etkisinden kurtulma politikaları tarihsel olarak cezasız kalmamıştır. Her iki ülkenin de toprak bütünlüğü sorununun kaynağında Rusya`nın politikaları belirleyici olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan denge politikasını esas alarak, Batılı güçlerle de dış politikada dengeli davranmaya dikkat etmektedirler.

Bu çalışmanın neo-realist perspektif açısından değerlendirilmesindeki temel amaç, klasik realistlerin devletler arasında ekonomik ilişkileri göz ardı etmesine karşılık, neo-realist kuram devletlerin temel güvenlik politikalarının arka plana atılmadan da, devletler arasında ticari ilişkilerin olabileceğini kabullenmesidir.

Azerbaycan`ın Rusya ile rakamsal olarak en çok ticari ilişkilerinin olduğu devletler sırasındadır. Bu ticari ilişkiler bir başka bölgesel aktör olan İran`la da devam ettiğini ifade edebiliriz. Amma her iki ülke ile güvenlik alanında sıkıntıların olmasından dolayı bu süreç liberal kuramın desteklediği şekilde başarılı olduğunu ifade edemeyiz.

Rusya Ermenistan`ı kendine bağımlı hale getirerek ekonomik olarak gelişiminin önünü kesmiş, Azerbaycan`a karşı dış politikada kendi ulusal çıkarına uygun olarak elinde tutmuştur. Ermenistan`da Rusya`nın askeri üslerinin bulunması bölgede egemenlik sorununun da ortaya çıkmasına neden olmuş ve Ermenistan kendi iradesi dışında dış politika yürüterek, izolasyon politikası ile karşılaşmıştır. BTC, BTE, TANAP, BTK Demiryolu Hattı Projeleri, Ermenistan`ın işgalci politikasından dolayı Gürcistan üzerinden Türkiye`ye açılmıştır. Bu nedenle Ermenistan içindeki önemli kesim, Azerbaycan`la bu sorunun çözülmesini, Ermenistan`ın bölge ve dünya ülkeleri ile işbirliğinin önemine dikkat çekmişlerdir. Ermenistan Rusya`nın bağımlı politikasının açık bir örneğidir.

Rusya bu nedenle, bölge ülkelerinin tümünde, özellikle Ermenistan`da yönetimlerin değişmesi, yönetimlerin belirlenmesinde her zaman aktif rol almıştır. Ermenistan`da

Levon Ter Petrosyan`ın yerine Robert Koçeryan dönemi, Serj Sarkisyan döneminde etkili olmuş ve bu yönetimler iktidarları döneminde Rusya`ya karşı açık tavır almaktan her zaman çekinerek davranmak zorunda kalmışlardır. Yönetimlerin belirlenmesinde sistemde hâkim olan güçlerin etkisini açıkça görebilmekteyiz (Gürses, 1998; 161-162).

Örgütsel alanda işbirliği de realist kuramın desteklediği nitelikte devam etmektedir. Rusya, SSCB`nin dağılmasından hemen sonra kurduğu Bağımsız Devletler Topluluğu da Rusya`nın bölgeyi kontrol etme aracı olarak kullandığını da ifade etmek mümkündür. Bu örgüte Azerbaycan`ın ve diğer eski cumhuriyetlerin üyeliği yüzeysel karakter taşımakla beraber, rasyonel ve ulusal çıkarlara dayalı bir etkileşimden söz etmek oldukça zordur.

BM Güvenlik Konseyinde Rusya`nın olması nedeniyle, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili yapılan tüm diplomatik girişimler sonuçsuz kalmıştır. Bölgede uluslararası sistemin temel yapısını da anarşik karakter aldığını görmekteyiz. 44 günlük savaş bölgede artık yeni bir oluşumun olduğu anlamına gelmektedir. Fakat, tüm bu sorunlara rağmen günümüz realitesinde uluslararası kuruluşların önemi yeteri kadar kendisini hissettirmektedir. Bu süreçten izole biçimde değil, entegre olacak şekilde dış politika yürütmeye çalışan Azerbaycan Devleti bağımsızlığının ilk yıllarında kurulmuş olan bu kuruluşlarla ilişkilerine önem vermekte ve Karabağ sorununun barışçıl bir şekilde tam olarak çözülmesi, piyasa ekonomisi reformlarının uygulanması ve bir dizi önemli konunun sürdürülmesi ve güçlendirilmesinde uluslararası kuruluşların rolünü kullanmaktadır.

Küresel entegrasyona yakın katılımı sağlamak amacıyla BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Türk Devletleri Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Uluslararası Para Fonu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Dünya İmar ve Kalkınma Bankası ve İslam Kalkınma Bankası, Parlamentolar Arası Birlik, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, NATO gibi diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri daha da geliştirmeyi hedeflemiştir.

Uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanan sonuç ve tüm bu endişelerden dolayı Azerbaycan`ın nihai amacı hayatta kalmak olmuştur. Azerbaycan devlet başkanları bu endişelerin doğrultusunda dış politika hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, son dönem bölgede yaşanan gelişmeler daha da etkileyici olmakla beraber, Azerbaycan dış politikasında temel sorunlarından biri olan Karabağ sorununun büyük

oranda askeri operasyonla çözüme kavuşturulması, toprak bütünlüğünün oluşumu açısından önemli süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölgede Rusya ve İran'ın tutumu, Vatan Savaşı esnasında kendisini daha da net biçimde ortaya koyan gelişmeleri, Azerbaycan savaş sonrası süreçte de denge politikasına uygun dış politika davranışlarını da gözlemek mümkündür. Bundan ilave, Rusya'nın Barışı Koruma Birliği adı altında Karabağdaki askeri varlığı, Arayik Harutyunan ve Ruben Vardanyan gibi yasadışı faaliyetler yürüten isimlerle siyasi varlığı ve 2022 yılının ekim ayında İranın Azerbaycanla sınırda yaptığı askeri tatbikatlar Azerbaycan'a karşı sürekli tehditlerin devam ettiğini göstermektedir.

Bu anlamda çalışmanın pratik boyutunu oluşturan ve sistemde değişiklik açısından önemli olan Şuşa Bildirisi ayrıca olarak incelenmiştir. Bu bildiri Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir süreç olmakla beraber, uluslararası ilişkilerde temel aktör olarak halen devletin ön planda olduğunun net bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla beraber, Rusya ile imzalanan Müttefiklik Bildirgesi çalışmanın teorik boyutunu oluşturan Neo-Realist kuramın sistem odaklı çalışmaları ön planda tutması, Azerbaycan'ın halen dış politikada bu etkenleri göz önünde bulundurarak dış politika ürettiğini ifade edebiliriz.

Tüm bu etkenlerle beraber, Neo-Realist teori sistem odaklı çalışmalarla ön plana çıkmasından dolayı, Türk Devletleri Teşkilatının IX Zirve Toplantısında konuşan İlham Aliyev, zamanında pragmatik faydalarından dolayı Haydar Aliyev tarafından yürürlüğe koyulmuş olan, kendisinin de devam ettirdiği denge politikasını Azerbaycan'ın bugünkü güvenlik politikalarında oluşturduğu tehdit politikalarından, Ermenistan'a açık şekilde diplomatik destek veren İran'a karşı tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı olduğu yaklaşık 20 yıllık süreçte İlham Aliyev ilk kez Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycanlı soydaşlar hakkında, onların milli kimliği, eğitim gibi diğer sorunlarına da değinerek, bu konularda artık somut adımların atılması gerekliliğini fikir olarak ifade etmesi bile önemli olmakla beraber, bölgede tarihsel sistemin egemen aktör gücü olan İran'a karşı bu söylemler, bölgenin geleceği ile ilişkin aslında birçok mesajları (sistemde yaşanacak değişiklikleri içeren) taraflara yansıtmaktadır.

Bu anlamda incelenen bu çalışmanın önümüzdeki dönemlerde güncelliğini koruyacağını ifade etmek mümkündür. Özellikle, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılmış olan bölgelerde

yapmış olduğu ekonomik ve diplomatik değişimler anarşik düzenin savunucuları olan Rusya ve İran ile ilişkilerde, Rusya-Ukrayna savaşı ve savaş sonrası gelecek perspektifleri Azerbaycan`ın dış politikasında denge politikası, pragmatik yaklaşımlar, stratejik sabır, müttefiklerin çoğalması gibi dış dünya ile ilişkilerde tam farklı süreçlerin yaşanabileceğini ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akman Aslıhan , (2005), Kadim Coğrafyanın Genç ülkesi, İlke yayıncılık, 2005.
- Alili Ahmad (2015), Azerbaijan and Iran after the Sanctions: The Pathways of Advanced Engagement and Confrontation, ‘Russkii Vopros, Center for Economic and Social Development, Azerbaijan.
- Aliyev Kamal Makili (2013), Azerbaijan’s Foreign Policy: Between East and West, Istituto Affari Internazionali, January.
- Almammadov V. (2019), Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8 (3), 40-53.
- Antunes Sandrina and Camisao Isabel, (2018), Introducing Realism in International Relations Theory, E-International Relations.
- Ateş Davut, (2013), Politika Nedir? Dünyayı Anlamak ve Anlatmak, Dora Yayınevi, Bursa.
- Attar Aygün, (2005), , Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kararnamesi, (2016), Azərbaycan Respublikasında Logistika və Ticarətin İnkişafına Dair Strateji Yol Xəritəsi, Bakü
- Bagirov Orkhan, Azerbaijan and China Sign \$800 Million Economic Package: The Geo-Economic Implications, Eurasia Daily Monitor Volume: 16 Issue: 78, <https://jamestown.org/program/azerbaijan-and-china-sign-800-million-economic-package-the-geo-economic-implications/> (Erişim Tarihi: 15.05.2022)
- Bagirov Sabit, (2000), Azerbaijan’s strategic choice in the Caspian region, Caspian News Agency
- Balcı Ali, Kardaş Tuncay (2016), Editörler, Şaban Kardaş, Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, Realizm, 5. Baskı, Küre Yayınevi
- Balcı Ali, Kardaş Tuncay, Ediz İsmayıl, Turan Yıldırım, (2020), War Decision and Neoclassical Realism: The Entry of the Ottoman Empire into the First World War, War in, Vol. 27(4) 643–669
- Balkır Canan, (2010), Uluslararası Ekonomik Bütünleşme, İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları
- Balta Evren (2014), Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Süreçler, Tanımlar, İletişim Yayınevi
- Baran Zeyno (2002) “The Caucasus: Ten Years after Independence”, The Washington Quarterly, 25:1, säh. 221–234

- Baser Bahar and Swain Ashok, (2009), *Diaspora Design Versus Homeland: Case Study of Armenian Diaspora*, CRIA
- Bayır Özgün Erler, (2015), *Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi*, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Editörler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınevi
- Bayır Özgün Erler, (2015), *Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Realist Ekole*, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Editörler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınevi
- Bayır Özgün Erler, Sönmezoğlu Faruk, (2014), *Dış Politika Analizinde Temel Öğeler*, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Dr Yayınları
- Baylıs John, (2015), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Sorunu*, Derleyenler, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Necati Polat, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları
- Begoyan Anush, *United States Policy in the South Caucasus: Securitisation of the Baku – Ceyhan Project*, Information and Analytical Centre for Democratic Development, Yerevan
- Beriken Nimet, (2009), *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları
- Bernstein Richard, (1994), "Social Theory as Critique", David Held ve John B. Thompson (ed), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, Cambridge University Press
- Bilbilik Erol, (2003), *Amerikan Kuşatması*, Otopsi Yayınları
- Blandy C. W., (1998), *The Caucasus Region and Caspian Basin: "Change, Complication and Challenge"*
- Booth Ken, (2012), *Dünya Güvenliği Kuramı*, Küre Yayınevi, 1. Baskı
- Booth Ken, Smith Steve, (2015), *Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Çeviren Muhammed Aydın, Andrew Linklater, *Kuramda ve Pratikte Neo-realizm*, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 1. Basımdan Çeviri
- Brauch Hans Günter, (2015), *Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dürtüsü*, Derleyenler, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Necati Polat, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları
- Brenda Shaffer, (2010), "Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 7, No 2, p. 51-65

- Brown Chris, (2007), Uluslararası İlişkileri Anlamak, (Çev: Arzu Oyacıoğlu) Yayınodası Yayıncılık, İstanbul
- Buzan Barry, (1991), People, States and Fear: An Agenda for International Security in the Post-Cold War Era, Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf
- Buzan Barry, (1996), "International Society, International Security," Rick Fawn ve Jeremy Larkins (der), International Society after the Cold War: Anarchy and Order Reconsidered, Londra; Macmillan
- Cemilli Elnur, (2007), ABD`nin Güney Kafkasya Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
- Cəfərli Şahin, (2020), Azərbaycan-Çin Münasibətləri, Baku Research Center, 22 Kasım
- Cəfərova Esmira, Vasif Hüseynov, Orxan Bağirov, Şahmar Hacıyev, Roza Əsgərova, (2021), 44 Günlük Qarabağ Müharibəsi: Mülahizə və nəticələr, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi, Bakı
- Cornell S.E (2011), Azerbaijan since Independence, Studies of Central Asia and the Caucasus, Armonk
- Cornell Svante, (2005), Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus
- Çakmak Haydar, (2014), Uluslararası İlişkilere Giriş, Kavramlar ve Teoriler, Doğu Kitabevi
- Çifçi Osman Zahid, (2012), Maverdi'ye Göre Din-Devlet İlişkisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, Doktora Tezi
- Çıtak Emre (2014), Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik, Ed, Şahin Mehmet ve Şen Osman, Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar: Kripto Yayınevi, 1. Baskı: Ocak
- Davoodı Taghi (2016), Friendly Relations between Iran and Azerbaijan: A Review, Mediterranean Journal of Social Science, Vol 7 No 5
- Demir Sertif, Varlık Ali Bilgin, (2013), Realist ve Liberal Teorilerde Güç Anlayışı, editör, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Beta Yayınevi
- Donaldson H. Robert, (2009), The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests, New York, M.E.Sharpe
- Energy Charter Secretariat, (2019), In-Depth Review of the Energy Efficiency Policy of the Republic of Azerbaijan, Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects Peerea

- Eyvazov Jannatkhon (2016), Edited By Piotr Bajor, Ukrainian Crisis Of 2014 And Changing Regional Conditions For National Security Of Azerbaijan, Contemporary Azerbaijan In Social And Political Dimension, Kraków
- Əhmədov Elçin, (2017) Müasir Dövrədə Azərbaycanın Dövlət Siyasətinin Piroritet İstiqamətləri (2003-2007-ci illər), Dövlət İdarəçiliyi Nəzəri və Təcrübə, 4 (60)
- Əliyeva Almaz, (2012), NATO-da Hərbi-Siyasi İslahatlar Və Azərbaycan Respublikası. Bakı: Yeni Poliqrafist MMC
- Əzimli Azər (2001), Azərbaycan-NATO münasibətləri (1992-2000). Bakı: Adiloğlu Yayınevi
- Fahim Muhammad, (2019), Pakistan And The Question Of Recognizing Armenia: Pakistan-Armenia Relations, The Issue Of Kashmir & Nagorno-Karabakh, Journal South Asian Studies 08 (01) 01-07
- Folker Jennifer Sterling, (2016) Neo-Liberalizm, Editör: DUNNE Tim, KURKI Milja, Smith Steve, Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik, Çeviren: Özge Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım
- Foulon Michiel, (2015), Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities, International Studies Review 17: 635–61.
- Mazziotti M., Sauerborn, D. & Scianna, B.M, (2013), Multipolarity is Key: Assessing Azerbaijan's Foreign Policy, Center For Economic And Social Development
- Gafarlı O. (2014). Azerbaijan Seeks Warmer Ties With Iran. Eurasia Daily Monitor, 11 (216)
- Gammer Moshe, (2002), The Caspian Region, Volume I: A Remerging Region
- Goldstein S. Joshua, Pevehouse C. Jon, (2015), Uluslararası İlişkiler, Çeviren Haluk Özdemir, BB101 Yayınları : 6, 1. Baskı
- Goltz Thomas, (1999), Azerbaijan Diary, New York, M.E.Sharpe
- Goncharenko Alexander, (2004), Caspian – Black Sea Security Challenges and the Regional Security Structures, The Quarterly Journal, Vol, III, No 2, June
- Gökçe Mustafa, (2008), Competition In The Caspian Region After Soviet Period, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 1/3 Spring 2008
- Göze Ayferin, (2020), Siyasi Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınevi
- Gözen Ramazan, (2014), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Griffiths Martin, (2007), International Relations Theory for the Twenty-First Century, Routledge, London and New York

- Griffiths Martin, M Scott Solomon, Steven C. Roach, (2020), Uluslararası İlişkilerde Temel Düşüncüler ve Teoriler, Çeviri Editörü: Prof. Dr. Mustafa Aydın, Çeviri: Cesran, İkinci Basımdan Çeviri, Nobel Yayıncılık
- Gurbanov İlgar, (2020), Relevance of Non-Alignment for Azerbaijan's Foreign and Security Policy, Caucasus Strategic Perspectives, Volume1, Issue 1, Summer
- Gürses Emin, (2003), ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm. Jeopolitik Dergisi, 7,
- Gürses Emin, (1998), Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem, Bağlama Yayınları, İstanbul
- Habibbeyli Arastu, (2017), Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence, Perceptions, Spring, Volume XXII, Number 1, pp. 29-48
- Hacıyeva Xatirə (2004), Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətində Aparıcı Qərb Dövlətləri və NATO (1991-1995). Bakı
- Hacızadə Nicat, (2020), Pandemiya Dövründə Azərbaycanda Xarici Ticarətin Vəziyyəti Və Diversifikasiyası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi
- Hasanov Ziyadhan (2007), İlham Aliyev döneminde Azərbaycan-Türkiye ilişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hayrapetyan Lilit, (2022), The Nagorno-Karabakh War of 2020 And The Change of the Regional Status Quo, University of Warsaw
- Heywood Andrew (2013), Küresel Siyaset, Çeviren: Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, 1. Baskı: Şubat
- Həsənov Əli, (2005), Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı
- Hüseynov Ariz, (2011), Azərbaycan-Rusiya Münasibətləri. Müstəqillikdən Sonrakı İlk 10 il, Strateji Təhlil Say 3, Noyabr
- Idan Avinoam and Shaffer Brenda, (2020), Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan War, The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future
- Ismailzade Fariz (2004), Azerbaijan's Tough Foreign Policy Choices, Unisci Discussion Papers, October
- Ismailzade Fariz (2020), Azerbaijan's Foreign Policy Priorities And The Role Of The Middle East, 12 May

- Jervis Robert, (1987), The Contributions of President Kenneth N. Waltz, American Political Science Association, Volume 20, N 4.
- Jonathan Elkind, (2005), “Economic Implications Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, The BakuTbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window To The West, (Edited By S. Frederick Starr And Svante E. Cornell), Ss.39-60.
- Joseph S. Nye, (2008), Jr, Çeviren Gürol Koca, Amerikan Gücünün Paradoksu, Literatür Yayınları
- Kadercan Burak, (2014), Güç, Editörler Şaban Kardaş, Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınevi 2. Baskı
- Kalıyeva Dinara , (2004), UNISCI Discussion Papers, The Geopolitical Situation in the Caspian Region, Kazakhstan Institute for Strategic Studies
- Kardaş Tuncay, (2014), Güvenlik, Editörler Şaban Kardaş, Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınevi 2. Baskı
- Kasım Kamer, (2006), 11 Eylül Sürecinde Kafkasya`da Güvenlik Politikaları, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt 1, No: 1
- Keohane R.ve L. Martin, (1995), “The Promise of International Institutions”, International Security 20/1:39-51.
- Khan Imran, Syed Karim Haider, (2021), Pakistan Relations with Azerbaijan in 21st Century, Pakistan Social Sciences Review March, Vol. 5, No. I [667-679]
- Knutsen Torbjorn, (2015), Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, Çeviren Mehmet Özbay, Açılım Kitapevi
- Korkut Hasan, Preljevic Hamza, (2017), NATO’s New Energy Security Role in Azerbaijan: Balancing the Interest between West and Russia, Marmara University Journal of Political Science, Cilt 5, Sayı 2, EISSN 2147-6934, ss. 169-192
- Küçüksoğak, Övgü Kalkan, (2012), “Güvenlik Kavramının Realizm, Neo-realizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması”, Turan-Sam, Yıl: 2012, Cilt: 4, Sayı: 14, İlkbahar,
- Qasımlı Musa, (1998), Uluslararası İlişkiler Tarihi, Baku Neşriyyatı
- Qasımlı Musa, (2005), Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003), Bakı, Mütərcim Yayınevi
- Qasımlı Musa, (2007), Avrupa Ve Amerika Ülkelerinin Modern Tarihi, Bakü Üniversitesi Neşriyyatı
- Lianlei Bai, Azerbaijan in the Silk Road Economic Belt: A Chinese Perspective, Caucasus International, Vol. 6, No: 1. Summer 2016

- Maharramov M. Amil, (2016), edited by Piotr Bajor, Unification of Mechanism of International Legal Regulation of the Trade and Economic Relations of Modern States and the Republic of Azerbaijan, Contemporary Azerbaijan in Social and Political Dimension, Krakow
- Mammadov Agil, (2017), Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasının Analizi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Mammadov Agil (2012), Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Mammadov Agil, (2013), Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü, Akademik Bakış Dergisi Say: 35 Mart – Nisan, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
- Mammadov Agil, (2017), Realizm ve Liberalizm`in Ortasında: Marksist Teorinin Yeri ve Önemi, Akademik Bakış Dergisi Say: 59 Ocak – Şubat, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
- Mammadov Agil, (2022), Soft Power Phenomenon in Azerbaijan Foreign Policy: A Study on the Tourism Sector, WSEAS Transactions on Environment and Development DOI: 10.37394/232015, Volume 18.88
- Mammadov Agil, (2022), Analysis of the Foreign Policy of Azerbaijan in the Perspective of Neorealist Theory: In the Example of the Karabakh Problem, Journal of Eastern European and Central Asian Research Vol.9 No.3
- Aslanli Araz ve Memmedov Agil, (2016), Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 5, Sayı: 6, Sayfa: 1520-1532
- Mearsheimer J. John, (1990), “Back to Future: Instability in Europe after the Cold War”, International Security, 15/ 1:5-56
- Mearsheimer J. John, (2001), The Tragedy of Great Power Politics, New York, Norton
- Mearsheimer J. John, (2006), “Conversations In International Relations - Interview with John Mearsheimer (Part I)” International Relations, Volume 20, No 1
- Mearsheimer J. John, (2009), “Reckless States and Realism”, International Relations, Volume 23, No 2
- Mearsheimer John, (2008), “Anarchy and the Struggle for Power”, Essential Readings in the World Politics, Karen A. Mingst, Jack L. Snyder (ed), New York, W.W North Company
- Mehdiyeva Xatirə, (2019), NATO ilə Cənubi Qafqaz Ölkələri Arasında Əməkdaşlığın Səviyyəsi və Perspektivləri, Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı Nömrə 10, 27- 40

- Mehdiyeva, Nazrin, (2003), "Azerbaijan and Its Foreign Policy Dilemma", Asian Affairs, 34 (3), Noyabr
- Memmedli Metin, (2020), Kiçik Dövlətlərin Müdafiə Strategiyasının Müqayisəli Təhlili: Gürcüstan Və Ermənistanın Nümunəsində, Aircenter
- Mədətli Eynulla, (2022), Azərbaycan–Pakistan: Sülhə Və Sabitliyə Xidmət Edən Diplomatik Əlaqələrin 30 İli, Xalq Qəzeti, 9 İyun, № 120
- Morgenthau Hans, (1978), Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, pp. 4-15
- Mücahid Hürriye Təvfik, (2012), Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce, Çevirmen: Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık
- Ngan Truong Thi Thu, (2016), Neo-realism and the Balance of Power in Southeast Asia, Review paper, CEEISA – ISA
- Nifti Efgan, Cohen Jeremy, (2020), "Mutual Friends: Azerbaijan Seeks to Promote Reconciliation Between Israel and Turkey," Caspian Policy Center, December 24
- Norris A. David (2002), Neo-Realism And The European Union Balance of Power in the Post-Cold War Era, A Thesis Presented to the Faculty of the College of Arts And Sciences of Ohio University, In Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree Master of Arts
- Nye S. Joseph, (1988), "Neorealism and Neoliberalizm", World Politics, Volume 40, No 2.
- Orsi David, Avgustin J. R. Nurnus Max, (2018), Realism in Practice An Appraisal, E-International Relations Publishing, Bristol, England
- Öztarsu Mehmet Fatih, (2011), Military Relations of Turkey and Azerbaijan, Strategic Outlook, Volume: 1 - Issue: 2 July
- Öztürk Zerrin Ayşe, (2014), Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar, Der: Tayyar Arı, Post-Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşım, Dora Yayıncılık.
- Piriyev A, (2002), Siyasi Strategiya və Milli Təhlükəsizlik Problemi, Political Strategy and the Problem of National Security, Bakı: Bakı Dövlət Universiteti
- Piriyev Abba,s (2002), Siyasi Strategiya və Milli Təhlükəsizlik Problemi, Bakı, BDU Nəşriyyatı, 2002.
- Roger Williamson, (2006), South Caucasus: Perceptions and Challenges of the Region. Wiston House
- Rose Gideon, (1998), Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, World Politics 51 (1): 144–172

- Rosecrance Richard, (1981), "International Theory Revisits", International Organization, Volume 35, No 4
- Rosenau N. James, Durfee Mary (1995), Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to An Incoherent World Boulder, Westwide
- Roskin G. Michael ve Berry O. Nicholas, (2014), Uluslararası İlişkilerin Yeni Dünyası, Çeviren Özlem Şimşek, Adres Yayınevi, 1. Baskı: Şubat
- Rubin Uzi, (2020), The Second Nagorno-Karabakh War: A Milestone in Military Affairs, The Begin-Sadat Center For Strategic Studies Bar-Ilan University Mideast Security and Policy Studies No. 184
- Rzali Shamsi, Dikkaya Mehmet (2019), Azerbaycan Enerji Sektöründe Yapısal Sorunlar: Ekonomi Politik Bir Analiz, Conference Paper
- Rzayev Ayaz, (2017), Azərbycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/, Azərbycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı: "Poliart" MMC
- Saeed S. M., (2019, Jan 19), Black January of Azerbaijan to Kashmir's Pellet Horror.
- Say Seyfi, (2011), İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı, İlk Harf Yayınevi
- Sevim Tuğçe Varol, (2013), Mearsheimer ve Waltz'ın Realist Bakışı, editör, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Beta Yayınevi
- Shiver Sandra, (2006), The Florida State Univeristy College of Social Sciences, U. S Foreign Policy in the Post – Soviet Caspian States
- Soylu Ragip, (2021), "Azerbaijan-Armenia conflict: How Baku destroyed Russian S-300s with Israeli suicide drones," Middle East Eye, March 3
- Stein A, Arthur, (2001), Realism/Neorealism , In International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, vol. 19, pp. 12812–12815. Edited by Neil J. Smelser and Paul B. Baltes. New York: Pergamon Press
- Strimbovschi Sabina, (2015), Azerbaijan's Balanced Foreign Policy Trapped In A Volatile Geopolitical Context, Europolity, vol. 9, no. 2
- Şamiyeva Günel, (2019), Azerbaycan'ın Dış Politikasında Uluslararası Örgütlerin İşlevselliği Sorunu, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Toklu Vefa, (2006), Uluslararası İlişkiler, 3. Baskı Ankara
- Torbjorn L. Knutsen, (2015), Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, Çeviren, Mehmet Özbay, İkinci Baskı, Açılım Kitabevi

- Turan Sibel, (2015), Neo-realist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi, Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar, Editörler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınevi
- Türksever Esra, Çiçek Mehmet, (2018), Farabi'nin Düşünce Dünyası İçerisinde Din ve Felsefe ilişkisi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi ISSN - 2564-7946, vol. 2/2
- Uluçay Öykü ve Koç Levent, (2010), Increasing Dialogue in South Caucasus, Through Local Initiatives; The Feasibility of Local Government Unions, TESEV Publications, December
- Uygun Oktay, (2008), Devlet ve Toplum Kuramı, Levha Yayıncılık
- Valiyev Anar, (2016), Azerbaijan's Foreign Policy: What Role for the West in the South Caucasus?, Eastern Voices: Europe's East Faces An Unsettled West
- Valiyev Anar, (2020), Attaining SDG 8 in Azerbaijan: The Challenges Of Economic Transformation And Job Creation, International Labour Office, Geneva
- Valiyev Anar, (2021), Karabakh After the 44-Day War: Russian Peacekeepers and Patterns, Ponars Eurasia
- Varlık Ali Bilgin, (2015), Ulusal Güvenlik, ed, Ümit Özdağ, Muzaffer Özdağ, Celalettin Yavuz, Kürşad Turan, Sait Yılmaz, Hasan Koni, Haydar Çakmak, Semra Aksu, Ersin Dedekoca, Yasemin Bilgel, Ali Bilgin Varlık, Milli Güvenlik Teorisi, Kripto Yayınevi
- Veliyev Cavid, (2010), Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Birlikteliği Karşısında Atina Erivan Yakınlaşması, TUSAM
- Viotti R. Paul, Kauppi V. Mark, (2014) Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti, Çeviren: Ayşe Özbay Erozan, Beşinci Basımdan Çeviri, Nobel Yayınevi
- Waltz Kenneth, (1988), "The Origins of War in Neorealist Theory", The Journal of Interdisciplinary History, Volume 18, No 4
- Waltz Kenneth, (1988), Nuclear Myths and Political Parties", The American Political Science Review, Volume 84, No 3
- Waltz Kenneth, (1993), The Emerging Structure of International Politics", International Security, Volume 18, No 2.
- Waltz Kenneth, (1999), "Structural Realism After The Cold War", International Security, Volume 25, No 1
- Waltz Kenneth, (1999), International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond. 3rd ed. Boston: Allyn & Bacon
- Waltz Kenneth, (1979), Theory of International Politics, Addison-Wasley Publication Group

- Waltz Kenneth, (1986), “Reflections on Theory of International Politics: A Response to my Critics”. Keohane, Robert. Ed. Neo-realism and Its Critics. New York: Columbia University Press
- Weber Cynthia, (2010), International Relations Theory, A Critical Introduction, Third Edition, Routledge Taylor& Francis Group, London and New York
- Yalowitz Kenneth and Svante E. Cornell, (2004), The Critical But Perilous Caucasus, Published By Elsevier Limited On Behalf Of Foreign Policy Research Institute
- Yapıcı Utku, (2004), Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya, Otopsi Yayınevi
- Yılmaz Reha, (2009), Armenian Foreign Policy During Levon Ter Petrossian and Robert Kocharian Period
- Yılmaz Aytekin, (2012), Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler, Teori - Temel Kavramlar- Yeni Gelişmeler, Kadim Yayınevi
- Yusofi Sayed Hanan, (2018), İbn-i Haldun’un Düşüncesi ve Uluslararası İlişkiler, Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi (MSBD) Aralık 2018/Cilt:1/Sayı:1
- Zakaria Fareed, (1999), From Wealth to Power: the Unusual Origins of America`s World Role, Princeton: Princeton University Press

İnternet Kaynakçaları

- Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası Arasında Müttəfiqlik Qarşılıqlı Fəaliyyəti Haqqında Bəyannamə, (2022), 2 Şubat, <https://president.az/az/articles/view/55498> Erişim Tarihi 15/03/2022
- Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Cozef Bayden İlham Əliyevə Məktub Ünvanlayıb, 01.06.2022, <https://president.az/az/articles/view/56301> Erişim Tarihi 15/08/2022
- Azərbaycan Cumhurbaşkanı Kararnamesi, (2021), Azərbaycan 2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler, 2 Şubat, <https://president.az/az/articles/view/50474> Erişim Tarihi 01/05/2022
- Azərbaycan-BM İlişkileri, <https://azerbaijan.az/related-information/191> Erişim Tarihi 07/05/2022
- Azərbaycan və Türkiyə Prezidentləri Mətbuata Birgə Bəyanatlarla Çıxış Ediblər, 15 İyun 2021, <https://president.az/articles/52116> Erişim tarihi 15/10/2021
- Ajans Turka (2022), Azərbaycan-Türkiye Dergisi, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/8.pdf> Erişim Tarihi 01/06/2022
- Bulletin Highlight of the Foreign Policy of Azerbaijan September 2022 pages 1-20 <https://aircenter.az/uploads/uTYS4ZIIzkCM.pdf> Erişim Tarihi 01/11/2022

Development Concept “Azerbaijan – 2020: The Vision Of The Future”

Doing Business and Investing in Azerbaijan Guide, (2019), Azerbaijan Overview

Gall Carlotta; Stevis-Gridneff, Matina (14 Eylül 2022). "Armenia and Azerbaijan Clash Raises Fears of Broader Conflict." The Japan Times (İngilizce). Erişim tarihi 14/09/2022

<https://www.japantimes.co.jp/news/2022/09/14/world/armenia-azerbaijan-clash/> Erişim Tarihi 17/10/2022

https://www.pwc.com/az/en/publications/assets/PwC_Azerbaijan_DBG_2019.pdf
Erişim tarihi 12/07/2021

United Nations Sustainable Development Cooperation Framework: 2021-2025

https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-11/Azerbaijan-UNSDCF-2021-2025_1.pdf
05.08.2021 (<https://president.az/articles/39853> Erişim Tarihi 12/10/2021)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/KIXCiVHzPW.html> Erişim Tarihi 12/09/2021

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/oqJTa4cXCZ.html> Erişim Tarihi 12/10/2021 (Azertac, 15/07/2020)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/KIXCiVHzPW.html> Erişim Tarihi 12/09/2021 (Azertac, 16/07/2020)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/bsVcRld3hy.html> Erişim Tarihi 12/09/2021 (Azertac, 24/09/2020).

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/MFGB3NAT0X.html> Erişim Tarihi 13/09/2021 (Azertac, 27/09/2020)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/7y2edg4KFu.html> Erişim Tarihi 15/09/2021 (Azertac, 07/01/2021)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/QSyBpKdoTl.html> Erişim Tarihi 15/10/2021 (Azertac, 12/01/2021)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/XvkSq61cbL.html> Erişim Tarihi 15/10/2021

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/yMRb2i7YN9.html> Erişim Tarihi 05/09/2021

<https://president.az/articles/51088> Erişim Tarihi 18/10/2021, (Azertac, 26/06/2021)

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/kzHwWxZ1GM.html> Erişim Tarihi 15/10/2021

<https://525.az/news/183077-2021-ci-ilde-azerbaycan-musteqil-xarici-siyaset-yurutmekde-davam-edib> Erişim Tarihi 03/05/2022

<https://london.mfa.gov.az/en/content/3/bilateral-relations> Erişim Tarihi 01/10/2022

<https://president.az/az/articles/view/57816> Erişim Tarihi 11/11/2022 (Azertac, 11/11/2022)

<https://president.az/articles/39853> Erişim Tarihi 12/10/2021

<https://fulltext.preslib.az/icixislar/HGoy8fQIma.html> Erişim Tarihi 05/09/2021

<https://azerbaijan.az/related-information/196> Erişim tarihi 12/10/2022

<https://azerbaijan.az/related-information/1910> Erişim tarihi 12/10/2022

<https://www.stat.gov.az/source/trade/> Erişim Tarihi: 15/05/2022

<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=5029> Erişim Tarihi: 15/05/2022

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Alim MAMMADOV	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Azerbaycan Diller Üniversitesi
Fakülte	Avrupa Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi
Bölümü	Orta Doğu ve İsrail
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Mammadov Alim, (2021), "Neo- Realist Kuramın Uluslararası İlişkilerde Önemi", TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51	
2. Mammadov Alim, (2021), "Neo-Realist Kuram Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasında Denge Anlayışı", TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52	